

DOI 10.31392/NPU-nc.series22.2021.30

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 30

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2021

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2
Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від 22.04.2008 р.
Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 28 жовтня 2021 р.)

Релакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** - доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна (**головний редактор**);
- Бабкіна О. В.** - доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
- Андрущенко Т. В.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та міжнародних відносин, НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Арабаджисв Д.Ю.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових та політичних наук НУ «Запорізька політехніка»;
- Батрименко О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Волянчук О. Я.** - кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
- Головатий М. Ф.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПРАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** - доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** - доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології Київського національного торговельно-економічного університету, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** - доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** - доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Новакова О. В.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Некряч А. І.** - доктор політичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін Полтавського державного аграрного університету, Полтава, Україна;
- Остапенко М. А.** - доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** - доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** - PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзіньго Ван** - професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, Китайська Народна Республіка;
- Шайгородський Ю. Ж.** - доктор політичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шипунов Г. В.** - доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** - професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSJ), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 30: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. – 149 с.

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

DOI 10.31392/NPU-nc.series22.2021.30

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 30

Kyiv
Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University
2021

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

**The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010
Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine**

No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences)

State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine

Certificate of State registration of print media CV No. 13895-2869P dated of April 22, 2008

*The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
National Pedagogical Dragomanov University (protocol No. 3 dated of 28.10.2021)*

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Arabadzhyiev D.** - Dr. in Political Science, Professor, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Zaporizhzhia, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovaty M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koresky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Nekriach A.** - Dr. in Political Science, Professor, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Pobochyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevturiani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34 **Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22.** Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 30: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2021. 149 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.01>

УДК 321.7:316.32(081)

.....Вонсович Сергій Геннадійович,

доктор політичних наук, доцент,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

vonsovych@ukr.net; ORCID 0000-0001-9657-0902

ТРАНЗИТОЛОГІЯ: ДОЛАННЯ КРИЗИ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ

Розглянуто причини та особливості кризи політичної транзитології, акцентовано увагу на переосмисленні класичних її положень і виявлено можливі шляхи подолання. Доведено, що тенденція демократизації, як складова транзиту, включає ряд проблем: появу нової корпоративності, її акцент на союз суспільства та бізнесу. Як наслідок, відбувається зменшення етатистських претензій на тотальне домінування. Встановлено, що при цьому постає низка суперечностей: між протореформами глобальної бюрократії, неоліберальною «діджиталізацією» та нелінійним, рухливим, синергійним суспільством. Розкрито положення про те, що на сучасному етапі розвитку транзитології відбулося усвідомлення того, що риси змін перебігу транзиту можна вирізнити у трансформаціях соціуму та політичних інститутів, глокалізації метаполісного ландшафту, формуванні деетатизованого й частково віртуального універсуму. Все це проходить на тлі руйнації колишніх ієрархій, змінюваності та трансформації способів впливу. На порядок денний усе частіше виносяться питання про зміст транзиту в умовах невизначеності та можливість ймовірного вибору в умовах гібридних режимів.

Підкреслено, що наведені факти сприяють переосмисленню концепту «кінця» чи «кризи транзитології». Тому вивчення політичного транзиту як процесу соціально-економічних, політичних та інституційних перетворень, є вагомим напрямом дослідження сучасної політичної науки. Виявлено, що дослідження політичних трансформацій, зокрема на пострадянському просторі, ніби й підтверджують виняткове значення стратегічних рішень акторів і діючих суб'єктів демократизації, роблячи акцент на тому, що сприятливі структурні обставини є важливими на стадії демократичної консолідації.

Зазначено, що класичний «агентивний», тобто актор-орієнтований, підхід до демократії та демократизації не виключав структурних чинників, як умов успішної демократичної консолідації, а в трактуваннях пострадянського авторитаризму присутнє розширене тлумачення структурних чинників. Проаналізовано окремі напрямки проблематики демократії та демократизації. Виявлено, що в умовах кланово-олігархічної моделі можливості авторитарної модернізації є обмеженими, оскільки за збереження соціально-політичного статус-кво в економічній та управлінській сферах, суспільство залишається поза політикою.

Ключові слова: транзитологія сучасності, криза, актор-орієнтований підхід, авторитарна модернізація, кланово-олігархічна політична система, пострадянський авторитаризм.

Вступ. Важливою рисою розвитку сучасного світу є глобальність докорінних змін, які відбуваються в багатьох суспільствах, охоплюючи їх політичну, економічну та культурну сфери. За останній час тенденцією світового політичного розвитку стала демократизація.

Проте у цій тенденції окреслилися нові проблеми, яких не було помітно за класичної транзитології. Зокрема, постала нова корпоративність, з її акцентом на союз суспільства і бізнесу. При цьому відбулося зменшення етатистських претензій на тотальне домінування. Однак з'явилися низка суперечностей: між протореформами глобальної бюрократії, неоліберальною «діджиталізацією» та нелінійним, рухливим, синергійним суспільством. Глобалізація стає основою інакшої організації людства. Риси змін перебігу транзиту можна

вирізнити у трансформаціях соціуму і політичних інститутів, глокалізації метаполісного ландшафту, формуванні деєтатизованого та частково віртуального універсаму. Все це відбувається на тлі руйнації колишніх ієрархій, змінюваності й трансформації способів впливу. На порядок денний усе частіше виноситься питання про зміст транзиту в умовах невизначеності та можливість ймовірного вибору в умовах гібридних систем і режимів.

Зазначене раніше зумовлює переосмислення концепту «кінця» чи «кризи транзитології». Тому вивчення політичного транзиту як процесу соціально-економічних, політичних, цивілізаційно-культурних та інституційних перетворень, є важливим напрямом дослідження сучасної політичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському суспільстві відбувається постійне коливання між демократичним та авторитарним характером політичної системи, не спостерігається стійкого й незворотного формування як чинників демократичного транзиту, так і передумов авторитаризму. Тому традиційні підходи щодо концептуального осмислення і обґрунтування сучасних варіантів переходів у політичному розвитку суспільств не спроможні охопити усі проблемні аспекти, врахувати та передбачити подальшу перспективу змінюваності сучасних суспільств. Різнострамованість і різномістовність політичних транзитів стала суттєвим викликом для соціально-політичної теорії щодо осмислення явищ політичного розвитку сучасних суспільств. Необхідність дослідження концептуальних засад політичної транзитології та моделей транзиту, його проходження визнають як зарубіжні науковці (В. Банс, Зб. Бжезинський, С. Гантінгтон, В. Гельман, Г. О'Доннелл, Л. Даймонд, Дж. Девіс, А. Етціоні, Ч. Ендрейн, Ф. Закарія, Р. Інглеарт, Т. Карл, Т. Кузьо, Дж. Коен, Т. Карозерс, Х. Лінц, С. Ліпсет, М. Майк-Фол, Є. Мачкув, С. Мейнворінг, А. Мельвіль, А. Пшеворські, Д. Рьодер, Р. Скідельські, А. Степан, Р. Саква, Ф. Шміттер, Й. Шумпетер та ін.), так і вітчизняні (О. Бабкіна, В. Горбатенко, Г. Зеленько, В. Гапоненко, М. Кармазіна, А. Колодій, Н. Латигіна, Ю. Мацієвський, О. Новакова, М. Остапенко, М. Розумний, О. Фісун, Ю. Шайгородський, М. Шульга та інші). Вивченню кризи транзитології присвячені роботи українського науковця О. Романюка (2011).

Зміни на пострадянському просторі, у т.ч. й в Україні, демонструють транзит як унікальне явище, що не вписується в універсальну історичну та соціально-політичну парадигму. Сучасні дослідження вітчизняних науковців демонструють вагомі аргументи про принципову непорівнянність пострадянського досвіду з «універсальними» зразками і моделями. У цьому полягає значна проблема та пошуки способів її вирішення О. Бабкіна (2015), Г. Зеленько (2021), Ю. Мацієвський (2016). Тому виокремлення генезису головних понять, які виявляють зміст різних векторів політичного транзиту, розкривають його риси та типологію, а також розуміння їх впливів визначають мету і завдання дослідження.

Методи дослідження. Для розгляду поставленої проблеми було використано синергетичний, історичний, порівняльний, описово-індуктивний методи, метод критичного аналізу.

Результати та дискусії. Специфіка логіки у транзитології з її альтернативною парадигмою демократизації, що виникла в 1980-х рр., полягала в тому, що в її основі лежали дослідження демократичних переходів в Південній Європі та Латинській Америці. Починаючи з новаторських робіт Г. О'Доннелла, Ф. Шміттера, А. Пшеворські та ін., формується нова теоретична модель демократизації «без передумов» із припущеннями, очікуваннями і сподіваннями не на структури, а на акторів, які обирають незалежно від наявності структурних («об'єктивних») умов ті або інші стратегії виходу з авторитаризму (в тому числі за допомогою «пакту» між ворогуючими сторонами). Це фактично основний вектор емпіричної та теоретичної літератури кінця 1980-х і початку 1990-х рр., який прогнозував лінійний «перехід до демократії» в посткомуністичних і пострадянських країнах. Така логіка продемонструвала значення ключової ролі індивідуальних і колективних рішень у визначенні реальних траєкторій транзитів, зорієнтованих на демократизацію.

Транзитологія сучасності визначає ряд суттєвих кореляцій, зумовлених перебігом переходів на пострадянському і посткомуністичному просторах. Становлення цих світів і

їхній розпад, а також вихідні умови, траєкторії та обрані стратегії були багато в чому різними, тому різними є результати. Більше того, важливо враховувати також і розбіжність пострадянського, українського й російського контекстів через відмінності як структурних (історичних, культурно-цивілізаційних, соціально-економічних) обставин, так і рішень й стратегій провідних учасників.

Реальною проблемою, з якою зіштовхнулася політична транзитологія на початку ХХІ ст., стала сумнівність жорсткої стадіальності перехідних процесів. З'ясувалося, що майже всі пострадянські системи не пройшли визначених етапів, а обрали альтернативні напрями розвитку. В основному вони випробовували зрив демократичної консолідації, в результаті чого встановилися різноманітні авторитаризми. Найбільш очевидний він у тих країнах, де були відсутні необхідні структурні умови й передумови демократії. Крім контекстуальних факторів, велику роль зіграли стратегії та конфігурації політичних еліт. У деяких країнах зрив консолідації призвів до формування напівавторитарних або псевдодемократичних режимів, які ззовні здавалися застиглими перехідними режимами (Росія, Грузія, Азербайджан). В інших – до формування класичних авторитарних режимів (Таджикистан, Білорусь, Казахстан), часто з тоталітарною тенденцією (Узбекистан, Туркменістан).

Загалом досвід політичних транзитів «третьої хвилі» засвідчив, що крах недемократичних режимів і спроби будівництва нових, запозичених, демократичних інститутів напряму й жорстко не зв'язані з наявністю масового поширення якихось демократичних цінностей і орієнтацій. Вони зумовлені втратою легітимності режиму, на який вплинули або впливають зовнішні та внутрішні фактори. У цьому плані одним із суттєвих недоліків політичної транзитології, особливо при дослідженні транзитивних процесів на посткомуністичному й пострадянському просторі, вважається відсутність розширеної системи чинників соціальних змін. До таких чинників можна віднести:

- характер соціальних докомуністичних і дорадянських звичаїв і традицій, як культурних, так і політичних;
- вплив належності до певної цивілізації, використання наявного або перерваного у часі досвіду демократії;
- вплив зовнішнього середовища та його особливості;
- реальне становище соціальної, економічної, політичної та культурної сфер у вихідних точках транзиту;
- конкретний варіант занепаду й розпаду структур авторитаризму / тоталітаризму;
- принципи зміни і творення еліт;
- специфіка нових політичних інститутів, їх соціально-системна імплементація та способи розбудови;
- тактика політичних акторів із врахуванням їхніх психологічних особливостей.

Також зазнала краху концепція «тривалих транзитів», яка передбачала, що в результаті тривалих суперечностей між авторитарною елітою та опозицією у країні більше шансів прийти до стабільного демократичного режиму. За допомогою цієї теоретичної конструкції транзитологи намагалися пояснити те, що деякі країни замість поступального руху до демократії, демонстрували регресивні. Проте ці країни описувалися в категоріях перехідних систем. Насправді ж у них сформувалися гібридні політичні режими, які є антиподами незавершених демократій. Це повноцінні, стабільні напівавторитарні режими, де обмежена демократична передача влади від однієї політичної сили до іншої.

Пошуки шляхів оновлення парадигми транзитології розпочалися ще в процесі краху комуністичних режимів, що призвело до розширення проблемного поля транзитологічних студій і виходу транзитології за межі своїх парадигмальних обмежень. Долучення до світового процесу демократизації посткомуністичних суспільств спричинило перенесення уваги дослідників демократичних транзитів із проблеми їх горизонтальної структуризації (виділення та аналіз етапів) на проблему структуризації вертикальної (виокремлення та аналіз складових).

Перенесення уваги на проблему вертикальної структуризації спричинило інтеграцію до транзитології багатьох проблемних полів інших напрямів політичної науки, яким на першому етапі її розвитку не приділялося належної уваги.

По-перше, почалося активне студіювання взаємозв'язку переходів до демократії та ринкового реформування економіки. Перетворення в посткомуністичних суспільствах спричинили появу аналогічного напрямку (транзитології) і в економічній науці.

По-друге, режимні зміни стали досліджуватися в контексті проблеми розбудови національної державності та формування політичних націй. Натомість в процесі переходу до демократії посткомуністичних країн ця проблема вийшла на перший план.

По-третє, у транзитологічних студіях стало значно більше уваги приділятися політичній культурі, яку С. Ліпсет та Ф. Фукуяма визначили як провідний чинник процесу демократизації.

По-четверте, відбулося «реанімування» інституційного аналізу, в межах якого стала активно дискутуватися проблема сприятливих для становлення демократії моделей державного правління, форм державного устрою, типів партійних і виборчих систем.

Таким чином посткомуністичні студії сприяли поверненню до досліджень політичних переходів структурного підходу. Проте процедурний підхід не був відкинтий. У період кризи в транзитології поступово став формуватися інтегрований підхід до аналізу режимних змін, який включає елементи структурного та процедурного.

Дослідження політичних трансформацій зокрема на пострадянському просторі ніби й підтверджують виняткове значення стратегічних рішень акторів і діючих суб'єктів демократизації. Науковці роблять акцент на тому, що сприятливі структурні обставини є важливими на стадії демократичної консолідації (Fish, 2005), (Bunce, & Wolchik, 2011), (Gel'man, 2015), (Makarenko, 2012), (Melville, 2015), (McFaul, 2018) та ін. Також аналізуються ситуації (Молдова, Монголія), за яких демократичні практики встановлювалися за досить несприятливого структурного середовища (Fish, 2017). Однак, як зазначають науковці, однозначних висновків щодо дилеми structure / agency стосовно пострадянських транзитів робити все ж не варто. На думку А. Мельвіля (2020), існують емпіричні факти й аргументи, які можна використати на користь кожної зі сторін цієї концептуальної опозиції (с. 27).

Сучасність демонструє нові тенденції в аналізі змісту транзиту, що розгортають різні напрями проблем переходів. Приміром, дискусія про співвідношення структурних і агентивних чинників (кінець 1990-х – початок 2000-х рр.) в контексті авторитарної домінації, перш за все на значній частині пострадянського простору, особливо в Середній Азії, Росії, Білорусі, знову стала актуальною. Причому відповідальність за це покладається не на рішення і дії лідерів і еліт, а на чинники переважно структурного характеру.

По-перше, класичний «агентивний», тобто актор-орієнтований підхід до демократії та демократизації не виключав структурних чинників як умов успішної демократичної консолідації.

По-друге, в трактуваннях пострадянського авторитаризму присутнє розширене тлумачення структурних чинників. Так, наприклад, Л. Вей і А. Кейсі (Way, Casey, 2018) відносять до поняття structure все, що не підлягає безпосередньому впливу індивідуального або колективного суб'єкта – від географічного й геополітичного розташування, рівнів економічного й соціального розвитку до інституціональної, культурної та іншої спадщини і традицій національної ідентичності. Л. Вей (Way, 2015) включає можливості демократизації в умовах «слабкої» держави й нестійкої рівноваги політичних сил і основних гравців, що призводить до появи «плюралізму за замовчуванням», але не дає відповіді, наскільки та як він може існувати у просторі та часі. Можна звернути увагу на те, що суттєво розширені трактування феномену structure, відходять від уявлень ХХ ст. Зокрема А. Мельвіль (2020) зауважує, що «...фактор agency практично обмежується лише вибором інституційного дизайну (фактично звуженого до розгалуження позначення преференцією президентської чи парламентської системи)» (с.29). З іншого боку, очевидною є спроба модифікувати і

розширити існуючі в політологічній літературі уявлення про фактори та механізми політичних змін і розвитку.

Досить цікавим з позиції транзитології є аналіз окремих напрямків проблематики демократії та демократизації, зорієнтованих на дилему *structure / agency*. Такою може слугувати модель Трейсмана «Демократії, що народжується з помилок» / *Democracy by mistake* (Treisman, 2020). Автор розмежовує демократизацію як процес, який ініціюється політичними акторами, і демократію як політичний результат, що залежить також і від структурного контексту. Важливим при цьому є приклад, за якого масштабний перерозподіл доходів від реалізації природних ресурсів на початку XXI ст. в Росії не спричинив масового запиту на демократію. Ймовірна причина цього, на думку дослідника, полягає в особливостях розвитку соціальних верств «середнього класу», які залежні від державного розподілу. Фактично, на відміну від класичної логіки формування середнього класу в країнах Заходу 1950–1960-х рр., ці верстви не є самостійними в соціально-економічному плані, а виступають «сервільно-служивими», як за феодалізму. Звідси й їхня підтримка політичного і соціального консерватизму, статус-кво, політики та ідеології «залежності від держави». Тому наявність економічного зростання й освіти у підсумку можуть давати запити не на демократію, а підтримку авторитаризму.

Іншим вектором дослідження транзиту є спроможності авторитарної модернізації та її межі. Адже пострадянські країни на початку «демократичного» транзиту перебували на стадії відносно високого рівня розвитку (потенціали: індустріально-урбаністський, освітній, соціального забезпечення тощо). Проте у них були відсутні традиції політичної й ринкової конкуренції, плюралізму та участі. Тому важливу роль матиме критичне значення на постіндустріальному етапі насамперед політичних реформ, політичної конкуренції й участі, ротації виконавчої влади, контролю над корупцією, застереження громадянських прав і прав власності та ін. (Gel'man & Starodubtsev, 2016).

На нашу думку, в умовах кланово-олігархічної моделі можливості авторитарної модернізації є обмеженими, оскільки за збереження соціально-політичного статус-кво в економічній і управлінській сферах, суспільство залишається поза політикою. До основних рис кланово-олігархічної політичної системи можна віднести: нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та общинної солідарності між «патроном» і «клієнтом»; систематичне порушення громадянських прав і свобод, протидію існуванню громадянського суспільства, відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами. Характерною особливістю кланово-олігархічної політичної системи є те, що інститути політичної участі використовуються, як правило, лише вузькоелітарними, пов'язаними з владою, угрупованнями, відсутністю масової електоральної підтримки, слабкістю політичних партій, обмеженістю їх впливу на прийняття політичних рішень, концентрацією політичної влади і ресурсів у руках правлячої кланово-олігархічної еліти, яка прагне монополювати політичний процес. Така система має риси ієрархічності й соціальної нерівності, політичного домінування привілейованих груп.

Зазначимо, що однією з причин масових соціально-політичних протестів в Україні стала криза відносин між владою і громадянським суспільством, відсутність діалогу між ними. Недостатність наявних форм і механізмів суспільного діалогу та державно-громадської взаємодії, ігнорування правлячим класом потреб громадянського суспільства та його євроінтеграційних прагнень слугували вагомими чинниками, що призвели до суспільно-політичного конфлікту в Україні. Як зазначає Г. Зеленько (2021) «невизначеність України у транзитивному русі значно ускладнює структуру перехідних процесів, впливає на ефективність проходження українського транзиту. Україна, починаючи з 1996 р., балансує між гібридною політичною системою з авторитарним режимом змагання та гібридною політичною системою з електоральним режимом змагання» (с. 144). Специфічне переплетіння формальних і неформальних інститутів й формування внаслідок цього край специфічних політичних практик і становлять сутність кланово-олігархічного (гібридного,

неопатримоніального) політичного режиму. Зауважимо, що у науковій літературі використовуються різні терміни для його характеристики (Бабкіна, 2015), (Гельман, 2010), (Крастев та Холмс, 2020), (Мацієвський, 2016), (Розов, 2016), (Hale, 2015). Таким чином, система органів державної влади за кланово-олігархічного політичного режиму є специфічним горизонтальним і вертикальним поділом влади за формально визначеним конституцією принципом, характерним для повноцінних демократій – поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, система стримувань і противаг, загальні й рівні вибори, зовні правова і соціальна держава, політичний плюралізм, досить ефективні форми політичної і громадської участі, народ – джерело влади тощо.

Характерною особливістю такої політичної системи та політичного режиму є наявність так званих «інституційних пасток» – інститутів та інструментів, які створювалися з метою забезпечення інтересів (політичних, бізнес-інтересів) фінансово-промислових груп, наслідки застосування яких мають кумулятивний ефект: з часом вони призводять до нагромадження проблем, які починають руйнувати державу через вихолощення її функцій (Майборода, 2017).

Особливостями перебігу українського транзиту можна вважати кризу ідентичності й побудови нової державності, конфліктний характер міжлітньої взаємодії, ціннісну дезорієнтацію, поляризацію, соціальну дезінтеграцію, значне майнове розшарування, які визначили слабкість соціально-політичної інфраструктури, протестний і негативний характер масової соціальної мобілізації та інші. Очевидними є певні особливості українського варіанту демократії, на які звертають увагу українські політологи. Значною мірою вони залежать від характеру політичного режиму, що склався в Україні, який поєднував ознаки патримоніального авторитарного режиму і панування кланової олігархії.

Загалом політична історія країн пострадянського простору дає дедалі більше підстав для формування особливої «посткомуністичної моделі» політичного транзиту та для виокремлення в її рамках концепту так званої «пострадянської держави», яка дедалі більше демонструє власну специфіку і логіку перебігу соціально-політичних процесів (Бульвінський, 2017).

Висновки. Як засвідчує політична практика, сліпе копіювання західних чи східних патернів політичного транзиту приречене на невдачу. Однак постає дилема: або універсальність соціально-політичних процесів, або необґрунтована трансплантація запозичених концептів. Постає також як мінімум два великих і частково взаємопов'язані питання. По-перше, наскільки загальну логіку і політичні закономірності, на розкриття яких претендує сучасна політологія, можна застосувати до пострадянської реальності? І, по-друге, як саме отримані в пострадянських дослідженнях висновки можуть слугувати просуванню загального наукового знання про політику? Складність відповіді полягає насамперед у тому, що світова політична наука, судячи з усього, не перебуває в «героїчному» періоді, коли народжуються й отримують визнання нові великі теоретичні та методологічні парадигми.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1.Бабкіна О. (2015). Кланово-олігархічна політична система. В.Н. Хома (наук. ред.). *Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори)*. (177) Львів: *Новий Світ-2000*

2.Бульвінський, А. (Ред.). (2017) *Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору*. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України.

3.Гельман, В. (2010). *«Подрывные» институты и неформальное управление в современной России*. Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге.

4.Зеленько, Г. (2021) Траєкторія трансформації політичного режиму в Україні за роки незалежності: демократія vs олігархічна клановість. О Рафальський (відп.ред). *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

- 5.Крастев, И. и Холмс, С. (2020). *Свет, обманувший надежды: Почему Запад проигрывает борьбу за демократию*. Москва: Альпина Паблшер.
- 6.Майборода, О. (Ред.). (2020). *Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь*. Київ: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- 7.Мацієвський, Ю. (2016) *У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні*. Чернівці: Книги-XXI.
- 8.Мельвиль, А. (2020) Выйти из «гетто»: о вкладе постсоветских исследований/Russian Studies в современную политическую науку. *Политические исследования. Вып.1,22-43*.
- 9.Розов Н.С. (2016) Неопатримониальные режимы: разнообразие, динамика и перспективы демократизации. *Политические исследования. Вып.1, 139–140*.
- 10.Романюк, О. (2011). *Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій*. Харків: ХДАК.
- 11.Bunce, V. & Wolchik, S. (2011). *Defeating Authoritarian Leaders in Post-communist Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 12.Fish, M. (2005). *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*. Cambridge University Press.
- 13.Fish M.(2017). What is Putinism?. *Journal of Democracy. Vol. 28. No. 4. 61-75*.
- 14.Gel'man, V. (2015). *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- 15.Gel'man, V. & Starodubtsev, A. (2016). *Opportunities and Constraints of Authoritarian Modernization: Russian Policy Reforms in the 2000s*. Europe-Asia Studies. Vol. 68. No. 1. 97–117.
- 16.Hale, H. (2015) *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: CambridgeUniversityPress, 2015.
- 17.Makarenko B. (2012). The Post-Soviet Party of Power. *Russian Politics and Law. Vol. 50. No. 1. 54–83*.
- 18.McFaul M. (2018). Choosing Autocracy: Actors, Institutions, and Revolution in the Erosion of Russian Democracy. *Comparative Politics. Vol. 50. No. 3, 305–325*.
- 19.Melville A. (2015). How Do Transitions to Democracy Get Stuck and Where? *Democracy in a Russian Mirror. Ed. by A. Przeworski. New York: Cambridge University Press. 268-297*.
- 20.Treisman D. (2020). *Democracy by Mistake: How the Errors of Autocrats Trigger Transitions to Freer Government. American Political Science Review, Vol. 114, Is. 3, 792–810*
- 21.Way, L. Casey, A. (2018). *The Structural Sources of Postcommunist Regime Trajectories*. Post-Soviet Affairs. Vol. 34. No. 5.
- 22.Way L.A. (2015). *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

REFERENCES:

- 1.Babkina O. (2015). Klanovo-oliharkhichna politychna systema. [Clan-oligarchic political system.]V.N. Khoma (nauk.red.). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory). (177) Lviv: Novyi Svit-2000*. [in Ukrainian].
- 2.Bulvinskyi, A. (Red.). (2017) *Osoblyvosti suspilno-politychnoi modernizatsii krain postradianskoho prostoru*. [Features of socio-political modernization of the post-Soviet space.] Kyiv: Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
- 3.Gel'man, V. (2010). «Podryvnye» instituty i neformal'noe upravlenie v sovremennoj Rossii. [«Subversive» institutions and informal control in modern Russia] Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge.
- 4.Zelenko, H. (2021) Traiektoriia transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini za roky nezalezhnosti: demokratiiia vs oliharkhichna klanovist.[Trajectory of the transformation of the political regime in Ukraine during the years of independence: democracy vs oligarchic clannishness] O Rafalskyi (vidp.red). *Politychnyi protses u nezalezhnii Ukraini: pidsumky i problemy*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

5. Krastev, I. i Holms, S. (2020). *Svet, obmanuvshij nadezhdy: Pochemu Zapad proigryvaet bor'bu za demokratiju*. [Light that has deceived hopes: Why the West is losing the fight for democracy] Moskva: Al'pina Pabliisher.
6. Maiboroda, O. (Red.). (2020). *Derzhavne politychne pravlinnia i natsionalna yednist: analitychna dopovid*. [State political government and national unity: an analytical report.] Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Matsiievskiy, Yu. (2016) *U pasttsi hibrydnosti: zyhzhahy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini*. [Trapped hybridity, zigzags transformation of the political regime in Ukraine]. Chernivtsi: Knyhy-XXI. [in Ukrainian].
8. Mel'vil', A. (2020) *Vyjti iz «getto»: o vklade postsovetskih issledovanij/Russian Studies v sovremennuju politicheskiju nauku*. [Leaving the Ghetto: On the Contribution of Post-Soviet Studies / Russian Studies to Contemporary Political Science]. *Politicheskie issledovanija*. Vyp.1, 22–43.
9. Rozov N.S. (2016) *Neopatrimonial'nye rezhimy: raznoobrazie, dinamika i perspektivy demokratizacii* [Neopatrimonial Regimes: Diversity, Dynamics and Prospects for Democratization]. *Politicheskie issledovanija*. Vyp.1, 139–140.
10. Romaniuk, O. (2011). *Vid totalitaryzmu do demokratii ta natsionalnoi derzhavnosti: systemnyi analiz postkomunistychnykh transformatsii* [From totalitarianism to democracy and national statehood: a systematic analysis of post-communist transformations]. Kharkiv: KhDAK. [in Ukrainian].
11. Bunce, V. & Wolchik, S. (2011). *Defeating Authoritarian Leaders in Post-communist Countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Fish, M. (2005). *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*. Cambridge University Press.
13. Fish M. (2017). What is Putinism?. *Journal of Democracy*. Vol. 28. No. 4. 61–75.
14. Gel'man, V. (2015). *Authoritarian Russia: Analyzing Post-Soviet Regime Changes*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
15. Gel'man, V. & Starodubtsev, A. (2016). *Opportunities and Constraints of Authoritarian Modernization: Russian Policy Reforms in the 2000s*. Europe-Asia Studies. Vol. 68. No. 1. 97–117.
16. Hale, H. (2015) *Patronal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective*. Cambridge: CambridgeUniversityPress, 2015.
17. Makarenko B. (2012). The Post-Soviet Party of Power. *Russian Politics and Law*. Vol. 50. No. 1. 54–83.
18. McFaul M. (2018). Choosing Autocracy: Actors, Institutions, and Revolution in the Erosion of Russian Democracy. *Comparative Politics*. Vol. 50. No. 3, 305–325.
19. Melville A. (2015). How Do Transitions to Democracy Get Stuck and Where? *Democracy in a Russian Mirror*. Ed. by A. Przeworski. New York: Cambridge University Press. 268–297.
20. Treisman D. (2020). *Democracy by Mistake: How the Errors of Autocrats Trigger Transitions to Freer Government*. *American Political Science Review*, Vol. 114, Is 3, 792–810
21. Way, L. Casey, A. (2018). *The Structural Sources of Postcommunist Regime Trajectories*. Post-Soviet Affairs. Vol. 34. No. 5.
22. Way L.A. (2015). *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Sergiy Vonsovykh,

Doctor of Political Science, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
Transitology: Ways to Overcome the Crisis and Vectors of Development

The causes and features of the crisis of political transitology are considered, attention is focused on rethinking its classical provisions and possible ways of overcoming are identified. It is proved that the trend of democratization as a component of transit includes a number of problems: the emergence of a new corporatism, its emphasis on the union of society and business. As a result, there is a decrease in statist claims to total dominance. It has been established that a number of

contradictions arise: between the proto-reforms of the global bureaucracy, neoliberal «digitalization» and a nonlinear, mobile, synergistic society. It is revealed that at the present stage of development of transitology there is an awareness that the features of changes in transit can be distinguished in the transformation of society and political institutions, glocalization of the metropolis landscape, the formation of deetatized and partially virtual universe. All this takes place against the background of the destruction of former hierarchies, variability and transformation of ways of influencing. The question of the content of transit in the conditions of uncertainty and a possibility of a probable choice in the conditions of hybrid modes is more and more often put on the agenda. It is pointed out that these facts contribute to a rethinking of the concept of «end» or «crisis of transitology». Therefore, the study of political transit as a process of socio-economic, political and institutional transformations is an important area of research in modern political science. It is emphasized that studies of political transformations, especially in the post-Soviet space, seem to confirm the exceptional importance of strategic decisions of actors and actors of democratization, emphasizing that favorable structural circumstances are important at the stage of democratic consolidation. It is noted that the classical «agent» (actor-oriented) approach to democracy and democratization did not exclude structural factors as conditions for successful democratic consolidation, and in the interpretations of post-Soviet authoritarianism there is an expanded interpretation of structural factors. Also some areas of democracy and democratization are analyzed. It is proved that in the conditions of clan-oligarchic model the possibilities of authoritarian modernization are limited, because while maintaining the socio-political status quo in the economic and managerial spheres, society remains out of politics.

Keywords: transitology, crisis, actor-oriented approach, authoritarian modernization, clan-oligarchic political system, post-Soviet authoritarianism.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.02>

УДК 329.01

Корнієнко Валерій Олександрович,

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно-політичних наук,
Вінницький національний технічний університет
valkorney1958@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6285-570

Ротштейн Олександр Петрович,

доктор технічних наук, професор, Департамент промислового машинобудування,
Єрусалимський технологічний коледж — Академічний центр Лева, Єрусалим
rotstei@g.jct.ac.il; ORCID: 0000-0002-4048-3014

РАНЖУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ МЕТОДОМ НЕЧІТКОЇ ПЕРФЕКТНОСТІ

У статті запропоновано авторський міждисциплінарний підхід до проблеми альтернативно-можливого вибору політичних партій у період виборчих перегонів. Вперше запропоновано метод ранжування політичних партій України на основі нечіткої перфектності, математичних принципів нечіткої логіки та теорії прийняття рішень у нечіткому середовищі. Розкрито поняття: а) «репутаційний капітал політичних партій», «ранжування політичних партій»; в) «нечітка перфектність».

На теоретичному прикладі політичних партій із урахуванням їх конкретних репутаційних критеріїв визначено, що лише математичне моделювання політичного рішення як тривіального вибору з безлічі запропонованих альтернатив не може привести до такого результату, який би влаштовував усіх. Доведено, що саме діалектичний взаємозв'язок політичної культури, політичної свідомості, політичних цінностей громадян і їх політичний вибір необхідно розглядати як взаємодію та взаємовплив.

Окреслено можливі напрями подальшого дослідження діяльності суб'єктів політики. Зазначено, що моделювання політичних процесів запропонованими у статті методами чекає на комплексний підхід, який повинен враховувати також і методи політологічних

досліджень, перш за все, в контексті теорії прийняття політичних рішень і теорії політичної комунікації.

Ключові слова: *політична партія, репутація, репутаційний капітал, ранжування, політичне прогнозування, статистичний підхід, нечітка логіка, перфектність.*

Вступ. Аксіоматичним слід вважати, що політичні партії є найважливішим структуроутворюючим елементом політичної системи в будь-якому цивілізованому суспільстві, де має місце представницька демократія. Однак в Україні їх чисельність сьогодні є такою, що громадянам доволі складно розібратися в їх сутності, особливо коли йдеться про вибори до Верховної Ради (Парламенту). Станом на 1 січня 2021 р. в країні їх офіційно зареєстровано 365 (Міністерство юстиції України, 2021). 20% фактично відсутні в інформаційному полі, тому складно визначити як напрями їх діяльності, так і ідентифікувати ідеологічно з огляду на те, що, наприклад, 80 % партій, створених у 2014–2017 рр., не мали ані програм, ані статутів (Якименко, 2018).

В Україні переважають політичні партії, засновані не на ідеології та цінностях, а радше політичні проекти, побудовані навколо лідера (Корнієнко та ін., 2017; Шайгородський та Меркотан, 2006). Кількість насправді національних партій за підрахунками вітчизняних політологів, що представлені на загальнодержавному рівні, становить лише 1,7% (Лебедюк та Гоменюк, 2016, с. 138). Нарешті, майже половина діючих в Україні політичних партій хоча б раз за історію існування змінювали свої назви – чи із метою розширення власної електоральної бази, із надією отримати більше голосів, чи з інших причин. Усі ці чинники суттєво дезорієнтують свідомість громадян через відсутність чітких оціночних критеріїв щодо їх вибору. Наслідком цього є те, що за результатами опитування громадян політичним партіям не довіряють 71% респондентів (Разумков Центр, 2020). Це слід вважати негативним чинником, який послаблює зв'язок значної кількості громадян із політичними партіями, як традиційним інститутом агрегування інтересів, обмежує розуміння суспільною свідомістю суті багатопартійності та її необхідності для політичного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи те, що партійний генезис не є головним об'єктом нашого інтересу, не ставимо за мету докладно аналізувати існуючі наукові праці зі суто партійної проблематики. Зазначимо лише, що серед представників політичної науки вивченню різних аспектів діяльності політичних партій в Україні присвятили свої дослідження В. Антемюк, О. Бабкіна, Є. Базовкін, А. Білоус, О. Бойко, О. Буряченко, Б. Гагалюк, О. Гарань, Л. Гонюкова, В. Горбатенко, Л. Дунаєва, Т. Криворучко, В. Кулик, В. Лага, В. Лещенко, І. Ломко, Б. Максимець, А. Моїсеєва, К. Меркотан, О. Нікогосян, Ю. Остапєць, О. Погребенник, А. Постол, М. Примуш, В. Рибчук, С. Рябов, О. Стаценко, П. Струнін, М. Томенко, С. Топалова Ю. Шайгородський, Ю. Шведа, О. Шиманова. В. Якушик і багато інших науковців. Попри це, пошлемося лише на «узагальнюючу» думку авторитетного вітчизняного політолога Ю. Шведа (2013), який відзначає, що «українські вчені ще дуже мало просунулися у напрямку розробки цілісної та адекватної українським реаліям теорії політичних партій» (с. 176).

Сьогодні політична наука, в якій традиційно домінували методи якісної оцінки в дослідженні явищ, зіткнулася зі значним ускладненням рівня існуючих політичних процесів. Це пов'язано, з-поміж іншого, з істотним збільшенням обсягу інформації, необхідної для їх повноцінного аналізу. Тому, можливо, серед основних тенденцій у розвитку сучасної науки спостерігаємо зростаючу міждисциплінарну інтеграцію різних методологічних підходів. Насамперед, слід зауважити стрімку математизацію процесів наукового пізнання. Починаючи з XIII ст., коли італійський математик Леонардо Пізанський (Фібоначчі) фактично розробив першу математичну модель, культура математичного моделювання та аналізу, крім технічних спеціальностей і природничих наук, поширилась сьогодні й на соціально-гуманітарні науки. Розвиток цього процесу зумовлений появою значної кількості прикладних політичних досліджень, пов'язаних зі застосуванням методу моделювання.

Розробка концептуальних засад моделювання саме політичних процесів належить таким зарубіжним науковцям як Г. Алмонд, Р. Браун, В. Вайдліх, М. Вартофський, Дж. Голдстоун, К. Дойч, Д. Істон, Д. Медоуз, Дж. Форрестер, В. Штофф та ін. Деякі фахівці вважають, що теорія моделювання в політиці починає відлік з дослідження Л. Річардсона (1919) «Математична психологія війни». Між тим, швидкому впровадженню математичного моделювання в зарубіжній політичній науці сприяло широке застосування методів, відпрацьованих раніше економістами. Перш за все, це стосується теорії прийняття рішень, де в багатьох випадках використовуються результати економічного аналізу. У зв'язку з цим необхідно згадати американського вченого Е. Даунса (1957) – одного зі засновників теорії раціонального вибору і моделювання, який адаптував цей метод до аналізу суспільно-політичних процесів.

Політичний процес у теорії «раціонального вибору» найчастіше описується у вигляді «суспільного вибору», або певного набору так званих сценаріїв «теорії ігор». Тому заслуговує на особливу увагу математичне моделювання в рамках цієї теорії, яка спочатку розроблялася у працях Дж. Бьюкенена, М. Олсона, В. Райкера, Г. Таллока. Завдяки застосуванню теорії ігор виникла можливість прогнозувати наслідки розповсюдження ядерної зброї, введення економічних санкцій до деяких країн тощо.

Над проблемами математичного моделювання в різних галузях соціально-економічного життя сьогодні працюють й українські науковці. Застосуванню математичного апарату теорії ігор для вивчення політичних процесів присвячені наукові праці С. Денисюк (2009), В. Корнієнка (2009), А. Шияна (2007). У їхніх політологічних дослідженнях поширення набувають роботи, пов'язані з моделюванням виборних процедур, зокрема в питаннях здійснення впливу на виборні органи влади – в обчисленні індексів Шеплі–Шубіка (Shapley, Shubik, 1954). Окремі теоретичні аспекти моделювання політичних процесів знайшли відображення в дослідженнях К. Богуславської (2006), Л. Бойко-Бойчук (2008), М. Буника (2014), К. Ключова (2016), М. Польового (2016), В. Ткачука (2006) й інших.

Однак теоретико-ігровий підхід як методологічний в розв'язанні ширшого спектра політичних проблем вітчизняними політологами практично не застосовується. Окрім того, наукові праці, які предметно стосуються політичної царини, часто пишуть математики. Вони містять доволі складний для гуманітарія математичний апарат, мають вузько орієнтовану сферу застосування, страждають недостатньою політологічною спрямованістю, акцентуючи увагу на підвищення рівня математизації моделі. Вдалих спроб об'єднати найкращі якості математичного й політологічного підходів поки не спостерігається.

Мета та завдання статті. Викладене вище зумовило мету статті – на основі експертного визначення політологічних критеріїв (чинників) вибору, спираючись на ідею нечіткої перфектності, математичні принципи нечіткої логіки та теорію прийняття рішень в нечіткому середовищі, теоретично описати модель ранжування політичних партій України.

Такий підхід у контексті прикладних методів системного аналізу представляється міждисциплінарним й інноваційним як для політичної науки, так і для математики. Однак цей своєрідний симбіоз, на погляд авторів, відкриває нові перспективи й підходи до моделювання та прогнозування розвитку політичної системи суспільства загалом.

У процесі нашого дослідження ми також ставимо завдання відповісти на запитання:

- 1) чи зберігаються в запропонованій нами моделі ранжування політичних партій ті сторони й особливості, які виступають предметом дослідження?
- 2) наскільки є стабільними ті чинники (критерії), які забезпечують можливість застосування запропонованого методу до аналізу діяльності політичних партій?
- 3) чи не відбулося при конструюванні моделі ранжування політичних партій поширення висновків за область її значимості і контрольованості?

Ми свідомо не будемо зупинятися на загальній характеристиці видів моделювання. Їх класифікація є досить різноманітною. Умовно виділимо кілька видів моделей (пізнавальні, евристичні, прогностичні, моделі бажаного тощо). Варто зауважити, що в процесі моделювання складних соціально-політичних проблем зазвичай усі ці види моделей можуть

поєднуватися. У нашому ж випадку можна говорити про те, що ми використовуємо евристичний вид моделювання у вигляді експертних оцінок щодо внутрішніх властивостей політичної партії, які формалізується засобами нечіткої логіки.

Результати та дискусії. Почнемо з визначення базової основи нашого дослідження – переліку критеріїв оцінювання політичних партій. Свого часу французький політолог М. Дюверже, розкриваючи суть масової партії, називає такі: наявність партійної ідеології; програми, яка є викладом цілей та завдань партії, а також шляхів їх досягнення; участь у виборах та інших політичних заходах; участь у розробці державної політики, формуванні органів влади; стабільна підтримка електорату, стабільне представництво у законодавчих органах (Дюверже, 2000, с. 19-25).

На думку американських науковців Дж. Ла Паломбара та М. Вайнера, поняття «політична партія» має відповідати чотирьом критеріям: тривалості існування організації, наявності розвинутої організаційної структури, бажання керівників партійної організації впливати, завойовувати і здійснювати владу, прагненню забезпечити масову підтримку на виборах (La Palombara and Weiner, 1966, с. 424-428). Попри те, що праці цих науковців написані у 1960-х рр., вказані критерії не втрачають актуальності. Вони могли би бути принаймні формальними орієнтирами для громадян України щодо визначення власної позиції стосовно політичних партій. Дещо розширивши їх перелік, ми за основу аналізу візьмемо 9 критеріїв, об'єднавши їх умовно під терміном «репутаційний капітал» (лат. *«reputatio»* – «обдумую», «споглядаю»). Під цією категорією будемо розуміти суму таких нематеріальних активів політичної партії, які мають стратегічний характер і здатні збільшувати її значимість як для виборців, так і для суспільства (Буряченко, 2019, с. 81).

Отже, детальніше розглянемо сутність запропонованих нами критеріїв:

c_1 – рівень значущості лідера, – перш за все, мається на увазі позитивний або негативний імідж самого лідера партії в очах громадськості. Це особливо важливо для українських політичних партій, з яскраво вираженим феноменом їх «персоніфікації»;

c_2 – відповідальність за взяті зобов'язання, – рівень виконання прийнятих програмних обіцянок, що істотно визначає ступінь довіри громадян до політичної партії та відповідно впливає на формування її репутації;

c_3 – кількість членів партії, – стандартний індикатор, який використовується з метою порівняльної оцінки сили політичних партій (почасти деякі політичні партії практично не мають реальних фіксованих членів окрім самих лідерів);

c_4 – розгалуженість, – кількість осередків партійної організації на місцях, стабільність організаційної структури політичної партії;

c_5 – інституційний стаж (чи інституційний імідж), – тривалість існування партії та її електоральна стабільність, стабільність представництва в законодавчих органах, кількісний показник участі в загальнонаціональних парламентських виборах;

c_6 – фінансова база, – реальні фінансові кошти партії, наявність звітів про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру;

c_7 – електоральна база, – стабільна кількість симпатиків партії (стійкість електоральних симпатій), які віддають свій голос за неї на виборах;

c_8 – ідеологічний рівень, – наявність партійної ідеології як інтегративної системи цінностей політичної партії, наявність повноцінної партійної програми;

c_9 – підтримка олігархатом, – ступінь економічної залежності від олігархічного капіталу.

Варто зауважити, що універсального способу визначення критеріїв не існує, а будь-яка їх класифікація – це в чомусь є і «справою смаку» конкретного виборця. Втім, взяті критерії повинні відображати ті важливі ознаки політичної партії, які ймовірно мають вплинути на її успішність у виборчий період. Для розв'язання цієї проблеми може бути корисним і досвід відбору чинників, які впливають на цільову функцію з теорії планування експерименту

(Адлер та ін., 1976), чи діаграма Кару Ішкави (1976) — «риб'яча кістка» щодо методів управління якістю.

Гіпотеза про те, яка частина виборців готова віддати голоси за певну партію, зазвичай перевіряється статистичними методами. Однак, статистика орієнтована на аналіз подій, які вже відбулися, – наслідків, якими вже є, скажімо, результати голосування. При цьому не враховуються причини тих чи інших рішень виборців. У нашому ж випадку джерелом інформації щодо критеріїв є експертна позиція авторів статті, яка ґрунтується на певному політологічному знанні, досвіді та інтуїції дослідників. Одночасно саме наш підхід до визначення критеріїв не слід вважати обслуговуванням на практиці, скажімо, політтехнологічного виду діяльності з метою політичної індоктринації виборців.

Наступне поняття, яким ми будемо оперувати у статті — «ранжування політичних партій» (англ. «*ranging*», «*ranking*», «*rating*»), що означає розміщення величин у певному порядку за ступенем важливості, значущості. У нашому випадку — це упорядкування політичних партій в напрямку зниження можливості перемоги на майбутніх виборах. Ранжування політичних партій розглядається як завдання багатокритерійного аналізу за умов невизначеності. З метою його розв'язання ми скористаємося теорією прийняття рішень в нечіткому середовищі (Bellman та Zadeh, 1970) й ідеєю нечіткої перфектності, запропонованою в наукових працях О. Ротштейна (Ротштейн, 2009; 2011; 2017; 2019).

Охарактеризуємо й поняття «перфектність» — (від лат. «*perfectus*» — «бездоганний», «досконалий», «неперевршений»). У нашому випадку воно означає ступінь близькості оцінки з даного критерію до деякого ідеалу: 0 – найменша близькість, 1 – найбільша близькість. Чим вищим є рівень перфектності, тим вищою є якість за даним критерієм.

Виходячи з мети нашого дослідження, ми вимушені оперувати деякими математичними формулами, спираючись на які намагатимемось у максимально доступній формі розкрити як суть розрахунків, так і основні ідеї нашої наукової розвідки.

Отже, різні способи експертної оцінки рівня перфектності відобразимо в таблиці 1.

Табл. 1

Способи оцінки рівня перфектності

Шкала термометра	Лінгвістичні оцінки	Кількісні значення
	Дуже дуже високий	0.95
	Дуже високий	0.34
	Високий	0.72
	Вище середнього	0.61
	Середнього	0.5
	Нижче середнього	0.39
	Низький	0.28
	Дуже низький	0.16
	Дуже дуже низький	

Припустимо: $A = \{a_1, a_2, \dots, a_m\}$ – кількість політичних партій, які підлягають ранжируванню, $C = \{c_1, c_2, \dots, c_n\}$ – критерії (чинники), які визначають репутаційний

потенціал партії та впливають на можливість її перемоги на виборах. Завдання полягає в упорядкуванні партій з кількості «А» відповідно до можливості їх перемоги на виборах.

Для розв'язання цього завдання скористаємося принципами, які описують у своїх працях Р. Белман, Л. Задех й О. Ротштейн:

1. Подання кожного критерію у вигляді нечіткої множини перфектності, заданого на універсальній множині політичних партій за допомогою спеціально уведеної «матриці перфектності»

$$M = \begin{pmatrix} & a_1 & \dots & a_j & \dots & a_m \\ c_1 & \pi_{11} & \dots & \pi_{1j} & \dots & \pi_{1m} \\ \dots & \dots & & \dots & & \dots \\ c_i & \pi_{i1} & \dots & \pi_{ij} & \dots & \pi_{im} \\ \dots & & & & & \\ c_n & \pi_{n1} & \dots & \pi_{nj} & \dots & \pi_{nm} \end{pmatrix}, \quad (1)$$

де π_{ij} – число з інтервалу $[0,1]$, яке характеризує рівень перфектності політичної партії a_j ($j = 1, 2, \dots, m$) за критерієм c_i ($i = 1, 2, \dots, n$). Користуючись інформацією з матриці (1), кожен із критеріїв c_i можна представити у вигляді нечіткої множини перфектності (Pc_i), заданого на універсальній множині партій $A = \{a_1, a_2, \dots, a_m\}$:

$$Pc_i = \left\{ \frac{\pi_{i1}}{a_1}, \dots, \frac{\pi_{ij}}{a_j}, \dots, \frac{\pi_{im}}{a_m} \right\}, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (2)$$

де пара π_{ij}/a_j означає, що елемент a_j належить до поняття «перфектність за критерієм c_i » рівнем приналежності π_{ij} .

Відповідно до принципу *Bellman-Zadeh* (Bellman та Zadeh, 1970), партію із найвищим рейтингом (a^*) слід шукати всередині перетину (\cap) нечітких множин (2):

$$D = Pc_1 \cap Pc_2 \cap \dots \cap Pc_n, \quad (3)$$

Тобто, найкраща політична партія (a^*) є одночасно найкращою за всіма критеріями c_1, c_2, \dots, c_n . У теорії нечітких множин перетину (\cap) відповідає операція \min . Тому інтегральна (за всіма критеріями) перфектність політичних партій виражається нечіткою множиною:

$$D = \left\{ \frac{\min(\pi_{11}, \pi_{21}, \dots, \pi_{n1})}{a_1}, \dots, \frac{\min(\pi_{1j}, \pi_{2j}, \dots, \pi_{nj})}{a_j}, \dots, \frac{\min(\pi_{1m}, \pi_{2m}, \dots, \pi_{nm})}{a_m} \right\} \quad (4)$$

Найбільший рейтинг має партія a^* з інтегральною перфектністю

$$P^* = \max \begin{cases} \min(\pi_{11}, \pi_{21}, \dots, \pi_{n1}) \\ \dots \\ \min(\pi_{1m}, \pi_{2m}, \dots, \pi_{nm}). \end{cases}$$

2. Порівняння партій в ході їх ранжування на основі перетину нечітких множин перфектності цих партій за кожним критерієм.

3. Оцінка рівня перфектності партій за кожним критерієм шляхом порівняння із найгіршим варіантом за 9-бальною шкалою *Saaty* (Саати та Кернс, 1991).

4. Урахування важливості критеріїв шляхом концентрації (піднесення до ступені) відповідних рівнів перфектності.

З (4) впливає правило порівняння рейтингів політичних партій. Нехай порівнюються партії a_j и a_k з оцінками перфектності $(\pi_{1j}, \pi_{2j}, \dots, \pi_{nj})$ й $(\pi_{1k}, \pi_{2k}, \dots, \pi_{nk})$, відповідно. Тоді

правило порівняння рейтингів виглядає так: якщо $\{\min(\pi_{1j}, \dots, \pi_{nj}) > \min(\pi_{1k}, \dots, \pi_{nk})\}$, то рейтинг партії a_j є вищим, ніж рейтинг партії a_k .

З метою отримання чисельних значень елементів матриці (1) скористаємося поняттям рангу, запровадженим О. Ротштейном. Будемо вважати, що ранг – деяка величина, яка є пропорційною перфектності, тобто чим більше рівень перфектності, тим більшим є ранг.

Нехай r_{ij} – ранг партії a_j щодо критерію c_i ($i = 1, 2, \dots, n; j = 1, 2, \dots, m$). Припустимо, що чим вищим є ранг (r_{ij}), тим вищою є перфектність (π_{ij}) партії по заданому критерію, тобто, має місце співвідношення:

$$\frac{\pi_{i1}}{r_{i1}} = \frac{\pi_{i2}}{r_{i2}} = \dots = \frac{\pi_{im}}{r_{im}}. \quad (5)$$

Вимагатимемо виконання умови:

$$\pi_{i1} + \pi_{i2} + \dots + \pi_{im} = 1. \quad (6)$$

Припустимо, що для кожного критерію c_i ми визначаємо найгіршу політичну партію, якою є партія a_l з перфектністю π_{il} й рангом r_{il} .

Якщо з допомогою (5) виразити π_{ij} через π_{il} й підставити їх в (6), то отримаємо:

$$\pi_{il} = \frac{1}{\frac{r_{i1}}{r_{il}} + \frac{r_{i2}}{r_{il}} + \dots + \frac{r_{im}}{r_{il}}}, \quad (7)$$

$$\pi_{i1} = \pi_{il} \frac{r_{i1}}{r_{il}}, \pi_{i2} = \pi_{il} \frac{r_{i2}}{r_{il}}, \dots, \pi_{im} = \pi_{il} \frac{r_{im}}{r_{il}}. \quad (8)$$

Формули (7) і (8) дозволяють до кожного критерія c_i обчислювати значення перфектностей у матриці (1) через співвідношення рангів всіх партій до ранга найгіршої партії a_l . Зауважимо, що порівняння з найгіршою партією a_l забезпечує виконання умови $r_{il}/r_{ij} \geq 1$ забезпечує виконання умови (7) и (8).

Для порівняння партії a_j ($j = 1, 2, \dots, n$) із партією a_l , яка є гіршою за критерієм c_i ($i = 1, 2, \dots, m$), використовуватимемо 9-бальну шкалу Saaty (Саати та Кернс, 1991):

$$\frac{r_{lj}}{r_{ll}} = \begin{cases} 1, \text{ якщо партія } a_j \text{ не відрізняється від } a_l \\ 3, \text{ якщо партія } a_j \text{ трохи краща за } a_l \\ 5, \text{ якщо партія } a_j \text{ краща за } a_l \\ 7, \text{ якщо партія } a_j \text{ значно краща за } a_l \\ 9, \text{ якщо партія } a_j \text{ абсолютно краща за } a_l \\ 2, 4, 6, 8 - \text{ проміжні значення} \end{cases}$$

Відштовхуємося від дещо ідеальної позиції, що всі запропоновані нами критерії, за якими порівнюються політичні партії, мають однакову важливість для теоретичного аналізу. Хоча у реальності деякі з перелічених нами критеріїв можуть втрачати свою актуальність, а зовсім інші – її набувати. Наприклад, сьогодні ті партії, які успішніше працюють зі засобами масової інформації, мають більше шансів на підтримку виборців, ніж ті, які збільшують кількість членів партії, чи просувають ідеологічні засади, що було вкрай важливим для «кадрових» та масових партій минулого. Втім і «ідеологічність», і «кадровість» ми включуємо до критеріїв вибору в якості складових для принципового аналізу.

Опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Київським міжнародним інститутом соціології з 1 до 7 червня 2021 р. засвідчило, що громадяни стосовно політичних партій частіше згадували про невиконання передвиборчих обіцянок (56%), корупцію в партійному житті (41%), залежність від олігархів (31%). Однак вони практично не вказували на несистемну діяльність сучасних партій, чи відсутність

організаційної структури (*Політичні партії очима виборців*, 2021). Тому з метою урахування різної важливості критеріїв ми застосовуємо процедуру концентрації рівнів перфектності.

Якщо критерій c_i із множини критеріїв $\{c_1, c_2, \dots, c_n\}$ має вагу $\alpha_i \geq 0$, то співвідношення (3) необхідно привести до вигляду:

$$D^* = (Pc_1)^{\alpha_1} \cap (Pc_2)^{\alpha_2} \cap \dots \cap (Pc_n)^{\alpha_n}, \quad (9)$$

$$\text{де } (Pc_i)^{\alpha_i} = \left\{ \frac{(\pi_{i1})^{\alpha_i}}{a_1}, \dots, \frac{(\pi_{ij})^{\alpha_i}}{a_j}, \dots, \frac{(\pi_{im})^{\alpha_i}}{a_m} \right\}, \quad i = 1, 2, \dots, n.$$

З метою розрахунку ваги α_i скористаємося методом найгіршого випадку, який передбачає, що експертно ми можемо вказати найменш важливий критерій.

Нехай R_i – ранг критерію c_i , який характеризує його важливість, $i = 1, 2, \dots, n$. Передбачається, що чим більшою є вага (α_i) критерія c_i , тим вищим є його ранг (R_i), тобто, має місце співвідношення:

$$\frac{\alpha_1}{R_1} = \frac{\alpha_2}{R_2} = \dots = \frac{\alpha_i}{R_i} = \dots = \frac{\alpha_n}{R_n}. \quad (10)$$

Позначимо через c_l – найменш важливий критерій із вагою α_l й рангом R_l . Користуючись співвідношенням (10), визначимо всі ваги α_i через вагу α_l найменш важливого критерію:

$$\alpha_1 = \alpha_l \frac{R_l}{R_1}, \quad \alpha_2 = \alpha_l \frac{R_l}{R_2}, \quad \dots, \quad \alpha_n = \alpha_l \frac{R_l}{R_n}. \quad (11)$$

За вказаною формулою (8), вимагатимемо $\alpha_1 + \alpha_2 + \dots + \alpha_n = n$. З огляду на це, з (11) отримуємо вагу найменш важливого критерію c_l :

$$\alpha_l = n \left(\frac{R_1}{R_l} + \frac{R_2}{R_l} + \dots + \frac{R_n}{R_l} \right)^{-1}, \quad (12)$$

Співвідношення (12) і (11) дозволяють обчислювати шукані значення критеріїв на основі експертної інформації про порівняння важливості (рангів) всіх критеріїв c_i ($i = 1, 2, \dots, n$) з найменш важливим критерієм c_l за 9-бальною шкалою *Saaty*:

$$\frac{R_i}{R_l} = \begin{cases} 1, \text{ якщо критерії } C_i \text{ і } C_l \text{ мають однакову важливість} \\ 3, \text{ якщо } C_i \text{ є трохи важливішим і за } C_l \\ 5, \text{ якщо } C_i \text{ є важливішим за } C_l \\ 7, \text{ якщо } C_i \text{ є значно важливішим за } C_l \\ 9, \text{ якщо } C_i \text{ є абсолютно важливішим за } C_l \\ 2, 4, 6, 8 - \text{ проміжні значення} \end{cases}$$

Наведемо приклад ранжирування політичних партій. Розглянемо для порівняння 4 політичні партії за 9-ма критеріями, обраними нами (див., с. 4). Зауважимо, що нашою метою є описати, насамперед, принципову схему розрахунків, тому в якості абсолютно довільного прикладу візьмемо такі політичні проекти: a_1 – «Батьківщина», a_2 – «Європейська солідарність», a_3 – «Опозиційна платформа – За життя», a_4 – партія «Сила і честь».

У таблиці 2 представлені експертні оцінки, які необхідні для обчислення рівнів перфектності політичних партій, виходячи зі запропонованих нами критеріїв, що входять до матриці (1):

Табл. 2

Експертне порівняння партій з найгіршою політичною партією

Критерій	Найгірша партія	Порівняння	Співвідношення рангів
c_1	a_4	a_1 трохи краща за a_4 a_2 краща за a_4 a_3 трохи краща за a_4	$r_{11}/r_{14} = 3$ $r_{12}/r_{14} = 5$ $r_{13}/r_{14} = 3$
c_2	a_1	a_2 краща за a_1 a_3 трохи краща за a_1 a_4 переважає a_1 між набагато краща й краща	$r_{22}/r_{21} = 3$ $r_{23}/r_{21} = 3$ $r_{24}/r_{21} = 4$
c_3	a_4	a_1 краща за a_4 a_2 краща за a_4 a_3 краща за a_4	$r_{31}/r_{34} = 5$ $r_{32}/r_{34} = 5$ $r_{33}/r_{34} = 3$
c_4	a_4	a_1 переважає a_4 між трохи краще і краща a_2 краща за a_4 a_3 набагато краща за a_4	$r_{41}/r_{44} = 4$ $r_{42}/r_{44} = 5$ $r_{43}/r_{44} = 3$
c_5	a_4	a_1 переважає a_4 між набагато краща за й краща a_2 переважає a_4 між значно й абсолютно краща за a_3 переважає a_4 між набагато краща й краща	$r_{51}/r_{54} = 4$ $r_{52}/r_{54} = 8$ $r_{53}/r_{54} = 4$
c_6	a_4	a_1 переважає a_4 між значно й абсолютно краще a_2 краще за a_4 a_3 переважає a_4 між Набагато краще й краще	$r_{61}/r_{64} = 8$ $r_{62}/r_{64} = 5$ $r_{63}/r_{64} = 4$
c_7	a_4	a_1 значно краща за a_4 a_2 переважає a_4 між значно й абсолютно краще a_3 переважає a_4 між набагато краща й краща	$r_{71}/r_{74} = 7$ $r_{72}/r_{74} = 8$ $r_{73}/r_{74} = 4$
c_8	a_1	a_2 переважає a_4 між набагато краща і краща не набагато a_3 краще за a_1 a_4 переважає a_1 між не відрізняється й набагато краща	$r_{82}/r_{81} = 4$ $r_{83}/r_{81} = 5$ $r_{84}/r_{81} = 2$
c_9	a_4	a_1 значно краща за a_4 a_2 краща за a_4 a_3 набагато краща a_4	$r_{91}/r_{94} = 7$ $r_{92}/r_{94} = 5$ $r_{93}/r_{94} = 3$

Підставляючи ці оцінки у формули (7) і (8), отримуємо значення π_{ij} для $i = 1, 2, \dots, 9$ и $j = 1, 2, \dots, 4$.

Критерій c_1 :

$$\pi_{14} = \frac{1}{\frac{r_{11}}{r_{14}} + \frac{r_{12}}{r_{14}} + \frac{r_{13}}{r_{14}} + 1} = \frac{1}{3 + 5 + 3 + 1} = \frac{1}{12} = 0.08$$

$$\pi_{11} = \pi_{14} \cdot \frac{r_{11}}{r_{14}} = \frac{1}{12} \cdot 3 = 0.25$$

$$\pi_{12} = \pi_{14} \cdot \frac{r_{12}}{r_{14}} = \frac{1}{12} \cdot 5 = 0.42$$

$$\pi_{13} = \pi_{14} \cdot \frac{r_{13}}{r_{14}} = \frac{1}{12} \cdot 3 = 0.25$$

Критерій c_2 :

$$\pi_{21} = \frac{1}{1 + \frac{r_{22}}{r_{21}} + \frac{r_{23}}{r_{21}} + \frac{r_{24}}{r_{21}}} = \frac{1}{1 + 3 + 3 + 4} = \frac{1}{11} = 0.09$$

$$\pi_{22} = \pi_{21} \cdot \frac{r_{22}}{r_{21}} = \frac{1}{11} \cdot 3 = 0.27$$

$$\pi_{23} = \pi_{21} \cdot \frac{r_{23}}{r_{21}} = \frac{1}{11} \cdot 3 = 0.27$$

$$\pi_{24} = \pi_{21} \cdot \frac{r_{24}}{r_{21}} = \frac{1}{11} \cdot 4 = 0.36$$

...

Критерій c_9 :

$$\pi_{94} = \frac{1}{\frac{r_{91}}{r_{94}} + \frac{r_{92}}{r_{94}} + \frac{r_{93}}{r_{94}} + 1} = \frac{1}{7 + 5 + 3 + 1} = \frac{1}{16} = 0.06$$

$$\pi_{91} = \pi_{94} \cdot \frac{r_{91}}{r_{94}} = \frac{1}{16} \cdot 7 = 0.44$$

$$\pi_{92} = \pi_{94} \cdot \frac{r_{92}}{r_{94}} = \frac{1}{16} \cdot 5 = 0.31$$

$$\pi_{93} = \pi_{94} \cdot \frac{r_{93}}{r_{94}} = \frac{1}{16} \cdot 3 = 0.19.$$

Остаточню матрицю перфектності (1) має вигляд:

$$M = \begin{matrix} & a_1 & a_2 & a_3 & a_4 \\ c_1 & 0.25 & 0.42 & 0.25 & 0.08 \\ c_2 & 0.1 & 0.27 & 0.27 & 0.36 \\ c_3 & 0.36 & 0.36 & 0.21 & 0.07 \\ c_4 & 0.31 & 0.39 & 0.23 & 0.07 \\ c_5 & 0.23 & 0.47 & 0.24 & 0.06 \\ c_6 & 0.44 & 0.28 & 0.22 & 0.06 \\ c_7 & 0.35 & 0.4 & 0.2 & 0.05 \\ c_8 & 0.08 & 0.33 & 0.42 & 0.17 \\ c_9 & 0.44 & 0.31 & 0.19 & 0.06 \end{matrix} \quad (13)$$

Із цієї матриці отримуємо нечітку множину (4) інтегральної перфектності політичних партій:

$$D = \left\{ \frac{0.08}{a_1}, \frac{0.31}{a_2}, \frac{0.19}{a_3}, \frac{0.05}{a_4} \right\}, \quad (14)$$

Тобто, за нашими розрахунками:

a_2 («Європейська солідарність») — перше місце;

a_3 («Опозиційна платформа – За життя») — друге місце;

a_1 («Батьківщина») — третє місце;

a_4 (партія «Сила і честь») — четверте місце.

Припустимо, що найменш важливим критерієм є c_4 . Експертні оцінки, необхідні для обчислення ваг критеріїв, що входять до (9), представлені в таблиці 3.

Табл. 3.

Експертне порівняння з найменш важливим критерієм

Порівняння із критерієм	Ставлення рангів
C_1 абсолютно важливіший за C_4	$R_1 / R_4 = 9$
C_2 однаково важливий із C_4	$R_2 / R_4 = 1$
C_3 однаково важливий із C_4	$R_3 / R_4 = 1$
C_5 трохи важливіший за C_4	$R_5 / R_4 = 3$
C_6 важливіший за C_4	$R_6 / R_4 = 5$
C_7 трохи важливіший за C_4	$R_7 / R_4 = 3$
C_8 перевершує C_4 між важливіший і значно важливіший	$R_8 / R_4 = 6$
C_9 перевершує C_4 між важливіший і значно важливіший	$R_9 / R_4 = 6$

Підставляючи ці оцінки у формули (12) і (11), отримуємо ваги критеріїв:

$$\alpha_4 = \frac{9}{\sum_{i=1}^9 R_i / R_4} = \frac{9}{9 + 1 + 1 + 1 + 3 + 5 + 3 + 6 + 6} = \frac{9}{35} = 0.26$$

$$\alpha_1 = \alpha_4 \cdot \frac{R_1}{R_4} = \frac{9}{35} \cdot 9 = 2.31$$

$$\alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0.26$$

$$\alpha_5 = \alpha_7 = \alpha_4 \cdot \frac{R_5}{R_4} = \frac{9}{35} \cdot 3 = 0.77$$

$$\alpha_6 = \alpha_4 \cdot \frac{R_6}{R_4} = \frac{9}{35} \cdot 5 = 1.29$$

$$\alpha_8 = \alpha_9 = \alpha_4 \cdot \frac{R_8}{R_4} = \frac{9}{35} \cdot 6 = 1.54.$$

Відповідно до (9), з метою урахування ваги критеріїв елементи i -го рядка матриці перфектності (13) повинні бути зведені в ступінь $\alpha_i, i = 1, 2, \dots, 9$.

Зокрема, перший рядок

$$[(0.25)^{2.31}, (0.42)^{2.31}, (0.25)^{2.31}, (0.08)^{2.31}] = [0.04, 0.14, 0.04, 0.003],$$

другий рядок

$$[(0.1)^{0.26}, (0.27)^{0.26}, (0.27)^{0.26}, (0.36)^{0.26}] = [0.54, 0.71, 0.71, 0.77], \text{ тощо.}$$

Остаточно матриця перфектності з урахуванням ваги критеріїв має вигляд:

	a_1	a_2	a_3	a_4
c_1	0.04	0.14	0.04	0.003
c_2	0.54	0.71	0.71	0.77
$M^* = c_3$	0.77	0.77	0.67	0.5
c_4	0.74	0.78	0.68	0.51
c_5	0.33	0.56	0.33	0.12
c_6	0.35	0.18	0.14	0.037
c_7	0.45	0.49	0.29	0.1
c_8	0.02	0.18	0.26	0.07
c_9	0.28	0.16	0.08	0.01

Звідси отримуємо безліч (9) інтегральної перфектності:

$$D^* = \left\{ \frac{0.02}{a_1}, \frac{0.16}{a_2}, \frac{0.04}{a_3}, \frac{0.003}{a_4} \right\}. \quad (15)$$

Зіставляючи (15) і (14), доходимо висновку, що вага репутаційних критеріїв не змінює рейтинги партій, але може збільшувати перевагу партії a_2 над партією a_3 в очах виборців, що в кінцевому підсумку може відобразитися на рішенні віддати голоси саме за цю партію.

Чи «працює» ця математика у політичній практиці? Однозначно стверджувати, чи заперечувати це, на наш погляд, не варто. Останнє означало б повне заперечення принципів політичного моделювання, яке так чи інакше довело своє право на існування, хоча б з огляду на вже існуючі наукові доробки. Однак до проведених математичних розрахунків, слід додати деякі політологічні зауваження.

По-перше, теоретико-ігрове моделювання зазнає критики в гуманітарних наукових колах з огляду на те, що спирається на базові принципи теорії раціонального вибору. Йдеться про те, що суб'єкти політичного процесу в ідеалі «повинні» обирати раціонально обґрунтовані варіанти рішення. Натомість у цей процес доволі часто втручається значна кількість суб'єктивних чинників, обумовлених суто психологічними, соціальними, когнітивними й іншими аспектами. Тому на практиці, дійсно, ніхто точно не здатен передбачити те, як проголосують виборці (не слід брати до уваги результати голосування в авторитарних чи тоталітарних суспільствах, де вони можуть бути визначені заздалегідь). Та й в демократичному суспільстві, в умовах вільного, не примусового волевиявлення, запропонований шаблон критеріальних ознак для вибору громадян тієї чи іншої політичної партії – ні «моральносно», ні юридично не зобов'язує громадянина використовувати саме його в якості обов'язкового інструментарію для прийняття власного рішення.

Тому, по-друге, свідомо не вдаємося до детального аналізу й пояснення нашої «експертної логіки» щодо співвідношення вказаних критеріїв зі сутністю тієї чи іншої конкретно вказаної політичної сили. Це не є основною метою й замість запропонованих нами політичних партій можна було б «підставити» інші. Нашим завданням є лише запропонувати певну теоретичну матрицю. Завжди варто враховувати те, що модель – це сукупність логіко-математичних або інших співвідношень, які лише імітують ймовірну політичну реальність, істотні властивості об'єкту дослідження. Проте можливе ключове запитання – якою мірою запропонована методика може бути валідною для пояснення процесу функціонування політичної системи України?, – може залишитися без відповіді. Насамперед тому, що запропонована модель не є аналоговою, яка здатна була б виконати функцію пояснення політичних явищ, спираючись на широкий емпіричний матеріал (скажімо, на аналіз ряду виборчих кампаній, у яких проявлялася відповідність партій-учасниць запропонованим нами критеріям). Навіть ідеально побудована результуюча модель є лише максимальним наближенням до оригіналу, в якій зазвичай загалом дещо спотворюються й не точно відображаються різноманітні сторони об'єкту дослідження.

По-третє, сенс політичного моделювання – в імітації прогнозованого процесу. Тому, виходячи з цілей моделювання, запропонована модель є скоріше оптимізаційною, яка

служить для пошуку найкращих рішень при дотриманні певних умов і обмежень. Головне, що громадянину з власною активною життєвою позицією (широ зацікавленому в результатах виборчого процесу в Україні), можливо (чи слід!) хоча б самому сформувавши власні критерії, й з урахуванням запропонованої нами матриці, особисто оцінювати того чи іншого суб'єкта політичного процесу (його критерії можуть суттєво відрізнятись від запропонованих нами).

По-четверте, слід брати до уваги мінливість і лабільність критеріїв, що ним можуть обиратися. Вони залежать від конкретної тактики політичної партії, можливостей, умов її діяльності тощо. Проте саме вони постійно підлягають критичній оцінці з боку громадян. Однак ми впевнені, що усталений образ політичної партії не повинен формуватися лише завдяки мінливим, чи випадковим чинникам. Тому слід погодитися з вітчизняною дослідницею І. Гіоане стосовно необхідності враховувати не лише формальні показники виборчої системи влади, але й змістовні, якісні критерії, які безпосередньо пов'язані з політичною свідомістю та культурою суб'єктів, що приймають рішення (Гіоане, 2021, с.1). Йдеться саме про ціннісне підґрунтя політичного вибору.

З практичної точки зору слід враховувати й таку категорію як «стійкість електоральних симпатій». Вона може залежати, наприклад, від рівня освіти: відповідно до його зростання зростає і частка громадян, які мають стійкі симпатії до партії, або мають певні симпатії, що можуть змінитися. Серед громадян із нижчим рівнем освіти більше тих, хто не підтримує діяльність жодної з політичних сил (*Електоральна поведінка*, 2015, с. 136). Варто підкреслити: насамперед, високий рівень політичної культури й політичної свідомості громадян, наявність правдивої інформації про суб'єкт політики – є найголовнішими умовами щодо формування зваженого рішення віддати свої голоси за відповідну політичну партію.

Натомість і досі в українському суспільстві громадяни все ще більше орієнтуються на поверхнєве, зовнішнє уявлення щодо політичного суб'єкта, не вдаючись до глибинного аналізу його сутнісних ознак. Тому феномен так званої «персоніфікації» політичних партій усе ще залишається одним із найголовніших чинників електорального вибору. На думку Ю. Шведа, «особа з нічого»... стає основним, істотним пунктом голосування виборців, а її особлива позиція сильно впливає на спосіб організації цих партій (Шведа, 2003, с. 26).

У якості вже тривіального, але показового прикладу: партія «Слуга народу» отримала безпрецедентну «монобільшість» на парламентських виборах у липні 2019 р. (здобувши 43,16% голосів виборців!) завдяки відірваній від дійсності – «хмарній» репутації її лідера, яку сформував у масовій свідомості громадян відповідний телевізійний серіал. Проте до 20 травня 2019 р., тобто, на момент інавгурації Президента України В. Зеленського, цієї партії фактично не існувало: не було жодного члена партії, як і партійної структури, не зафіксовано будь-якої партійної діяльності, не відомі джерела доходів, з яких складалася її фінансова база. Як справедливо зауважує Ю. Шайгородський, «кандидат мало опікувався створенням потужної мережі регіональних виборчих штабів; не шукав підтримки політичних сил чи лідерів суспільної думки; уникав журналістських інтерв'ю та політичних ток-шоу; не пропонував стратегічних планів реформування країни чи цілісного бачення розв'язання проблем. Зрештою, як засвідчили результати виборів, така своєрідна технологія була плідною...» (Шайгородський, 2020, с. 31–32).

Висновки. Запропонований у статті метод ранжування політичних партій слід вважати інноваційним джерелом інформації з метою прогнозування результатів майбутніх виборів. Такий підхід до ранжування партій не вимагає статистичної обробки даних щодо думки виборців, а використовує експертні знання про внутрішні властивості політичної партії.

Одночасно слід погодитися з думкою про неповну раціональність рішень, які приймаються в політичній сфері, що, втім, можна з успіхом віднести і до будь-якої іншої царини людської діяльності. Тому слід визнати, що лише математичне моделювання політичного рішення як тривіального вибору з безлічі запропонованих альтернатив, очевидно, не може привести до такого результату, який би влаштував усіх. Так чи інакше, і пересічний громадянин, і експерт-політолог є особами з власними суб'єктивним баченням, рівнем знань, оціночними судженнями тощо.

Для того, щоб запропонований авторами метод дійсно «запрацював» на практиці, варто підкреслити: саме політичні знання громадянина, особиста позиція, його політична культура й політична свідомість повинні бути тим контекстом, в рамках яких відбувається оцінювання суб'єкта політики й вибір громадянином очевидних критеріїв для цього. У цьому сенсі діалектичний взаємозв'язок політичної культури, політичної свідомості, політичних цінностей громадян та їх політичний вибір необхідно розглядати як взаємодію і взаємовплив. У контексті ж вищезазначеного, запропонований метод ранжування політичних партій можна оцінювати і як «технологічну модель розумової операції Свідомого Громадянина», яка викладена у статті за допомогою математичного інструментарію.

Запропонований підхід у подальшому може використовуватися в системі онлайн моніторингу рейтингу політичних партій, що буде доповнювати існуючі методи, засновані на статистичній обробці думок виборців. Актуальним залишається питання про можливості поглибленого вивчення методів моделювання різних аспектів політичної дійсності. Моделювання політичних процесів запропонованими методами також ще чекає на застосування комплексного підходу, який повинен враховувати і методи соціально-політичних, і гуманітарних дисциплін, насамперед, політичної психології, політології, перш за все, в контексті теорії прийняття політичних рішень і теорії політичної комунікації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Адлер, Ю., Маркова, Е. и Грановский, Ю. (1976) Планирование эксперимента при поиске оптимальных условий. Москва: Наука.
2. Богуславська, К. (2006). Мережевий підхід: причини виникнення, напрями дослідження мереж та їх типологізація. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 32. 402–414.
3. Бойко-Бойчук, Л. (2008). Метод матриць: особливості застосування у політичних дослідженнях. *Політичний менеджмент*. № 1. 165–176.
4. Буник, М. (2014). Удосконалення методик аналізу державної політики на основі теорій критичної та обмеженої раціональності, спонтанного устрою, полів і капіталів. *Ефективність державного управління*. Вип. 38. 205–211.
5. Буряченко, О. (2019). *Репутація політичної партії: особливості формування та актуалізації в контексті політичної культури українського суспільства* [Дис... канд. політ. наук, Київ. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].
6. Гіоане, І. (2021). *Феномен політичного вибору як взаємодія свободи та відповідальності: політико-культурний аспект* [Автореф. дис... канд. політ. наук]. Київ. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
7. Денисюк, С. (2009). Математичне моделювання як метод дослідження політичних процесів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 1, 32–43.
8. Дюверже, М. (2000). *Политические партии*. Москва : Академический Проект.
9. *Електоральна поведінка: стійкість симпатій, мотивація вибору* (2015). Національна безпека і оборона. № 6. http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/nsd%206%207%202015.pdf.
10. Ключев, К. (2016). Математичне моделювання як ефективний метод дослідження політичних процесів. *Політичне життя. Науковий журнал Донецького національного університету*. № 1–2. 19–23.
11. Корнієнко, В., Денисюк, С., та Буряченко, О. (2017). Партійна ідеологія: система цінностей, або синдром «суспільної кататонії»? *Гілея : збірник наукових праць*. Вип. 117. 253–269.
12. Корнієнко, В., Денисюк, С. та Шиян, А. *Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі*. Вінниця: ВНТУ.

13. Корнієнко, В., Шиян, А. та Денисюк, С. (2007). Математичне моделювання технологій майбутніх президентських виборів в Україні: методологічні основи та вплив існуючої розкладки сил. *Політологічний вісник : зб. наукових праць*. Вип. 31. 211–221.
14. Корнієнко, В., Шиян, А. та Денисюк, С. (2007). Моделювання фінансових механізмів лобювання в умовах «критичності» за кількістю депутатів у прийнятті рішень. *Політологічний вісник. зб. наук. праць*. Вип. 29. 110–117.
15. Лебедюк, В. та Гоменюк, А. (2016). Протопартії, квазіпартії чи політичні партії в Україні. *Global world : науковий альманах. Vol. 2 (II)*. 135–140.
16. Міністерство юстиції України. *Політичні партії* (2021). <https://minjust.gov.ua/m/4561>.
17. *Політичні партії очима виборців: як створити передумови ефективного представництва: соціологічне опитування, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології* (2021, червень, 1–7). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3279166-mense-20-ukrainciv-doviraut-politicnim-partiam.html>.
18. Польовий, М. (2016). Деякі проблеми вибору методів моделювання для дослідження політичних процесів. *Політичне життя. Науковий журнал Донецького національного університету*. № 1–2. 47–54.
19. Разумков Центр. *Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів* (2020, липень). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r>.
20. Ротштейн, А. (2019). Надежностное проектирование условий деятельности человека на основе нечеткой перфектности. *Кибернетика и системный анализ*. Т. 55. № 2. 82–95.
21. Ротштейн, А. (2011). Нечетко-алгоритмический анализ надежности сложных систем. *Кибернетика и системный анализ*. Т. 47. № 6. 102–115. http://nbuv.gov.ua/UJRN/KSA_2011_47_6_11.
22. Ротштейн, А. (2017). Ранжирование элементов системы на основе нечеткого отношения влияния и транзитивного замыкания. *Кибернетика и системный анализ*. Т. 53. № 1. 68–78. http://nbuv.gov.ua/UJRN/KSA_2017_53_1_7.
23. Ротштейн, А. (2009). Нечеткий многокритериальный выбор альтернатив: метод наихудшего случая. *Известия РАН. Теория и системы управления*. №3. 51–55.
24. Саати, Т. и Кернс, К. (1991). *Аналитическое планирование. Организация систем*. Москва : Радио и связь.
25. Ткачук, В. (2006). *Моделювання як метод аналізу політичних процесів* [Автореф. дис... канд. політ. наук]. Львів. Національний університет імені Івана Франка.
26. Шайгородський, Ю. та Меркотан, К. (2006). Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації. *Політичний менеджмент*. №1. 176–182.
27. Шайгородський, Ю. (2020). Медіапсихологічні чинники електорального вибору–2019. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 28. 30–42.
28. Шведа, Ю. (2013). Політичні партії України: виборчі партії чи виборчі проекти? *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. Вип. 3. 176–180.
29. Шведа, Ю. (2003). *Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посібник*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/uchebniki/Shveda_Yu-Teoriya_politychnykh_partij_ta_partijnykh_.pdf.
30. Шеннон, Р. (1978). *Имитационное моделирование систем – искусство и наука*. Москва: Мир.
31. Якименко, Ю. (2018). *Первородний гріх партійного життя*. <http://razumkov.org.ua/statti-ta-interviu/pervorodnyi-hrih-partiinoho-zhyttia>.
32. Bellman, R. and Zadeh, L. (1970). Decision making in a fuzzy environment. *Management Science*, vol. 17. 141–164.

33. Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
34. La Palombara, Ed. and Weiner, M. (1966). *Political Parties and Political Development*. Princeton, 424-428.
35. Ishikawa, K. (1976). *Guide to Quality Control*. Tokyo, Asian Productivity Organization.
36. Shapley, L., and Shubik, M. (1954). A method for Evaluating the Distribution of Power in a Committee System. *American Political Science Review*. № 48(3).

REFERENCES:

1. Adler, Yu., Markova, E. & Hranovskyi, Yu. (1976) Planyrovanye eksperymenta pry royske optymalnykh uslovyi. Moskva: Nauka.
2. Bohuslavskaya, K. (2006). Merezhevi pidkhid: prychny vynyknennia, napriamy doslidzhennia merezh ta yikh typolohizatsiia. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. Vyp. 32. 402–414.
3. Boiko-Boichuk, L. (2008). Metod matryts: osoblyvosti zastosuvannia u politychnykh doslidzhenniakh. *Politychnyi menezhment*. # 1. 165–176.
4. Bunyk, M. (2014). Udoshkonalennia metodyk analizu derzhavnoi polityky na osnovi teorii krytychnoi ta obmezhenoi ratsionalnosti, spontannoho ustroiu, poliv i kapitaliv. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia*. Vyp. 38. 205–211.
5. Buriachenko, O. (2019). *Reputatsiia politychnoi partii: osoblyvosti formuvannia ta aktualizatsii v konteksti politychnoi kultury ukrainskoho suspilstva* [Dys... kand. polit. nauk, Kyiv. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova].
6. Hioane, I. (2021). *Fenomen politychnoho vyboru yak vzaiemodiia svobody ta vidpovidalnosti: polityko-kulturnyi aspekt* [Avtoref. dys... kand. polit. nauk]. Kyiv. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova.
7. Denysiuk, S. (2009). Matematychni modeliuvannia yak metod doslidzhennia politychnykh protsesiv. *Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 22 : Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Vyp. 1, 32–43.
8. Diuverzhe, M. (2000) *Polytycheskye partyi*. Moskva : Akademicheskyy Proekt.
9. *Elektoralna povedinka: stiikist sympatii, motyvatsiia vyboru* (2015). Natsionalna bezpeka i oborona. #6. http://old.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/nsd%206%207%202015.pdf.
10. Kliuiev, K. (2016). Matematychni modeliuvannia yak efektyvnyi metod doslidzhennia politychnykh protsesiv. *Politychne zhyttia. Naukovi zhurnal Donetskoho natsionalnoho universytetu*. # 1–2. 19–23.
11. Korniienko, V., Denysiuk, S., & Buriachenko, O. (2017). Partiina ideolohiia: systema tsinnosti, abo syndrom «suspilnoi katatonii»? *Hileia : zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 117. 253–269.
12. Korniienko, V., Denysiuk, S. & Shyian, A. *Modeliuvannia protsesiv u polityko-komunikatyvnomu prostori*. Vinnytsia: VNTU.
13. Korniienko, V., Shyian, A. ta Denysiuk S. (2007). Matematychni modeliuvannia tekhnologii maibutnykh prezydentskykh vyboriv v Ukraini: metodolohichni osnovy ta vplyv isnuu choho rozkladu syl. *Politolohichni visnyk : zb. naukovykh prats*. Vyp. 31. 211–221.
14. Korniienko, V., Shyian, A. & Denysiuk, S. (2007). Modeliuvannia finansovykh mekhanizmiv lobiiuvannia v umovakh «krytychnosti» za kilkistiu deputativ u pryiniatti rishen. *Politolohichni visnyk. zb. nauk. prats*. Vyp. 29. 110–117.
15. Lebediuk, V. & Homeniuk, A. (2016). Protopartii, kvazipartii chy politychni partii v Ukraini. *Global world : naukovi almanakh*. Vol. 2 (II). 135–140.
16. *Ministerstvo yustytii Ukrainy. Politychni partii* (2021). <https://minjust.gov.ua/m/4561>.
17. *Politychni partii ochyma vybortsiv: yak stvoryty peredumovy efektyvnoho predstavnytstva: sotsiolohichne opytuvannia, provedene Fondom «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva spilno z Kyivskym mizhnarodnym instytutom sotsiolohii* (2021, cherven, 1–

- 7). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3279166-mense-20-ukrainciv-doviraut-politicnim-partiam.html>.
18. Polovyi, M. (2016). Deiaki problemy vyboru metodiv modeliuvannia dlia doslidzhennia politychnykh protsesiv. *Politychne zhyttia. Naukovyi zhurnal Donetskoho natsionalnoho universytetu. # 1-2*. 47–54.
19. Razumkov Tsentr. *Pochatok novoho politychnoho roku: dovira do sotsialnykh instytutiv* (2020, lypen). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r>.
20. Rotshtein, A. (2019). Nadezhnostnoe proektyrovanye uslovyi deiatelnosti cheloveka na osnove nechetkoi perfektnosti. *Kybernetyka y systemnyi analiz. T. 55. #2*. 82–95.
21. Rotshtein, A. (2011). Nechetko-alhorytmicheskyi analiz nadezhnosti slozhnykh system. *Kybernetyka y systemnyi analiz. T. 47. # 6*. 102–115. http://nbuv.gov.ua/UJRN/KSA_2011_47_6_11.
22. Rotshtein, A. (2017). Ranzhyrovanye elementov systemy na osnove nechetkoho otnosheniya vliyaniya y tranzytivnoho zamykaniya. *Kybernetyka y systemnyi analiz. T. 53. # 1*. 68-78. http://nbuv.gov.ua/UJRN/KSA_2017_53_1_7.
23. Rotshtein, A. (2009). Nechetkyi mnohokryteryalnyi vybor alternatyv: metod naykhudsheho sluchaia. *Yzvestiya RAN. Teoriya y systemy upravleniya. #3*. 51–55.
24. Saaty, T. & Kerns, K. (1991). *Analytycheskoe planirovanye. Orhanyzatsiya system*. Moskva : Radyo y sviaz.
25. Tkachuk, V. (2006). *Modeliuvannia yak metod analizu politychnykh protsesiv* [Avtoref. dys... kand. polit. nauk]. Lviv. Natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka.
26. Shaihorodskyi, Yu. ta Merkotan, K. (2006). Bahatopartiinist i problemy ideolohichnoi identyfikatsii. *Politychni menedzhment. #1*. 176–182.
27. Shaihorodskyi, Yu. (2020). Mediapsykhologichni chynnyky elektoralnoho vyboru–2019. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplyn. Vyp. 28*. 30–42.
28. Shveda, Yu. (2013). Politychni partii Ukrainy: vyborchi partii chy vyborchi proekty? *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filosofsko-politolohichni studii. Vyp. 3*. 176–180.
29. Shveda, Yu. (2003). *Teoriia politychnykh partii i partiinykh system: navch. posibnyk*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/uchebniki/Shveda_Yu-Teoriya_politychnyx_partij_ta_partijnyx_.pdf.
30. Shannon, R. (1978). *Ymytatsyonnoe modelirovanye system – yskusstvo y nauka*. Moskva: Myr.
31. Yakymenko, Yu. (2018). *Pervorodnyi hrikh partiinoho zhyttia*. <http://razumkov.org.ua/statti-ta-interviu/pervorodnyi-hrikh-partiinoho-zhyttia>.
32. Bellman, R. & Zadeh, L. (1970). Decision making in a fuzzy environment. *Management Science, vol. 17*. 141–164.
33. Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
34. La Palombara, Ed. & Weiner, M. (1966). *Political Parties and Political Development*. Princeton, 424-428.
35. Ishikawa, K. (1976). *Guide to Quality Control*. Tokyo, Asian Productivity Organization.
36. Shapley, L., & Shubik, M. (1954). A method for Evaluating the Distribution of Power in a Committee System. *American Political Science Review. # 48(3)*.

Valerii Kornienko,

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Social and Political Sciences of Vinnytsia National Technical University

Alexander Rothstein,

Doctor of Technical Sciences, Professor, Department of Industrial Engineering, Jerusalem College of Technology — Lion Academic Center, Jerusalem

Ranking of Political Parties of Ukraine by the Method of Fuzzy Perfection

The author's interdisciplinary approach to the problem of alternative and possible choice of political parties during the election campaign is offered in the article. For the first time, a method of ranking political parties in Ukraine based on fuzzy perfection, mathematical principles of fuzzy logic and the theory of decision-making in a fuzzy environment was proposed.

The concept is revealed: a) «reputational capital of political parties», «ranking of political parties»; c) «fuzzy perfection».

On the theoretical example of political parties, taking into account their specific reputation criteria, it is determined that only mathematical modeling of a political decision as a trivial choice from the many proposed alternatives cannot lead to a result that would suit everyone. It is proved that the dialectical interrelation of political culture, political consciousness, political values of citizens and their political choice should be considered as interaction and mutual influence.

Possible areas for further research on the activities of policy actors are outlined. It is noted that the modeling of political processes by the methods proposed in the article awaits a comprehensive approach, which should also take into account the methods of political science research, especially in the context of political decision theory and political communication theory.

Keywords: *political party, reputation, reputational capital, ranking, political forecasting, statistical approach, fuzzy logic, perfection.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.03>

УДК: 327:17

Меньшеніна Анна Євгеніївна,

кандидат політичних наук,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

annomen@gmail.com; ORCID 0000-0002-78-24-271

ПОСТМОДЕРН VS. ПОСТПОСТМОДЕРН: МОЖЛИВОСТІ ОСЯГНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЙСНОСТІ

У статті проаналізовані політичні аспекти постмодерну як сучасної епохи, а також досліджені особливості та умови співіснування в науковому дискурсі двох послідовних епох: постмодерн та постпостмодерн. Розглянуті концепції, що складають основу постпостмодерного дослідження сучасності: діджимодернізм, гіпермодернізм, альтермодернізм, метамодернізм. Зроблено висновок, що концепції постпостмодерну вказують на технологізацію та автоматизацію суспільства загалом, проте політика як суспільне явище поєднує раціональні та ірраціональні елементи та чинники, які, в свою чергу, є складним, багатограним і часто суперечливим відображенням політичної дійсності. Виокремлено особливості сучасної політики в контексті постмодерного дискурсу, а також обґрунтовано, чому нинішній етап можна називати «постмодерним». Зазначено, що постмодерн не суперечить іншим концепціям сучасності, а намагається осягнути сучасність та політичну дійсність з позицій плюралізму. Одночасно постмодерн і політика постмодерну розглядаються з двох позицій: концептуально-ідеалістичної та нігілістичної. Метою статті є виявлення основних рис сучасної політичної дійсності через аналіз постмодерністської та постпостмодерністської концепцій. Дослідження базувалося на міждисциплінарному підході, спираючись на принципи об'єктивності та соціального підходу. Методами дослідження стали методи аналізу та синтезу, історичний та порівняльний.

Ключові слова: *постмодернізм, постмодерн, політика постмодерну, постпостмодерн, метамодерн.*

Вступ. «Щоб перемогти дракона, потрібно спершу його назвати», – таке твердження з легенди часто екстраполюється не лише на природничі науки, а й на філософські дисципліни, а також політологію, соціологію, культурологію, де від чіткого формулювання предмету дослідження залежить його результат і практичне значення. Світ увесь час змінюється, відкриваючи нові тенденції розвитку, нівелюючи старі, змінюючи зміст та форму політичних, соціальних, економічних відносин, являючи нові ризики чи нещадно скасовуючи попередні пріоритети. Таких змін зазнає сучасна епоха, часто суперечлива, багатогранна та така, що стрімко розвивається. З 60-70-тих рр. до 90-х рр. її намагалися назвати «постмодерном», логічний кінець якого був проголошений згодом, зосередилися на нових концепціях, узагальнено названих «постпостмодерном». Проте в науковій літературі інтерес до постмодерну не згасав. Особливо це стосується соціальних та поведінкових дисциплін, де постмодерн як епоха дозволяє встановлювати рамки дослідження. Водночас, зважаючи на наукові розвідки вчених-теоретиків, нині світ проходить не лише постмодерний етап розвитку, але й метамодерний, інформаційного суспільства, Другої холодної війни, постдемократії тощо. В умовах постійного зростання кількості інформації такі формулювання виникають надзвичайно швидко, проте найбільш широким можна вважати постмодерн, кінцевість якого доведена постпостмодерном, а подальше існування – самою реальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу сучасності з позицій постмодернізму започаткована в працях П. Андерсона, Р. Барта, З. Баумана, Ж. Бодріяра, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, І. Гассана, Ф. Джеймсона, У. Еко, Ж.-Ф. Ліотара, П. Козловскі, Р. Рорті, М. Фуко, У. Еко та інших. В своїх роботах вони досліджували глибинні філософські, соціальні, політичні, культурні, економічні аспекти виникнення та поширення постмодерну, а також заклали основи для подальшого аналізу сучасності. Подальші погляди на розвиток сучасності висвітлені в концепціях Р. ван дер Аккера, Н. Бурріо, Т. Вермюлена, Л. Хатчеон, А. Кірбі, К. Морару, Р. Семюелса та інших дослідників. Проте аналізу сучасного стану політики та політичної дійсності в рамках постмодерного дискурсу не було здійснено.

Тому **метою статті** є виявлення особливостей політичної дійсності з позицій постмодерного та постпостмодерного дискурсу. Для досягнення цієї мети були поставлені відповідні завдання:

- 1) аналіз стану розробки теорій постмодерну та постпостмодерну та виокремлення їх особливостей для осягнення політичної дійсності;
- 2) характеристика сучасного етапу політики постмодерну в умовах постійної трансформації суспільно-політичного життя.

Результати та дискусії. З початку свого виникнення як реакція на неповернення до звичного довоєнного світу, постмодерн існував в умовах постійної критики. Сягаючи витоками літературної термінології, поняття «постмодерн» запозичують соціальні філософи для аналізу нового світу «після» («post»): після двох світових воєн, тоталітарних режимів, соціалістичних експериментів і т.д. Його сильною стороною стала апологія розрізненості, боротьба з уніфікацією, яка існувала задля досягнення модерного порядку, пошук прихованих сенсів. Самі теоретики постмодернізму були скоріш не його прихильниками чи творцями, а суворими критиками сучасності. Оголошена війна метанаративам Ж.-Ф. Ліотара, деконструкція Ж. Дерріди, критика влади М. Фуко, викриття заміни реальності на її симулякр Ж. Бодріяра, капіталізм Ф. Джеймсона, діагноз сучасному стану цивілізацій П. Рікьора, розуміння справедливості Р. Рорті та інших предствників цієї течії, – вказали на неможливість використання традиційної модерної методології для дослідження соціальних і політичних процесів. Отже, вплив постмодерну на політику виявив такі її особливості: індивідуалізм, плюралізм, релятивізм, зростання впливу громадянського суспільства та

політичних рухів, а також їх диференціація. Окреслені тенденції стали одночасно умовами та причинами появи постмодернізму як концепції та постмодерну як сучасної епохи.

Втім, попри стрімке поширення ідей постмодернізму в науковому дискурсі в 60-70-х рр. досить скоро (в 80-90-х рр.) була оголошена його «смерть» як концепції. Визнавши, що світ соціального незворотно змінився (як і культура), деякі вчені (А. Кірбі, Л. Хатчеон, І. Гассан та ін.) поставили крапку в питанні розвитку постмодерної теорії. Проте все частіше в науковій літературі та публіцистиці можна зустріти замість «крапки» «кому». Одним із перших про свої сумніви заявив теоретик постмодерну І. Гассан у книзі «За межею постмодернізму: переоцінка в літературі, теорії та культурі» (*Beyond the Postmodernism: Reassessments in Literature, Theory, and Culture*), що побачила світ у 2003 р., він зазначав: «Те, про що я натякав [раніше], стало нашими новинами: я маю на увазі різноманітні рухи сецесії, деколонізації, сепаратизму, з одного боку, та вільна імперіалізація високих технологій, медіа капіталізму, з іншого – карго-культ тут, супутники там, Талібан в одному місці, Мадонна усюди. Укупі, культурний постмодернізм мутував у геноцидний постмодерн (свідки: Палестина, Боснія, Косово, Ольстер, Руанда, Чечня, Курдистан, Шрі-Ланка, Судан, Афганістан, Тібет...)» (Hassan, 2015). Час показав, що етнічні та територіальні конфлікти не вщухають, кількість конфліктних зон лише зростає за рахунок нових (нажаль, Україна увійшла у цей список) чи через конфлікти, які вважалися замороженими (Сектор Газа, Нагірний Карабах). Тенденції, започатковані другою половиною ХХ ст., нині перемежуються з новими технологіями ведення війни чи політичної боротьби, проте докорінно інтереси, закладені в ці конфлікти не змінилися. Змінилося ставлення до політичних конфліктів як до інструменту пошуку конструктивних рішень через перемовини та консенсус; змінилася зовнішня сторона війни, підкріплена міжнародними угодами та зобов'язаннями та новими технологіями. Змінилася форма проте мало змінився зміст та сенс: ниточка досі тягне до постмодерну та проходить аж до модерної цілі політики: домінування та владарювання.

Ще один теоретик завершення постмодерну Л. Хатчеон не може цілковито порвати з постмодернізмом саме у сфері політики, наводячи для цього прикладу думку Е. Ермарс (Е. Ermarth), яка вважає, що сучасна політика має «великі імпульси постмодерну» (*generous impulses of postmodernity*), визначаючи їх так: «...Постмодерні умови заново відкривають політичні варіанти, що культура модерну продовжує (*increasingly*) пригнічувати засобами пошуку єдності, раціональності та несуперечності. Постмодерн...переносить наголос з проголошення раціональності до суперечності, яку можна подолати засобами перемовин (*negotiated contradictions*) шляхами, які мають повну політичну залученість» (Hutcheon, 2015).

Тому можна зробити висновок, що політика постмодерну триває нині, збагачуючись новими засобами та інструментами, проте залишаючи суть та мотиви. Термін «постмодерн» своєю назвою дійсно вказує на короткий термін свого існування: «пост модерніті» – «після сучасності». Проте за «після сучасністю» слідує ще одне «після» – постпостмодерн. Коло замкнулося. В науковій літературі після проголошення кінця постмодерну є багато спроб його обґрунтувати та здійснити аналіз сучасності та її тенденцій. Ці концепції часто розроблялися в рамках соціології, культурології, стосуючись загальних світових тенденцій. Дійсно, ці нові концепції виявляють нові тенденції сучасності, надаючи аналіз сучасності та місця людини в ній. Так, автор терміну діджимодернізм, що проголосив кінець постмодерну, А. Кірбі, вважає сучасність максимально діджиталізованою, що вплинуло не лише на культуру, але й на соціальні відносини. Тепер, що реальне, а що ні важко зрозуміти, тепер можна змінювати, видаляти чи додавати інформацію без зазначення авторства, без включення до цього процесу читача (що означає повну «смерть автора», але не народження читача), реальність стає віртуальною, як електронні вибори, комп'ютерні ігри чи друзі онлайн. Поруч можна поставити концепцію автомодернізму Р. Семюелса, що вказує на закономірний результат розвитку технологій – автономія людини, що змінює значення свободи людини (від формальних інститутів, у виборі свого місця). Водночас автомодерн ставить гостро питання рівності, рівних прав, поваги до культурної чи етнічної

різноманітності, адже він перш за все означає свободу вираження особистості. Змінюється також сам глобальний світ через поширення комп'ютерних технологій, про що зазначає автор концепції альтермодернізму, Н. Бурріо. Дійсно, світ перестає обертатися навколо одного центру, виникають локальні центри культури та впливу, а саме значення комунікації та подорожей змінюється. Гіпермодернізм Ж. Ліповецкі пропонує картину світу, де нові технології швидко виникають та впроваджуються в життя, що надає нового значення економіці та капіталізму та, як наслідок, змінює соціальні зв'язки у бік індивідуалізму. Метамодерн Т. Вермюлена та Р. Ван ден Аккера за твердженням авторів концепції (Vermeulen & van den Akker, 2010) поєднує «модерний ентузіазм та постмодерну іронію», що розуміється авторами як балансування між модернітні та постмодернітні.

Саме автори останньої концепції справили найбільш помітний вплив на сучасну культурологію та соціальне знання серед усіх вищезгаданих концепцій. Проте в статті «Нотатки метамодернізму» («Notes on metamodernism») Т. Вермюлен та Р. Ван ден Аккер зазначають, що не можна сказати «що всі постмодерні тенденції закінчилися. Ми переконані, що багато з них отримали іншу форму, і що важливо, новий сенс, нове значення та напрямок... Фінансові кризи, геополітична нестабільність та кліматологічна невизначеність вказали на необхідність реформи економічної системи... Дезінтеграція політичного центру як на геополітичному рівні (як результат домінування економік Заходу), так і на національному (через невдачу «третього шляху», місцеву, етнічну поляризацію та вплив інтернет блогосфери) вимагає реструктуризації політичного дискурсу» (Vermeulen & van den Akker, 2010)

З появою нових технологій, поширення інформації (та підвищення її значення), нових соціальних зв'язків та умов і стилів життя, дійсно варто погодитися, що постмодерн для літератури, художніх творів, архітектури чи філософії дійшов до свого завершення, поступившись місцем новим течіям. Водночас, аналізуючи сферу політики та вплив на неї постмодерну, можна зробити висновок, що політика залишається постмодерною. Сучасні теорії, зазначені вище, акцентують увагу на окремих аспектах сучасності, часто зазначаючи про вплив технологій на людину та її діяльність. Проте, тенденції в сфері політики, намічені постмодерном, тривають нині.

Перш за все постмодерн як епоха є реакціоністською по відношенню до модерного порядку (апогеєм цього порядку став тоталітаризм). Викриваючи його хиби, він проголошував себе антидогматичним, антиформалістським, антиавторитарним, незахідним та суто гуманістичним. Його появі як політики постмодерну передували зміна економічних, соціальних, політичних відносин, поява нових форм цих відносин, що сприяли емансипації тих, хто довго перебували в маргінальному становищі через певні ознаки: стать, колір шкіри, походження чи фінансовий стан.

Тому вихідними ознаками, з якими почала політика постмодерну стали: поширення представницької демократії (яка вважається постмодерним проектом); поява та широке охоплення різних сфер життя соціальними рухами та, як наслідок, зростання ролі громадянського суспільства та політичної активності; зменшення ролі держави та її інститутів; балансування між глобалізмом, регіоналізмом та націоналізмом; пошук авторитетів поза сферою політики; можливість альтернативного розвитку сильної держави, що є не представником західної цивілізації.

Будучи націленим на майбутнє, проте усвідомлюючи межу прірви, перед якою стоїть людство через переважання вигоди над мораллю, постмодерн усвідомлює можливість катастрофи (екологічної, ресурсної, безпекової, соціальної, політичної) та виступає за її уникнення. Отже, політика постмодерну виступає за мир, плюралізм, рівність, демократію активної участі, екологізм та вітає розвиток громадянськості як спосіб реалізації плюралізму шляхом створення різноманітних підсистем із недержавним контролем.

Незважаючи на вищезазначені риси постмодернізму в політиці, що націлені на гуманізм, пацифізм та пошук справедливості, політику як практичну сферу людської діяльності часто співвідносять з постмодернізмом, коли говорять про нігілізм, маніпулювання, нехтування

правилами заради отримання політичних балів. Таке протилежне розуміння політики пов'язано з самою природою постмодерну, – суперечливого, еkleктичного, розрізненого. Тому в рамках політичної науки варто політику постмодерну поділяти на: концептуально-ідеалістичну (що стосується з постмодернізмом як теоретичною концепцією) та нігілістичну (що стосується сучасної політичної дійсності).

Водночас варто додати, що все частіше в літературі для аналізу сучасності повертаються саме до поняття «постмодерн». Саме «постмодерн» стали використовувати в США для характеристики політики Д. Трампа, яка часто потребувала характеристики саме з боку постмодерної іронії. Відроджуючи поняття «постмодернізм» в американській політичній лексиці, А. Хенлон (Aaron Hanlon) (Hanlon, 2018) «Postmodernism didn't cause Trump. It explains it» зазначає, перш за все, про кризу «втрати загального словника світових проблем», що може розумітися як така, що відкриває проблеми подвійності стандартів в політичній діяльності як у міжнародній політиці, так і при вирішенні внутрішньополітичних проблем; посилення регіоналізму на тлі проголошеного глобального суспільства; переважання політичної доцільності над загальнолюдськими цінностями. Далі вищезазначений автор продовжує, аналізуючи сучасне американське суспільство, що втрата цієї загальної мови розуміння світових проблем, а також «нашого ставлення один до одного та поточних подій, можуть стати найбільшою загрозою для американського суспільства» (Hanlon, 2018). Беручи за основу цю тезу автора, слід додати, що такі проблеми загалом є загрозою для будь-якої держави. Будучи критиком постмодернізму, Г. Дерлуг'ян (2013) зазначає, що «Префікс “пост-“приєднався до всього. Посткомуністичні режими, економіка постіндустріального постфордизму, постраціоналізм, постструктуралізм, постутопізм, постсекуляризм, постспоживацькі орієнтації провідних верст, постбудь-що» (с. 289). Нажаль, цей префікс «пост-» приєднався й до правди, яка мала б бути основою сучасної для сучасних демократій в умовах поширення інформації та зростання політичної участі. Проте підміна правди «знаками правди» (послугуючись словником Р. Барта та Ж. Бодріяра) є дійсно проблемою постмодерну, про яку писали класичні його теоретики. Правда стає засобом отримання та втримання влади, здобуття перемоги над опонентом, залучення прихильників, тому маніпулювання нею для деяких політиків є невід'ємною частиною їх політичної діяльності. Американська дослідниця М. Какутані, авторка книги «Смерть Правди», досліджуючи правління президента США, Д. Трампа, зазначає, що нині «не існує універсальної правди, лише менші особисті правди» (Kakutani, 2018). Ця ситуація є не особливою лише для американської політичної системи, в тій чи іншій мірі сучасні політичні лідери (в тому числі й українські) вибирають інтерпретацію перед достовірністю. З цього приводу Т. Сьоген (Seguin, 2012) вводить поняття «демократія дефіциту, що означає неможливість більшості мирного населення брати участь у політичному житті інакше як через споживання віртуальних ілюзій». З іншого боку, проблема двоїстості цілей та сучасної політики відкриває питання насилля як інструмент досягнення істини, про що П. Рікер писав у книзі «Історія та істина»: «Несподівано Справедливість, Право, Істина стверджуються за допомогою зброї та шляхом звеличення сумнівних пристрастей; мову та культуру охоплює полум'я патетики; жахлива тотальність готова зустріти небезпеку; навіть Бог залучається в якості засобу: його ім'я вибито на пряжках ременів, до нього звертаються під час присяги та в проповідях військових священників» (Рікер, 2002, с. 262).

Будучи гуманістичним, постмодернізм гостро реагує на таку підміну понять політикою постмодерну навіть заради вищих цілей. Його реакцією на такі маніпуляції є посилення громадянськості та зниження ролі формальних інститутів у регулюванні питань, для яких втручання держави є не обов'язковим, зростання вимоги до прозорості політики та самих політичних інститутів та відповідальності політиків.

Постмодерн як концепція та спосіб мислення проник в основні сфери життєдіяльності людини навіть у психологію та політичну психологію, яка виходячи із посмодерної критики уніфікації, виявляє, за твердженням П. Хольца, можливість досягнення рівності: «Головна функція психології, щонайменше в західній демократії, може бути задля віднайдення нових

форм бачення світу та буття в світі: психологія може надати голос тим, хто найбільше маргіналізований в стандартизованому соцієтальному дискурсі» (Holtz, 2020).

Висновки. Постмодернізм як аналіз сучасної епохи зіткнувся з важкою задачею глибоко зрозуміти сутність трансформації світу та людини. Він може розглядатися як широке соціально-культурне явище, яке вплинуло на літературу, архітектуру, історію, мораль, соціологію, політологію, економіку та саме мислення людини. Маючи за мету «поставити діагноз» сучасності, класичний постмодернізм обґрунтував епоху постмодерну як розрізнену, суперечливу, амбівалентну. Проте, критикуючи, постмодернізм поставив сучасності не лише «діагноз», але й назначив «лікування»: в дотриманні гуманістичних цінностей, зверненні до моралі, неприйнятті будь-якої спроби поставити людину під владу нав'язаної згори ідеї, волі правителя, речі чи місця. Постмодерн – це можливість інтерпретувати факти по-різному, це легітимізоване право бути інакшим. Проте в цьому криється його амбівалентна сутність, що в найкращому сенсі може означати свободу розвитку індивіда та громадянина в демократичному суспільстві, де є повага до різноманіття та різноманіття поваги, а в гіршому – підміна правди знаками правди, навіювання через гру слів, ідей, прагнень. Попри проголошення кінця постмодернізму, появу нових концепцій постпостмодерну, нинішню епоху та політику постмодерну можна називати такими до тих пір, поки нова епоха чітко та ясно не ознаменує закінчення епохи «після». Найбільш точно з приводу постмодерну висловився У. Еко, сказавши, що кожній епісі притаманний свій постмодерн, маючи на увазі, що це період неповернення до старого, точка розламу. І нехай новий «після» стане епохою розквіту держав, порозуміння та справедливості, – за це ратує старий, тертий в численних суперечках постмодернізм.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Дерлугьян, Г. (2013). *Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы*. Москва. Изд. Института Гайдара.
2. Затонский, Д. (2000). *Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств*. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Издательство АСТ».
3. Рикёр, П. (2002). *История и истина*. Санкт-Петербург: Алетейя.
4. Hanlon, A. (2018, Aug., 31). *Postmodernism didn't cause Trump. It explains it*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/outlook/postmodernism-didnt-cause-trump-it-explains-him/2018/08/30/0939f7c4-9b12-11e8-843b-36e177f3081c_story.html?fbclid=IwAR2MAWBhzCs1HAobIhCvIsbGdOzJ0FU9oForlszUZUO3CYUTvxEG1DeibRQ
5. Hassan, I. (2015). *Beyond Postmodernism: Toward an Aesthetic of Trust*. An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century. Edited by Rudrum D., Stavris N. Bloomsbury: New York, London, New Delhi, Sydney. <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/>
6. Hutcheon, L. (2015). *Gone Forever, But Here to Stay: The Legacy of the Postmodern*. Supplanting the Postmodern. An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century. Edited by Rudrum D., Stavris N. Bloomsbury: New York, London, New Delhi, Sydney. <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/>
7. Holtz, P. (2020). Does Postmodernism really entail a disregard for the truth? Similarities and differences in Postmodern and critical rationalist conceptualization of truth, progress, and empirical research methods. *Front. Psychol.* 11. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.545959/full>
8. Kakutani, M. (2018, Jul., 14). *The death of truth: how we gave up on facts and ended up with Trump*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/books/2018/jul/14/the-death-of-truth-how-we-gave-up-on-facts-and-ended-up-with-trump>
9. Seguin, T. (2012). *La politique postmoderne: Genealogie du contemporain*. Editions Paris. L'Harmattan. https://play.google.com/books/reader?id=H85eqLQpf3sC&pg=GBS.PA9&hl=en_US

10. Vermeulen, T. & van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/jac.v2i0.5677>

REFERENCES:

1. Derlugian, G. (2013). *Kak ustroyen etot mir. Nabroski na makrosotsiologicheskiye temy*. [How this world is done. Outlines on macro-sociological topics]. Moskva. Izd. Instituta Gaydara. [in Russian].
2. Zatonskiy, D. (2000). *Modernizm i postmodernizm: Mysli ob izvechnom kolovrashchenii izyashchnykh i neizyashchnykh iskusstv*. [Modernism and Postmodernism: Thoughts on the Eternal Rotation of Fine and Fine Arts.]. Kharkov: Folio; Moskva: OOO «Izdatelstvo AST». [in Russian].
3. Riker P. (2002). *Istoriya i istina*. [History and truth]. Sankt-Peterburg: Aleteyya. [in Russian].
4. Hanlon, A. (2018, Aug., 31). *Postmodernism didn't cause Trump. It explains it*. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/outlook/postmodernism-didnt-cause-trump-it-explains-him/2018/08/30/0939f7c4-9b12-11e8-843b-36e177f3081c_story.html?fbclid=IwAR2MAWBhzCs1HAoblhCvIsbGdOzJ0FU9oForlszUZUO3CYUTvxEG1DeibRQ
5. Hassan, I. (2015). *Beyond Postmodernism: Toward an Aesthetic of Trust*. An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century. Edited by Rudrum D., Stavris N. Bloomsbury: New York, London, New Delhi, Sydney. <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/>
6. Hutcheon, L. (2015). *Gone Forever, But Here to Stay: The Legacy of the Postmodern*. Supplanting the Postmodern. An Anthology of Writings on the Arts and Culture of the Early 21st Century. Edited by Rudrum D., Stavris N. Bloomsbury: New York, London, New Delhi, Sydney. <https://www.twirpx.com/file/1964637/grant/>
7. Holtz, P. (2020). Does Postmodernism really entail a disregard for the truth? Similarities and differences in Postmodern and critical rationalist conceptualization of truth, progress, and empirical research methods. *Front. Psychol.* 11. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.545959/full>
8. Kakutani, M. (2018, Jul., 14). *The death of truth: how we gave up on facts and ended up with Trump*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/books/2018/jul/14/the-death-of-truth-how-we-gave-up-on-facts-and-ended-up-with-trump>
9. Seguin, T. (2012). *La politique postmoderne: Genealogie du contemporain*. Editions Paris. L'Harmattan. https://play.google.com/books/reader?id=H85eqLQpf3sC&pg=GBS.PA9&hl=en_US
10. Vermeulen, T. & van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. Vol. 2. <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.3402/jac.v2i0.5677>

Anna Menshenina,
PhD in Political Science,

National Pedagogical Dragomanov University

Postmodern vs. Postpostmodern: the Possibilities of Understanding Political Reality

It was analyzed the political aspects of postmodernism as a modern era, as well as examines the features and conditions of coexistence in the scientific discourse of two successive epochs: postmodern and postpostmodern in the article. The concepts that form the basis of postmodern research of modernity are considered: digimodernism, hypermodernism, altermodernism, metamodernism. It is concluded that the concepts of postmodernism indicate the technologicalization and automation of society in general, but politics as a social phenomenon combines rational and irrational elements and factors, which, in turn, are complex, multifaceted and often contradictory reflection of political reality. The peculiarities of modern politics in the context of postmodern discourse are highlighted, as well as why the current stage can be called «postmodern». It is noted that postmodernism does not contradict other concepts of modernity, but tries to comprehend modernity and political reality from the standpoint of pluralism. At the same time, postmodernism and postmodern politics are viewed from two positions: conceptual-idealistic

and nihilistic. The aim of the article is to identify the main features of modern political reality through the analysis of postmodern and postmodernist concepts. The study was based on an interdisciplinary approach, based on the principles of objectivity and social approach. The research methods were methods of analysis and synthesis, historical and comparative.

Keywords: postmodernism, postmodern, postmodern politics, postpostmodern, metamodern.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.04>

УДК 371.3+378:321

Опанасюк Валентина Володимирівна,

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій, Сумський державний університет
Opanasiuk.v@gmail.com; ORCID0000-0002-8235-3226

ДЕМОКРАТИЧНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ (НА ПРИКЛАДІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ З ДЕМОКРАТІЇ ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ)

Українське суспільство орієнтується на європейську інтеграцію, демократичні цінності й традиції, тому формує запити до держави на забезпечення демократичної освіти. З 2018 р. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) розпочала проєкт із впровадження в освітні програми закладів вищої освіти України навчального курсу для активного громадянства «Демократія: від теорії до практики». Досвід викладання цього курсу як інтегрованого обов'язкового курсу з демократії для всіх спеціальностей у Сумському державному університеті може бути корисним для закладів вищої освіти України. Метою статті є створення теоретичної моделі для посилення результативності навчання демократичним цінностям, принципам і механізмам демократичної участі шляхом розширення обсягу знань про функції держави в демократичному суспільстві. Комплекс застосованих методів охоплює аналіз, синтез, узагальнення, порівняння для виявлення точок можливого перетину знань про функції держави зі структурою курсу, що запропонована IFES. Історико-генетичний та структурно-функціональний методи використані для інкорпорування необхідних знань про функції держави у базові структурні блоки курсу. Впровадження інтегрованого навчального курсу з демократії в програми підготовки закладів вищої освіти України розглядається як можливий і необхідний спосіб формування у студентської молоді громадянських компетентностей. Виявлено фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на змістовне наповнення курсу з демократії. Ці фактори сприяють перенесенню глобального контексту захисту демократії на структуру курсу, вимагають інтегрованого навчання, впливають на переважання в методиці викладання діяльнісного компонента над когнітивним. Висновки дослідження показують важливість гарантування та забезпечення державою громадянських компетентностей в освітніх програмах закладів вищої освіти, обґрунтовану потребу впровадження в інтегрований курс із демократії моделі розмежування функцій і функціонування держави для навчання відповідальному демократичному громадянству. Основою успішного здійснення державою функцій демократичної освіти має стати поглиблення співробітництва з іншими зацікавленими сторонами освітнього процесу.

Ключові слова: демократична освіта, громадянська освіта, інтегрований курс з демократії, громадянська компетентність, навички м'якого впливу, держава, функції держави, громадянське суспільство, демократія.

Вступ. Сучасний світ в умовах інформаційного суспільства та глобалізації виявляє взаємопротилежні тенденції. Світова динаміка демократичних процесів показує схильність до геополітичних коливань. Ця стратегічно важлива нерівноважність пов'язана, зокрема, зі змінами зовнішньополітичного вектора розвитку окремих держав, що визначають свою політику як проєвропейську чи проамериканську. Україна в цих процесах розвивається за

тими ж правилами, що й інші держави, яким необхідна підтримка Заходу в просуванні демократичних ідей і захисті демократії. У цьому зв'язку має бути розуміння цінностей, принципів і механізмів функціонування демократичного політичного режиму, усвідомлення потреби в захисті суверенітету і територіальної цілісності України, ролі і значення держави та громадянського суспільства, їх суспільно важливих функцій. Закономірно, що в цих умовах зростає потреба в навчальних курсах, спрямованих на активізацію громадянської участі, сприяння розвитку демократії.

У 2018 р. у восьми університетах України в якості пілотного проекту Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) запропонувала студентам навчальний курс із демократії з назвою «Демократія: від теорії до практики». Успішна апробація проекту («Міжнародна фундація», 2019) привела до запуску процесів інтеграції громадянської освіти в освітні програми закладів вищої освіти по всій Україні. У 2021 р. цей навчальний курс запроваджено вже в 39 університетах 19 областей України як основну або вибірккову дисципліну («Міжнародна фундація», 2021).

З 2019 р. на основі напрацювань IFES у Сумському державному університеті впроваджено «Інтегрований курс «Демократія: цінності, принципи, механізми». В Україні це поки єдиний заклад вищої освіти, в якому курс з демократії викладають як основну дисципліну за всіма освітніми програмами першого та другого рівнів вищої освіти. Тому такий досвід буде корисним для всіх закладів вищої освіти в Україні.

Навчальний курс з демократії, як курс суспільно-політичного спрямування, орієнтований на формування навичок громадянської участі. Він сприяє розвитку загальних і професійних компетентностей здобувачів вищої освіти незалежно від того, у якій сфері життєдіяльності суспільства майбутній випускник знайде своє призначення. Науковці Національного інституту стратегічних досліджень (2020) звертають увагу на те, що в сучасних умовах освіта та активна життєва позиція впливають на статус особистості, зокрема, в економічній сфері, і таким чином задають тренди економічного розвитку в глобальному просторі (с. 10).

Відтак викладачам курсу з демократії важливо розуміти значення, принципи викладання, щоб застосовувати методи, засоби та інструменти, що забезпечують досягнення цілей курсу. Водночас, майбутнім політологам, які навчаються за освітньо-науковою програмою підготовки магістрів, важливо розумітися на взаємодії держави та громадянського суспільства. Це основа для застосування майбутніми викладачами суспільно-політичних дисциплін методологій і методик, що враховують інтереси всіх стейкхолдерів навчального процесу, дозволяють навчити студентську молодь бути громадянами, здатними впливати на державу для забезпечення ефективної діяльності інститутів державної влади та захисту тих інтересів і позицій, які формуються на рівні громадянського суспільства та до яких вони самі долучені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільна потреба у викладанні курсів із громадянської освіти в Україні зросла після Помаранчевої революції 2004 р. Проголошення Україною курсу на євроінтеграцію стимулювало інтерес до методології та методики викладання демократії. Цей інтерес переважно перебував у площині впровадження курсів із громадянської активності в систему шкільної та неформальної освіти. Такі курси впроваджувалися, як правило, за методологічної підтримки, в рамках освітніх програм Ради Європи та/або урядів західних держав США, Великої Британії, Швеції та ін. У цьому зв'язку важливі навчальні та навчально-методичні праці авторства В. Вайдінгер, Р. Голлоба, П. Крапфа та ін.

Публікації навчальних і навчально-методичних матеріалів до курсу з громадянської освіти для закладів вищої освіти «Демократія: від теорії до практики» здійснені за редактування Г. Берроуз. Методологічно курс підтримує Міжнародна фундація виборчих систем (IFES) шляхом розвитку та поширення інноваційної інтерактивної методики викладання, підвищення кваліфікації викладачів курсу за участі міжнародних і національних експертів. Міжнародна методика, закладена в основу цього курсу, отримала назву

«Посилення участі шляхом освіти у сфері демократії» (SEED – Strengthening Engagement through Education for Democracy).

Варто окремо згадати останні публікації з методології та методики соціально-політичних дисциплін, зокрема, викладання політології, правознавчих дисциплін, державного управління у закладах системи вищої освіти. У цьому напрямі працюють українські політологи О. Бабкіна, В. Горбатенко, І. Горбатенко, О. Новакова та ін. Держава є основним політико-правовим інститутом, а відтак, – складовою частиною згаданих дисциплін. Експертні висновки, аналітичні розвідки, результати наукових досліджень зі суспільно-політичних дисциплін впливають на прийняття рішень на різних рівнях державної влади.

У статті звертаємо увагу на методологію змістовного наповнення інтегрованого курсу з демократії в аспекті висвітлення функцій держави. Демократична освіта розглянута з погляду важливості її впровадження в закладах вищої освіти, реалізації сучасною державою функції забезпечення та підтримання процесів формування активного відповідального громадянства.

Мета та завдання статті. Інтегрований підхід до викладання курсу з демократії однаково потребує як розроблення загальної логіки та принципів викладання, так і розуміння змісту та доцільності висвітлення того чи іншого компонента, його обсягу, співвідношення. Метою цієї статті є створення теоретичної моделі для посилення результативності навчання демократичним цінностям, принципам і механізмам демократичної участі шляхом розширення знань про функції держави в демократичному суспільстві. Досягнення мети потребує вирішення завдань: виявити фактори, які впливають на логіку змістовного наповнення інтегрованого курсу з демократії; обґрунтувати доцільність розширення обсягу знань про функції держави в структурі курсу; запропонувати до використання в закладах вищої освіти теоретичну модель висвітлення функцій держави в загальній структурі курсу з врахуванням оптимальних методів навчання.

Методи дослідження. Методи дослідження говорять про предмети як прямо, так і опосередковано, вважав політолог Г. Екстейн (Eckstein, 1979, с. 1). Методи, використані нами у статті, дозволяють сказати про функції держави в загальному контексті демократичного політичного устрою значно більше, ніж традиційні аналіз, синтез, узагальнення, порівняння тощо. Це не означає відмови від їх пізнавального потенціалу. Навпаки, перелічені вище методи використані в нашому дослідженні для виявлення ключових точок перетину тематичних блоків курсу з демократії та заявленої дослідницької проблеми. Проте, основне місце відводимо міждисциплінарному підходові та комплексному застосуванню історико-генетичного, системного, структурно-функціонального методів. Із їх допомогою виявляємо фактори змістовного наповнення, щоб інкорпорувати питання про функції держави в структурні блоки цілісного навчального курсу. Застосований якісний аналіз результатів соціологічних досліджень зі зазначеної проблеми забезпечує обґрунтування необхідного обсягу знань про функції держави для досягнення завдань громадянської освіти. Теоретичне моделювання закладає методологічні основи для висвітлення функцій держави в інтегрованому курсі з демократії.

Результати та дискусії. Навчання демократії здійснюється з метою формування відповідального громадянства і має давні традиції в країнах Заходу. Однак, глобальні зміни, пов'язані, зокрема, зі загрозами політичній стабільності через національні та міжетнічні конфлікти, міграційні процеси, розвиток і поширення нових інформаційних і комунікаційних технологій, тенденції внутрішнього політичного життя демократичних суспільств, інші події та зміни внутрішнього та зовнішнього характеру змусили старі демократії переглянути підхід, який застосовувався раніше. Якщо традиційний підхід орієнтувався на пасивну передачу знань і вимагав щонайбільше участі у виборах і дотримання цінностей демократичного суспільства, то згадані вище зміни визначили необхідність не тільки в освіченому, але також в активному та відповідальному громадянстві (Голлоб, 2016b, с. 14). Так, сучасні програми викладання демократії базуються на положеннях Хартії Ради Європи з

освіти для демократичного громадянства та прав людини, що ухвалена в рамках Рекомендації СМ/Rec (2010) 7 Комітету Міністрів (Council of Europe, 2010). У Хартії зазначається, що держави дотримуються єдиних цілей та активних практичних методик демократичної освіти з варіативністю у тематиці та масштабах викладання. Тематичне наповнення, масштаби охоплення демократичною освітою визначаються з урахуванням пріоритетів і потреб кожної держави-члена, сприяють партнерству та співпраці зі зацікавленими сторонами, які здійснюють демократичну освіту на державному, регіональному та місцевому рівнях, поширюють кращий досвід на зацікавлені міжнародні організації, сприяють міжнародному та регіональному співробітництву у напрямі формування демократичного громадянства та дотримання прав людини.

Зупинимося спершу на факторах, які прямо чи опосередковано впливають на змістовне наповнення курсу з демократії для потреб українського суспільства. Зауважимо, що в межах цієї статті не претендуємо на вичерпність переліку виявлених факторів. Тут зазначено тільки ті, які, на нашу думку, суттєво впливають на принципи, ключові поняття та послідовність наповнення навчального матеріалу, враховані або мають бути враховані в навчальному курсі з демократії для всіх спеціальностей закладів вищої освіти (рис. 1). Залежно від локалізації джерела впливу на зміст курсу з демократії, розділимо фактори на зовнішні (екстернальні) та внутрішні (інтернальні). Зауважимо, що кожен із них чинить вплив, що відрізняється за своєю силою.

Розпочнемо зі зовнішніх факторів, які впливають на зміст і методи викладання демократії. У внутрішній політиці сучасна Україна залежна від цих факторів, серед яких є як об'єктивні, так і суб'єктивні. *Першим фактором* назвемо інтереси таких зовнішньополітичних гравців як США та держави Західної Європи. Старі європейські демократії потребують захисту у зв'язку з відкритістю та розширенням міграційної політики. Водночас, США зацікавлені в експорті та підтриманні демократії для забезпечення своїх геополітичних інтересів. Офіційно політика просування здійснюється на рівні міжнародного та регіонального співробітництва. Впливовими у проведенні політики підтримання демократичного порядку є неурядові та молодіжні організації.

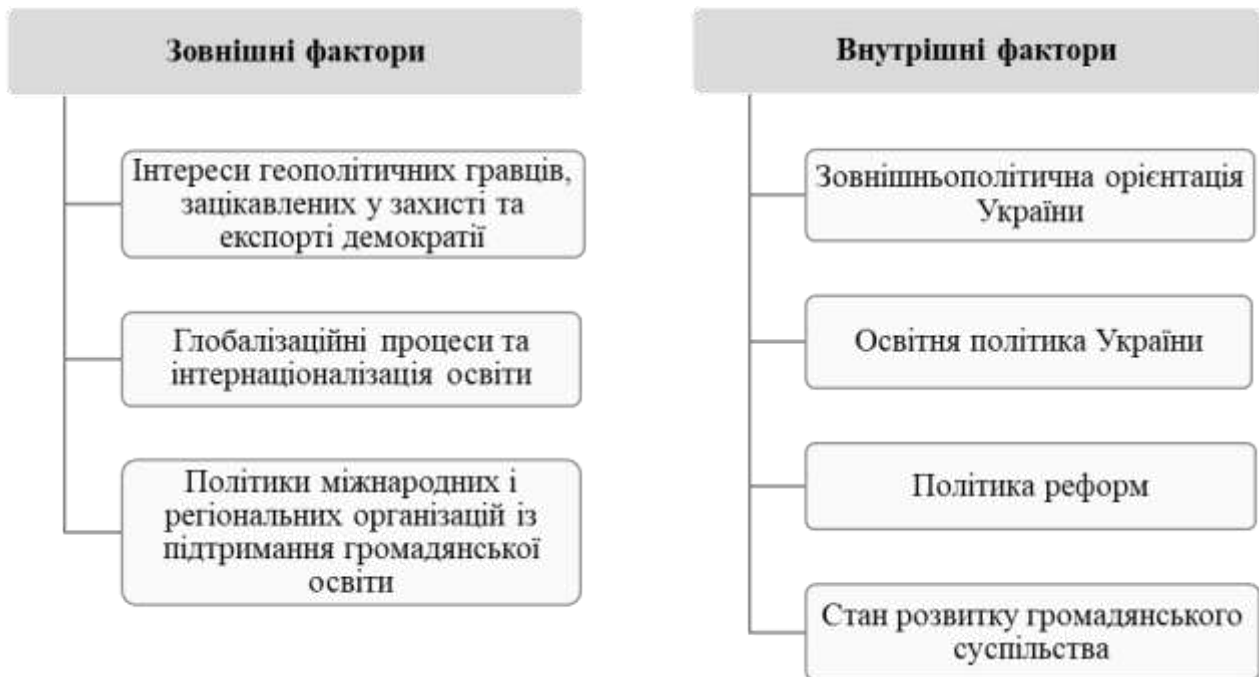

Рис. 1. Фактори впливу на змістовне наповнення інтегрованого курсу з демократії
Джерело: авторська розробка

Другий фактор має об'єктивний характер. Це фактор глобалізації, яка змінює ринки, зокрема, ринок робочої сили та освітніх послуг. Міграція робочої сили, інтеграційні процеси в економіці формують попит на працівників, які володіють загальними компетентностями, тобто, вміють вирішувати складні проблеми в невизначених умовах, застосовувати комунікативні навички для взаємодії з іншими членами суспільства, критично мислити, бути відповідальними, застосовувати лідерські якості. Останні глобальні виклики пандемії COVID-19 посилюють конкуренцію на внутрішніх і міжнародних ринках праці. Водночас, згідно з дослідженням Світового Економічного Форуму (World Economic Forum, 2020), зростає потреба в професіоналах, які володіють компетентностями критичного мислення та м'якого впливу для взаємодії у вирішенні складних виробничих і суспільних проблем (с. 36, 156). В умовах зростаючої конкуренції на ринку праці прогнозоване зростання попиту на нестандартне мислення, вміння комунікувати, відстоювати свою життєву позицію. Роботодавці з країн Західної Європи «будуть прагнути задовольнити їх попит всюди, де є навички та можливості, зокрема, поза межами Європейського Союзу» (Hogarth, 2021, с. 7).

Внаслідок зазначених економічних процесів зміцнюється тенденція до інтернаціоналізації освіти, що виявляється на різних рівнях і в різних площинах. Г. Клімова звертає увагу на дослідження, в яких прослідковується рівень співробітництва між університетами. У площині функціонування закладу вищої освіти інтернаціоналізація виявляється у функціях викладання та навчання, проведення досліджень і забезпечення обслуговування. Інтернаціоналізація освіти задовольняє різноманітні цілі зацікавлених сторін, щоб забезпечити потреби роботодавців, розширити досвід студентської молоді, створити образ демократичного світу для міжнародного співробітництва (Клімова, 2021, с. 187-188).

Важливого значення в процесі інтернаціоналізації освіти, зокрема, у розвитку громадянської освіти західні партнери України надають засвоєнню патернів демократичної взаємодії. Так, вже згадувана Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та прав людини (2010) у напрямі міжнародної та міжрегіональної співпраці пропонує державам-членам здійснювати обмін кращим досвідом (с. 8). Втім, копіювання зразків поведінки не може здійснюватися необдуманно, без врахування особливостей українського суспільства та національних інтересів. Досвід хвиль демократизації показує, що саме на патерни як на суттєву перепону наштовхнулася демократія у своєму поступальному просуванні, оскільки такі зразки прищеплювалися без врахування національних особливостей і внутрішніх механізмів функціонування держав і суспільств, які трансформувалися. Вважаємо, що з цією проблемою реплікації громадянської освіти зіткнулася сучасна модель зміцнення демократії в Україні, яку поширюють міжнародні та регіональні наддержавні й недержавні структури. Політику зовнішніх міжнародних організацій назовемо *третьім зовнішнім фактором*, що впливає на змістовне та методичне наповнення навчальних курсів із демократії.

Серед внутрішніх факторів *першим* назовемо підтримку Україною євроінтеграційного напрямку суспільного розвитку. Орієнтир на демократичне суспільство вимагає застосування демократичних методів і розуміння принципів функціонування демократії. У Концепції розвитку громадянської освіти в Україні, що затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р зазначається необхідність «створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії» (Кабінет Міністрів України, 2018, Вступ).

Другим внутрішнім фактором впливу на зміст курсу з демократії є освітня політика України. Як слушно зазначає Г. Хоружий (2016), політика у сфері освіти впливає на інформаційний потенціал суспільства, дозволяє залучати та розвивати такі напрями спільних дій і взаємодій, як зайнятість, інклюзія, інновації, інформаційне суспільство, формувати

економічну, молодіжну та інші політики (с. 161). Сучасна освітня політика орієнтована на залучення молоді до громадянської активності, оскільки для суспільного розвитку необхідне середовище, у якому існує свобода вибору.

Третій фактор пов'язаний із політикою реформ в Україні, зокрема, реформами децентралізації влади, електронного врядування, антикорупційної реформи, тощо.

Нарешті, *четвертий фактор* впливу перебуває у площині розвитку громадянського суспільства. Два останні фактори потребують окремої уваги та будуть розглянуті нижче при обґрунтуванні доцільності розширення компонента функцій держави в наповненні інтегрованого курсу з демократії.

Демократична освіта увійшла в систему освіти України на всіх рівнях – від початкової школи до навчання дорослих. Втім, проблеми громадянської активності та участі у вирішенні питань суспільного розвитку залишаються. Причина полягає не тільки у відтокові активного працездатного населення на Захід, затяжній рецесії чи обмеженнях під час пандемії COVID-19, хоч це значимі фактори впливу на громадянську активність. Опитування представників громадських організацій, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва (2020) через рік після запровадження карантинних обмежень, показало, що громадянська активність в Україні залишається на середньому рівні (так вважає 52% експертів). Тільки третина експертів погодилися з думкою про активну діяльність громадських організацій та їх лідерів в Україні. Лише чверть згодна, що «під час пандемії коронавірусу істотно змінилася впливовість у суспільстві партійно-політичних структур та незалежних громадянських». Однією з головних проблем взаємодії влади з неурядовими організаціями (НУО) є пасивність і байдужість населення (64% відповідей). Поряд із цим, експерти називають також внутрішні проблеми громадянського суспільства як причини низької ефективності такої взаємодії. Вагомими серед них є відсутність авторитету НУО в суспільстві (36%), непрофесійність і незнання чинного законодавства, упередженість і нездатність до діалогу з владою, а також до знаходження компромісних рішень (26,7% відповідей).

Важливо розуміти, що пандемія COVID-19 змінила напрями зусиль громадських організацій, але при цьому висвітлила актуальні проблеми ролі держави у вирішенні суспільних проблем, виявила слабкі місця у здійсненні суспільно значимих реформ. Поряд із вже згаданими реформами на часі залишаються земельна, судова, пенсійна, реформа енергетичної сфери, охорони здоров'я та ін. Пандемія виявила проблеми у функціонуванні громадянського суспільства, зокрема, долучення громадян до процесу реформування, показала обмеженість знань і навичок значної частини громадян у можливостях захисту своїх інтересів. Відтермінування на невизначений час завершення вже згаданих реформ не означає їх здійснення, тому потреба в стимулюванні громадянської активності залишається, як і потреба в громадянській освіті, коригуванні змістовного наповнення курсу з демократії для студентської молоді відповідно до реалій українського суспільства.

Українські дослідники О. Бабкіна та В. Горбатенко (2018) зазначають інтеграційну роль інтелектуалів у запобіганні можливої деструкції суспільства, як з огляду на їх громадянську позицію, так і на здатність до професійної аналітики: «Чим нижчий рівень сукупного інтелекту, загальної та політичної, правової культури населення, культури самоуправління, демократичного досвіду в суспільстві, тим жорсткішою, аморальнішою постає боротьба політичних сил, методів, які вони застосовують, переважання деструктивного над конструктивним» (с. 4).

Отже, загальна, правова, політична культура, досвід демократичної взаємодії у середовищі інтелігенції є основою для конструктивних рішень держави в інтересах суспільства, запобіжником порушення політичної стабільності через нівелювання принципу соціальної справедливості та руйнування соціальної довіри. Соціальна довіра та соціальна справедливість є базою, на якій будується баланс демократичних взаємовідносин між державою та громадянами. Ці *ключові принципи* разом із принципами співробітництва,

соціального залучення, відповідальності мають бути методологічною базою вивчення студентською молоддю інтегрованого курсу з демократії.

Методологія викладання демократії у вищій школі, яку поширює IFES в Україні є універсальною, побудованою на досвіді громадянської освіти у США. У 2011 р. ця методологія пройшла апробацію в Грузії. Наскрізною лінією методології є триєдиний підхід, який охоплює когнітивний (навчання), діяльнісний (навички) та ціннісний (ставлення) компоненти.

Такий методологічний підхід не суперечить навчальним курсам із громадянської освіти для загальноосвітніх шкіл від Ради Європи, що має сприяти тяглоті в опануванні та розширенні громадянських компетентностей. Варто додати, що в 2021 р. IFES підписала Меморандум із Міністерством освіти і науки України про впровадження курсу з громадянської освіти в закладах професійно-технічної освіти України та взяла на себе зобов'язання забезпечувати учнів навчально-методичними матеріалами, здійснювати методичну підтримку викладачів, організовувати навчальні тренінги («Міжнародна фундація», 2021). Ця ініціатива поєднає зусилля держави та західних партнерів, зацікавлених у просуванні демократичної освіти в Україні, має забезпечити потреби українського суспільства у формуванні активного громадянства. Спільними зусиллями планується охопити формальну освіту – від школи до закладів вищої освіти.

Важливо, що навчання демократії забезпечує пізнавальний вимір, який проходить через усі інші виміри громадянської освіти (Голлоб та ін., 2016а, с. 8). Втім, сучасна модель університетської освіти з демократичного громадянства в Україні при всій її глибокій продуманості та застосуванні інноваційних та інтерактивних методів, по факту не стимулює достатнє зростання громадянської участі. Вважаємо, що головною причиною є те, що сучасний курс із демократії для закладів вищої освіти пропонує змістовне наповнення, яке абсолютизує громадянське суспільство. Проте, демократія існує тоді, коли є держава і є суспільство. Держава є формою організації суспільства. Сучасна демократія базується на процедурах і механізмах взаємодії між громадянами та державою як інститутом політичної влади. Громадянське суспільство не буде функціонувати ефективно, якщо громадяни не розмежовують функції держави та функції громадянського суспільства.

В Україні система функцій держави відрізняється, тому що відрізняється модель від запропонованої взірцевої американської моделі держави, різними є поточні потреби обох суспільств. Підручник із демократії, пропонує IFES, розкриває тільки функції ліберальної демократичної держави (Берроуз та ін., 2019, с. 31). Однак, в Україні існує гібридна модель держави, що сформувалася в результаті модернізаційних процесів (Мацієвський, 2016). Тому навчальний (когнітивний) компонент курсу видається дещо відірваним від української дійсності, що руйнує цілісність сприйняття студентів. Завдання університетів, які викладають цей курс полягає в подоланні когнітивного дисонансу для формування у студентської молоді чіткого бачення підґрунтя, на якому здійснюється процес демократичного будівництва.

Сучасна структура курсу з демократії для закладів вищої освіти складається з чотирьох базових блоків (рис. 2). Логічність побудови та послідовність блоків навчального матеріалу не викликає сумнівів, адже предметом курсу є демократія в різних її вимірах. Проте, держава в цій побудові тільки окреслена. Ключові знання, які отримує студент для того, щоб взаємодіяти з державою, є мінімальними. Студент знає, що держава існує, встановлює закони, контролює їх дотримання громадянами, а громадяни контролюють державу. Основна увага відведена підготовці та реалізації проєкту громадянської участі, що стимулює здобувача освіти самостійно чи під контролем викладача шукати необхідну інформацію для реалізації проєкту. Обов'язковим елементом реалізації студентського проєкту є адвокація. Саме тут студенти зіштовхуються з труднощами, оскільки, по-перше, для пересічного громадянина України це невідомий напрям громадянської активності; по-друге, обмеженими є знання про інструменти взаємодії з владою; по-третє, молодій людині незрозуміло, до яких органів влади звертатися та на якому рівні владних структур шукати вирішення конкретної

проблеми. Оскільки українське суспільство переважно традиційне та ще не пододало патерналістських уявлень, то студенти на цьому етапі, як правило, або відчують розгубленість, або вважають, що всі проблеми вирішує президент.

Рис. 2. Базова структура інтегрованого навчального курсу з демократії
Джерело: власна розробка на основі методології IFES (Берроуз та ін., 2019)

Пропонована нами модель не змінює загальну логіку чи методику, а пропонує поступове та послідовне знайомство здобувачів освіти з демократією на рівні взаємодії громадянського суспільства з державою. Ключем до поглиблення такої конструктивної взаємодії є розуміння функцій і функціонування держави. Запропонована методологічна модель враховує, що курс викладається студентам усіх спеціальностей закладу вищої освіти. Крім того, така модель дозволяє викладачу курсу з демократії самостійно вирішувати, яким чином варіювати навчальний матеріал і в межах якого блоку знань його подавати (табл. 1).

Табл. 1.

Методологічні аспекти висвітлення функцій держави (когнітивні елементи)

Базовий блок знань про демократію	Пов'язані суміжні знання:	
	про функції держави	про функціонування держави
Світоглядні аспекти	– поняття про державу; – держава як форма організації суспільства;	– державна влада; – поділ і єдність влади; – структура державної влади;
Історико-правові аспекти	– держава як політико-правовий інститут; – поняття про функції держави;	– механізм державного управління; – державні стратегії, концепції, плани;
Механізми та процедури	– класифікація функцій держави; – розмивання функцій держави; – делегування повноважень;	– законодавство; – формування державної влади;
Громадянське суспільство	– державний механізм; – органи державної влади та місцевого самоврядування	– бюрократія; – державний контроль; – влада та соціальна інклюзія
Громадянська участь		

Джерело: авторська розробка

Запропонована нами модель висвітлення функцій держави в інтегрованому навчальному курсі з демократії для закладів вищої освіти дозволяє:

- подолати нечіткість у розмежуванні понять «держава» та «державна влада», «функції держави» та «функції державної влади»;
- показати місце інститутів громадянського суспільства в реалізації державної влади та їх взаємодії з державою;
- познайомити здобувачів вищої освіти з механізмом держави;
- навчити розрізняти функції та функціонування держави;
- враховувати фактори впливу на виконання державою своїх функцій;

– підбирати оптимальні методи конструктивної взаємодії з владою для задоволення суспільно значимих потреб.

Запропонована методологічна модель дозволить здобувачам вищої освіти впевненіше орієнтуватися в умовах невизначеності, враховувати структури та взаємодії, активізувати громадянську участь, обирати для її здійснення оптимальні методи, засоби та інструменти.

Висновки. Сучасне українське суспільство у прагненні до євроінтеграції та співробітництва з країнами Заходу потребує засвоєння громадянських компетентностей. Відповідно до західних зразків і стандартів, громадянська освіта в Україні охоплює всі рівні освіти, забезпечує тяглість знань про демократію від загальноосвітньої до вищої школи. Виявлені нами зовнішні та внутрішні фактори впливають на наповнення курсу з демократії для закладів вищої освіти, проте цей вплив не завжди враховується.

Система освіти України опирається на кращі міжнародні практики викладання курсу з демократії, проте результати досліджень виявляють посередній рівень громадянської активності. Внутрішні проблеми громадянського суспільства пов'язані з низьким рівнем довіри до НУО, непрофесійністю, сумнівами щодо ефективності методів й інструментів взаємодії з державною владою.

Виявлені фактори та зазначені нами факти є достатнім обґрунтуванням для коригування когнітивного компонента курсу з демократії.

Сучасна методологія громадянської освіти від західних партнерів України пропонує трикомпонентне наповнення курсів із демократії для старшокласників і студентів закладів вищої освіти. Особливістю таких курсів є те, що у поєднанні когнітивного, діяльнісного та ціннісного компонентів вони орієнтовані на переважання практики над теорією. Такий підхід є цілком виправданим, адже метою вивчення є зростання активності молоді у пошуку відповідей на суспільно значимі питання.

Водночас, когнітивний (навчальний) компонент є наскрізною лінією, яка об'єднує увесь курс у цілісну систему. Приходимо до висновку про необхідність його коригування в бік розширення обсягу знань про функції держави у структурі курсу.

Запропонована нами модель висвітлення функцій держави в загальній структурі інтегрованого курсу з демократії дозволяє розглядати громадянську участь в аспекті розрізнення функцій та функціонування держави. Ця методологічна особливість висвітлення функцій держави дає можливість викладачу самостійно визначати способи комбінування навчального матеріалу та його застосування в практичній реалізації студентських проєктів без порушення загальної логіки та методики курсу. Включення запропонованих когнітивних елементів дозволить випускнику краще орієнтуватися у складних суспільних відносинах та в умовах високої невизначеності знаходити саме ті методи, засоби, інструменти, які максимально забезпечують вирішення проблеми.

Для сучасної України забезпечення демократичної освіти є функціональною потребою, задоволення якої може здійснюватися шляхом зміцнення відносин зі зовнішніми партнерами та інститутами громадянського суспільства для досягнення взаємовигідних результатів зі стимулювання демократичних процесів, посилення ролі активного громадянства в їх здійсненні.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у виявленні рівня громадянської активності студентської молоді в загальній активності громадянського суспільства в Україні, аналізі впливу запропонованої теоретичної моделі на вибір студентами методів взаємодії з владою під час реалізації ними проєктів громадянської участі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бабкіна, О. В. та Горбатенко, В. П. (2018). Між минулим і майбутнім: відповідальність інтелектуалів за соціально-політичні перетворення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання суспільно-політичних дисциплін*. Вип. 24. 3–10. <https://kpn.fpsp.npu.edu.ua/images/files/vupysk%20%2024.pdf>

2. Берроуз, Г. та ін. (Ред.). (2019). *Демократія: від теорії до практики: підручник курсу*. Вид. 2-е, доп. Київ: Друкарський двір Олега Федорова. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf>
3. Голлоб, Р., Крапф, П. та Вайдінгер, В. (Ред.). (2016). *Беремо участь у демократії: плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи*. (Том 4). Київ: Основа.
4. Голлоб, Р., Крапф, П. та Вайдінгер, В. (Ред.). (2016). *Навчаємо демократії: базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів*. (Том. 1). Київ: Основа.
5. Кабінет Міністрів України. (2018). *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, затверджена Розпорядженням № 710-р*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>
6. Клімова, Г. П. (2021). Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобальних викликів. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. № 1 (48), 185–205. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224425>
7. Мацієвський, Ю. В. (2016). *У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014)*. Чернівці: Книги-XXI.
8. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). (2019). *Демократія: від теорії до практики: звіт за результатами оцінки*. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Pilot-Eval-v1-2019-05-23-Ukr.pdf>
9. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES). (2021). *Курс IFES з громадянської освіти з'явиться в закладах профосвіти*. <https://ifesukraine.org/news/kurs-ifes-z-gromadyanskoji-osvity-zyavytsya-v-zakladah-profosvity/>
10. Національний інститут стратегічних досліджень. (2020, жовтень, 20). *Про внутрішнє і зовнішнє становище України* [Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України]. Київ. <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4>
11. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. (2020). *Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність*. Київ. <https://dif.org.ua/en/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplynula-na-gromadsku-aktivnist>
12. Хоружий, Г. Ф. (2016). *Європейська політика вищої освіти*. Полтава: Дивосвіт.
13. Council of Europe Charter on Education for democratic citizenship and human rights education. Recommendation CM/Rec (2010) 7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2010 and explanatory memorandum. (2010). Strasbourg: Council of Europe.
14. Eckstein, H. (1979). On the «Science» of the State. *Daedalus*. Vol. 108 (4), 1–20. https://www.jstor.org/stable/20024631?seq=1#page_scan_tab_contents
15. Hogarth, T. (2021, Feb.). *COVID-19 and the Demand for labour and skills in Europe: early evidence and implications for migration policy*. Executive summary. Brussels: Migration policy institute Europe. <https://www.migrationpolicy.org/research/covid-19-labor-skills-europe-migration-policy>
16. World Economic Forum. (2020, Oct.). *The future of jobs report, 2020*. Geneva: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>

REFERENCES:

1. Babkina, O. V. & Horbatenko, V. P. (2018). Mizh mynulym i maibutnim: vidpovidalnist intelektualiv za sotsialno-politychni peretvorennia. [Between Past and Future: the responsibility of intellectuals for socio-political transformations]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dysyplin*, Vyp. 24, 3–10. <https://kpn.fpsp.npu.edu.ua/images/files/vupysk%20%2024.pdf> [in Ukrainian].

2. Berrouz, H. et al. (Red.). (2019). *Demokratiia: vid teorii do praktyky: pidruchnyk kursu* [Democracy: from theory to practice: course reader]. Kyiv: Drukarskyi dvir Oleha Fedorova. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/10/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v2-2019-08-29-Ukr.pdf> [in Ukrainian].
3. Hollob, R., Krapf, P. & Vaidinher, V. (Red.). (2016). *Beremo uchast u demokratii: plany urokiv z ODH/OPL dlia starshykh klasiv serednoi shkoly*. [Participating in democracy: lesson plans for EDC/EHR for upper secondary school]. (Tom 4). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].
4. Hollob, R., Krapf, P. & Vaidinher, V. (Red.). (2016). *Navchajemo demokratii: bazovi materialy z osvity dlia demokratychnoho hromadianstva ta osvity z prav liudyny dlia vchyteliv*. [Teaching democracy: basic education materials for democratic citizenship and human rights education for teachers]. (Tom. 1). Kyiv: Osnova. [in Ukrainian].
5. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2018). *Kontsepsiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini* [Concept of development of civic education in Ukraine], zatverdzhena Rozporiadzhenniam № 710-p. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Klimova, H. P. (2021). *Internatsionalizatsiia vyshchoi osvity v umovakh hlobalnykh vyklykiv*. [Internationalization of higher education in conditions global challenges]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*, № 1 (48), 185–205. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.48.224425> [in Ukrainian].
7. Matsiievskiy, Yu. V. (2016). *U pasttsi hibrydnosti: zhyzahy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991-2014)*. [In the trap of hybridity: zigzags of transformations of the political regime in Ukraine (1991-2014)]. Chernivtsi: Knyhy-XXI. [in Ukrainian].
8. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES). (2019). *Demokratiia: vid teorii do praktyky: zvit za rezultatamy otsinky*. [Democracy: from theory to practice: evaluation report]. <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2019/11/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Pilot-Eval-v1-2019-05-23-Ukr.pdf> [in Ukrainian].
9. Mizhnarodna fundatsiia vyborchykh system (IFES). (2021). *Kurs IFES z hromadianskoi osvity z'iavytsia v zakladakh profosvity*. [IFES Civic Education Course available in vocational schools]. <https://ifesukraine.org/news/kurs-ifes-z-gromadyanskoyi-osvity-zyavytsya-v-zakladakh-profosvity> [in Ukrainian].
10. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. (2020, zhovten, 20). *Pro vnutrishnie i zovnishnie stanovyshche Ukrainy*. [On the internal and external situation of Ukraine] [Analitichna dopovid do Shchorichnoho poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy]. Kyiv. <https://niss.gov.ua/publikacii/poslannya-prezidenta-ukraini/analitichna-dopovid-do-schorichnogo-poslannya-prezidenta-4> [in Ukrainian].
11. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. (2020, traven, 12). *Hromadianske suspilstvo v period pandemii: yak vona vplynula na hromadsku aktyvnist*. [Civil society in times of pandemic: how COVID-19 affects civic engagement]. Kyiv. <https://dif.org.ua/en/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplynula-na-gromadsku-aktivnist> [in Ukrainian].
12. Khoruzhyi, H. F. (2016). *Yevropeiska polityka vyshchoi osvity* [European Higher Education Policy]. Poltava: Dyvosvit. [in Ukrainian].
13. Council of Europe Charter on Education for democratic citizenship and human rights education. Recommendation CM/Rec (2010) 7 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 May 2010 and explanatory memorandum. (2010). Strasbourg: Council of Europe.
14. Eckstein, H. (1979). On the «Science» of the State. *Daedalus*. Vol. 108 (4), 1–20. https://www.jstor.org/stable/20024631?seq=1#page_scan_tab_contents
15. Hogarth, T. (2021, Feb.). *COVID-19 and the Demand for labour and skills in Europe: early evidence and implications for migration policy*. Executive summary. Brussels: Migration policy institute Europe. <https://www.migrationpolicy.org/research/covid-19-labor-skills-europe-migration-policy>

16. World Economic Forum. (2020, Oct.). *The future of jobs report*, 2020. Geneva: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2020>

Valentyna Opanasiuk,

PhD in Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Political Science and Socio-Cultural Technologies in Sumy State University

Democratic Education as an Important function of the State

(Implementation of the Integrated Democracy Course for Higher Education Institutions)

Ukrainian society is focused on European integration, democratic values, and tradition. Therefore, it forms the requests to the state to ensure democratic education. Since 2018, the International Foundation for Electoral Systems (IFES) has begun implementation of a training course for active citizenship «Democracy: from Theory to Practice» in the educational programs of Ukrainian higher educational institutions. The experience of teaching this course as an integrated compulsory course in democracy for all specialties at Sumy State University can be useful for higher educational institutions in Ukraine. The purpose of this article is to create a theoretical model to enhance effectiveness of teaching the democratic values, principles, and mechanisms of democratic participation by increasing knowledge about the functions of the state in a democratic society. The research methods complex that applied covers the analysis, synthesis, generalization, comparison for to identify the points where knowledge of the functions of the state can intersect with the course structure proposed by IFES. The methods of the historical-genetic, structural and functional analysis were used to incorporate the necessary knowledge about functions of the state into the basic structural blocks of the course. The introduction of the integrated democracy course in the educational curricula of higher educational institutions in Ukraine is considered as a possible and necessary way of forming civic competencies among student youth. The external and internal factors that impact on the democracy course content have been identified. These factors contribute to the transfer of the global context of protecting democracy to the structure of the course, require integrated training, impact the predominance of the activity component in teaching methods over cognitive. The conclusions of the study show the importance of the state in ensuring civic competencies in the educational curricula of higher education institutions. The need to include knowledge of the functions and functioning of the state into the model of the training democracy course for responsible citizenship has been proven. The basis for the successful exercise by the state of the function of democratic education should be enhanced cooperation with other stakeholders in the educational process.

Keywords: *democratic education, civic education, integrated democracy course, civic competence, soft skills, state, functions of the state, civil society, democracy.*

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.05>

УДК 327.534.2 (477)

Лікарчук Наталія Василівна,

*доктор політичних наук, професор кафедри державного управління,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
n.likachuk@gmail.com; ORCID 0000-0001-7119-439X*

Лікарчук Дар'я Сергіївна,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і мистецтв
dashauk8899@gmail.com; ORCID 0000-0003-1603-7601*

ПАРЛАМЕНТСЬКА ЕТИКА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджуються аспекти парламентської етики на основі аналізу нормативних документів і практичного досвіду окремих держав (Канада, Велика Британія, США, Україна). Аналіз цієї проблеми, в першу чергу, відзначається необхідністю вироблення правил парламентської етики, якими повинні супроводжуватися різні напрями депутатської діяльності: законотворчий процес, спілкування з виборцями, колегами, державними органами. Одним зі способів підвищення ефективності й вдосконалення організації парламентської діяльності є наявність системи етичних правил, норм, регламентів, що утворюють основу парламентської етики. У дослідженні виокремлено структуру етико-нормативного комплексу, що є кодифікованими й некодифікованими етичними нормами, й механізми регулювання, за допомогою яких забезпечується дієвість цих норм. Адже в українському суспільстві відбувається процес становлення інституту парламентаризму й формування етичної культури народних депутатів, зокрема, вимог етичного порядку, до парламентаріїв. Ці вимоги є віддзеркаленням загальної тенденції підвищення ролі етичних стандартів демократії. Аналіз проблеми етики парламентської діяльності передбачає розгляд цілого ряду значущих питань: роль та місце парламенту в системі поділу влади; здійснення парламентської діяльності в різних державах; проблеми політичної етики й етико-правового забезпечення парламентської діяльності. Проаналізовано розвиток політологічного знання про парламентську етику й методологію системного дослідження парламентської етики. Обґрунтовано практичні висновки, рекомендації для організації ефективного забезпечення процесу становлення й розвитку парламентської етики в Україні. Також акцентована увага на тому, що формування парламентської етики може багато в чому сприяти процесу демократизації українського суспільства: налагодження взаємин між парламентом й суспільством; вдосконалення організації парламентської діяльності; підвищення професіоналізму українських парламентаріїв та загального рівня культури народних обранців; відповідальності перед суспільством.

Ключові слова: парламент, парламентська етика, демократія, управлінська культура, конфлікт інтересів, парламентська діяльність.

Вступ. За сторіччя парламентської історії були сформовані численні наукові школи з проблем моральності й етичних стандартів парламентаризму. Парламентську етику в рамках політичної науки прийнято розглядати у двох ракурсах. Перш за все, парламентська етика розглядається як кодекс поведінки, як норма парламентської діяльності, – в такому випадку вона належить до професійної етики. З іншого боку, предметом парламентської етики є моральні ситуації, аналіз практичного застосування норм, принципів і процедур парламентської діяльності, – це стосується прикладної етики.

Професійна діяльність депутатів накладає зобов'язання на парламентаріїв щодо забезпечення рівня моральних й етичних норм в процесі законотворчої та громадської діяльності. Представники органів законодавчої влади у роботі повинні дотримуватися норм професійної етики.

Парламентська етика може охоплювати етику депутата, етику сенатора. Як різновид політичної етики, парламентська етика покликана забезпечити основне завдання – сприяти створенню громадського блага. В такому випадку парламент має керуватися чинним законодавством, разом з цим нести відповідальність за свою діяльність.

Управлінська культура парламентської діяльності проявляється у готовності представників органів законодавчої влади керуватися моральними критеріями при виборі засобів для досягнення цілей. Ці критерії повинні відповідати загальній культурі поведінки й дотриманню морально-етичних норм у парламентській діяльності. Однак етика в органах законодавчої влади підтримується не тільки особистісними якостями, загальною культурою депутатів, але й регламентуванням нормативно-правових актів.

Аналіз проблематики етики парламентської діяльності пов'язаний з розумінням низки питань, зокрема місця парламенту в системі поділу влади, парламентської діяльності в різних державах, феномену політичної етики й етико-правового забезпечення парламентської діяльності загалом.

Мета та завдання статті полягають у дослідженні парламентської етики на основі аналізу нормативних документів й практичного досвіду держав (Канади, Великої Британії, США, України). Це відтак потребує проаналізувати розвиток політологічного знання про парламентську етику й обґрунтувати методологію системного дослідження парламентської етики. Також важливо обґрунтувати практичні висновки, рекомендації для організації ефективного забезпечення процесу становлення й розвитку парламентської етики в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання парламентської етики, врегулювання конфліктів у парламенті висвітлюються у низці наукових праць, зокрема і таких дослідників як В. Браун, І. Бентам, Р. Йерінг, Г. Кельзен, Дж. Мілль, Дж. Мур, Г. Спенсер, Л. Фуллер, Е. Хьобела. Співвідношення етики, конфлікту та правового статусу парламентаря осмислюються в працях українських вчених: Т. Аболіної, В. Бакштановського, А. Денисова, В. Єфіменка, Д. Лікарчук, В. Копейчикова, П. Недбайлої, В. Опришка, М. Теплюка, Є. Тихонової, О. Фрицького, О. Фортова, Ю. Шемшученка.

Сучасна парламентська етика як інструмент політичної комунікації потребує і подальшої наукової розробки. Наведена проблематика є сьогодні дуже актуальною, зокрема невирішеним залишається питання норм та принципів парламентської етики, наприклад, в українському парламенті – Верховній Раді України.

Методологічну основу дослідження складає сукупність методів наукового пізнання, а саме метод ситуаційного аналізу – при аналізі парламентської етики, метод порівняльного аналізу – при осмисленні практики регулювання парламентської етики.

У **результатах та дискусіях** встановлено, що проблема етики парламентської діяльності багатоаспектна, що передусім передбачає розуміння політичної етики як ширшого поняття, ролі парламенту в системі сучасних політико-владних відносин, ризиків і викликів парламентської діяльності, політико-правові основи забезпечення такої діяльності. Компаративний аналіз, тобто осягнення порівняльної перспективи цих питань також суттєво доповнює сучасне розуміння окресленої проблематики.

У 1996 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла «Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб». Вже у 1997 р. міжнародна організація Міжпарламентський союз (Inter-Parliamentary Union), як форум багатосторонніх політичних перемовин, прийняв Загальну декларацію про демократію (Universal Declaration on Democracy), в якій крім опису ключових елементів демократії відзначається, що демократія: «Вимагає наявності представницьких інститутів на всіх рівнях й, зокрема, парламенті, в якому представлені всі компоненти суспільства і який володіє необхідними повноваженнями та засобами для

вираження волі народу шляхом прийняття законів й контролю за діями уряду» (Universal Declaration on Democracy, 1997).

Загальні етичні принципи закликають членів парламенту:

- захищати демократію і права людини;
- служити громадським інтересам;
- забезпечувати громадську цілісність й уникати конфліктів;
- професійно й прозоро виконувати свої громадські обов'язки;
- цінувати різноманітність та політичний плюралізм (Power, 2019, p. 32).

До етико-правового регулювання як важливої складової парламентської діяльності відносяться такі аспекти:

- діяльність депутатів, що відображається в різних сферах суспільного життя, передбачає наявність високого рівня моральної відповідальності перед виборцями;
- діяльність представників органів влади – процес безперервного державного перетворення й модернізації;
- особливість депутатської діяльності – рішення різних завдань шляхом прийняття нормативно-правових актів, за якими живе і функціонує суспільство;
- законотворча діяльність вимагає високої культури, професіоналізму й компетентності (Brien, 1999).

Процес формування та становлення української парламентської системи ґрунтується не тільки на вивченні й сприйнятті багатого досвіду, накопиченого зарубіжними державами в цій сфері, але й на виявленні українських перспектив й можливостей – історичних, культурних, ментальних, соціальних, політичних (Likarchuk, 2020, p. 44). Існує низка чинників, що здійснюють неоднозначний вплив на формування й функціонування українських державно-правових інститутів. Інститутом представницької демократії, шляхом розвитку якого рухається сучасна Україна, є Верховна Рада України. Морально-етичний образ депутатів парламенту та їх поведінка повинні відповідати високому статусу народних обранців й представників у вищому державному законодавчому органі.

Однак, на жаль, в Україні механізм забезпечення дотримання правил депутатської етики практично відсутній. Хоча ми маємо низку нормативних актів, які формують депутатську етику у ВРУ:

- Закон України №1861-VI від 10.02.2010 р. «Про Регламент Верховної Ради України» (Про Регламент Верховної Ради України, 2010);
- Закон України № 4722-VI від 17.05.2012. «Про правила етичної поведінки» (Про правила етичної поведінки, 2012);
- Закон України № 2790-XII від 17.11.1992 р. «Про статус народного депутата України» (Про статус народного депутата України, 1992).

Як відзначають українські дослідники А. Когут і О. Савчук, поведінка депутатів Верховної Ради України часто не відповідає етичним та моральним нормам поведінки. Найтипівішими проблемами поведінки українських парламентарів є:

- систематичне голосування народних депутатів не особисто та пошкодження парламентського обладнання;
- відсутність депутатів у сесійній залі в години, відведені для голосування;
- непристойні висловлювання у бік інших депутатів;
- бійки народних депутатів;
- некоректна поведінка депутатів у сесійній залі та поза її межами;
- неприпустима манера спілкування народного депутата з виборцями та іншими особами (Когут та Савчук, 2019).

Така поведінка українських парламентарів не просто створює негативний контекст у внутрішній політиці держави, а й сприяє деструктивним процесам на міжнародній арені. Враховуючи особливості парламентської етики українських представників, можемо спостерігати виникнення такого явища як конфлікт інтересів, який є «збудником» парламентських конфліктів.

На відміну від українського парламенту, поняття «парламентська етика» та її практична сторона в державах зі сталою демократією ґрунтується на відповідних нормах, правилах, принципах й чинному законодавстві. Наприклад, американський дослідник М. Девіс відзначив, що питання парламентської етики розкриваються у двох аспектах:

по-перше, це загально прийнятий підхід, а саме теоретичні (філософські, етичні, моральні) принципи та етичні моменти, що притаманні всім парламентам;

по-друге, історичні моменти становлення парламентаризму в державі, що висвітлюють особливості парламентської діяльності конкретної держави з її етико-політичними недоліками (Davies, 2004).

У цьому зв'язку варто відзначити особливості парламентської діяльності в США, що базується на:

- Конституції США;
- Кодексі Сполучених Штатів;
- Правилах роботи палат (Davies, 2004).

Як відзначає Г. Пауер, положення, принципи, основи Конституції США розкривають повноваження парламентарів, наприклад:

- можливість палат (United States House of Representatives, United States Senate) приймати рішення про недобросовісність роботи парламентаря та виключення депутата за недоліки його роботи;

- державна зрада та тяжкі злочини – позбавляють можливості захисту парламентаря від арешту під час засідання парламенту;

- заборона парламентарю займати інші посади (Power, 2019, p. 35).

В американському політичному лексиконі використовується термін «bully pulpit» – «висока трибуна», з якої члени Конгресу можуть проголошувати ідеї, практично не беручи на себе відповідальності за їх реалізацію, – але в межах парламентської етики, що мінімізує виникнення конфліктів. Цей термін вперше був використаний президентом Т. Рузвельтом для опису можливостей Білого дому впроваджувати ідеї в політичний простір.

Варто відзначити один із аспектів парламентської етики – фаворитизм. Це тип комунікації, що формує соціальні зв'язки, які «прогресують» у періоди криз, трансформацій, тобто це періоди соціальних змін. Крім того, фаворитизм – це елемент неформальної структури взаємодії у суспільстві. Клани, команди, «групи близьких людей» діють на основі фаворитних зв'язків, які нав'язують суспільству формальну демократію, безвідповідальність, дезорганізують суспільство з метою так званого «ефекту управління» (Likarchuk, 2020, p. 18).

У Великій Британії свого часу був сформований кодекс парламентської етики, який формує не просто етичні норми поведінки парламентаря, а й повагу до історико-соціальної позиції громадян. Історичні особливості становлення та функціонування парламенту цієї країни багато в чому визначають специфіку системи етико-правового регулювання парламентської діяльності. Загалом для британської політичної культури характерно поступове включення нових елементів. Ця особливість виявлялася й у процесі формування системи етико-правового регулювання парламентської діяльності. Однією з основних історичних особливостей британського парламенту, що формувалася століттями, є система саморегулювання парламентської діяльності. Все частіше постає питання про впровадження незалежних елементів етико-правового регулювання у британському парламенті з метою підвищення транспарентності парламентської діяльності (Doig, 1984).

У Великобританії функціонують два комітети, що контролюють етичну поведінку представників парламенту: парламентський (Комітет зі стандартів й привілеїв в Палаті громад) та незалежний (Комітет зі стандартів в публічній сфері). Вони ефективно взаємодіють і забезпечують подвійний контроль за дотриманням етичних стандартів у ході реалізації парламентської діяльності (Doig, 1984).

Головна відмінність британських парламентаріїв від українських полягає в тому, що перші усвідомлюють себе частиною саморегульованої спільноти, – представниками законотворчого органу. Бути членом британського парламенту є великою честю, що чітко

усвідомлюють британські парламентарії. Порушення норм парламентської етики в британському парламенті може серйозно підірвати репутацію парламентарія, а в деяких випадках й стати причиною його виключення.

На відміну від інших держав, в Канаді регулювання та контроль парламентської етики ґрунтується на запобіганні виникнення будь-яких конфліктів, а особливо конфлікту інтересів. Знову ж таки, в Канаді питаннями контролю етики займаються не лише на парламентському рівні, а й на урядовому. Такі правила, основи й принципи відзначені в:

- «Кодексі цінностей і етиці публічної служби»;
- «Кодексі з урегулювання конфлікту інтересів і працевлаштування після звільнення зі служби осіб, які заміщують публічні посади»;
- Законі «Про конфлікт інтересів»;
- Законі «Про лобізм»;
- «Акті, що встановлює правила конфлікту інтересів, обмеження на фінансування виборів і дотримання адміністративних заходів прозорості, нагляду та звітності» (Power, 2019, р. 40).

Вище зазначені нормативні акти не лише регулюють поведінку урядовців і парламентарів, їх етичні та моральні норми, а й створюють відповідні обмеження та умови для зменшення прояву конфлікту інтересів. У такому випадку, щоб запобігати виникненню конфлікту інтересів, у Канаді запровадили механізм декларування не лише чиновників, але й декларування статків їхніх родичів.

Наприклад, у 2019 р. Парламентська комісія в Оттаві прийшла до висновку, що глава уряду Дж. Трюдо порушив закон про конфлікт інтересів (WE Charity). Це третій випадок, коли Дж. Трюдо постав перед комісією щодо конфлікту інтересів та етики. Раніше прем'єра підозрювали в порушенні законів про конфлікт інтересів у зв'язку зі сімейним відпочинком на приватному острові магната Шаха Каріма аль-Хусейні, і в тиску на генерального прокурора у справі про шахрайство проти канадської інженерної фірми SNC-Lavalin за підкуп режиму Каддафі в Лівії.

Висновки. Парламентська етика депутата повинна охоплювати перш за все відповідне ставлення до думки опонента й досить критичне ставлення до власних поглядів, маючи на увазі потенційну можливість їх синтезу, для якого необхідні бездоганна ввічливість й коректність.

Відповідно до вище відзначеного, кодекс парламентської етики:

- повинен містити чітко сформульовані положення, що показують конкретні, властиві саме парламентській професії принципи;
- повинен регламентувати депутатську діяльність. Деякі кодекси – це декларації про «ідеали» поведінки в парламенті, в той час, як вони повинні містити дисциплінарний характер;
- не повинен бути засобом для виникнення конфлікту інтересів, а захищати інтереси особистості, суспільства й держави.

Наприклад, деякі держави-учасниці ОБСЄ розробили й прийняли принципи та кодекси поведінки й етики для посадових осіб і парламентаріїв. Рівень довіри до національних парламентів в країнах Європейського союзу знизився з 57% у 2007 р. до 31% в 2012 р. Станом на 2012 р., 13 парламентів регіону ОБСЄ вже прийняли кодекси етики і поведінки. Здавалося б, це число невелике, однак зазначені парламенти представляють 607,5 мільйонів чоловік, тобто близько 50% населення регіону. Зниження довіри стало стимулом для напрацювань саме у цьому, політико-етичному напрямку.

Формування парламентської етики може також багато в чому сприяти процесу демократизації українського суспільства: налагодження взаємин між парламентом й суспільством; вдосконалення організації парламентської діяльності; підвищення професіоналізму українських парламентаріїв і загального рівня культури народних обранців; відповідальності перед суспільством.

Умови розвитку парламентської культури визначають її оптимізацію в реальному політичному процесі, в характері політичної участі, у функціонуванні інституту виборів та електоральної активності населення, в діяльності політичних партій та громадських організацій, у характері діяльності депутатів, затвердженню їх позитивного іміджу й сприяти зміцненню соціально-політичної стабільності в суспільстві.

З урахуванням закордонної практики й досвіду законодавчих органів, де вже були напрацьовані етичні кодекси, відзначимо, що головними критеріями кодексів є норми відповідальності, невідворотність покарання за їх порушення, чіткість й широта діапазону санкцій: від попередження до позбавлення депутатського мандата. Тільки в разі неухильного дотримання чітких, загальнообов'язкових етичних норм парламент як представницький орган влади зможе ефективно здійснювати свої функції, визначати політичний курс держави, вести його до добробуту та процвітання.

За порушення депутатської етики у парламентах Австрії, Великобританії, Нідерландів, Канади, США, Франції, відповідно до чинного законодавства, встановлено наступні заходи щодо парламентарів: відсторонення від присутності на засіданнях, штраф, винесення догани, виключення з членів палати. Разом з тим у США, Великобританії, Канаді використовується механізм дострокового припинення депутатського мандата. Загалом проблематика потребує подальшого детального вивчення механізмів, норм та принципів парламентської етики, а саме це питання є безумовно важливою частиною сучасного вчення про політичну культуру та політичну діяльність у країнах, що демократизуються.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Закон України № 4722-VI « Про правила етичної поведінки». 17.05.2012. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4722-17>
2. Закон України №1861-VI «Про Регламент Верховної Ради України» 10.02.2010 р. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1356103918036950>.
3. Закон України № 2790-XII «Про статус народного депутата України» 17.11.1992 р. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
4. Когут А., Савчук О. (2019) *Етичне та правове регулювання поведінки парламентарів: міжнародний досвід та пропозиції для України*. Policy Paperю. <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf>
5. Brien, A., (1999) *A Code of Conduct for Parliamentarians?* Research Paper. Department of the Parliamentary Library, Parliament of Australia
6. *Conflicts of Interest and the Importance of the Organizational Variable: A Comparison Among Canada, the United States and Mexico*. David Arellano-Gault, Laura Zamudio-Gonzalez, Walter Lepore. The Open law Journal, 2011, 4, p. 1-14.
7. Davies, M., (2004) *Ethics in Government and the Issue of Conflicts of Interest Fostering Transparency and Preventing Corruption in Jamaica, quoted in PIMS/ IDASA*. Government Ethics in Post-Apart-heid South Africa.
8. Doig, A. (1984) *Corruption and Misconduct in Contemporary British Politics*. Harmondsworth.
9. Likarchuk, D. (2020) *The role of international organisations in the settlement of foreign policy conflict*. International Relations. Vol. 5. pp. 35-44
10. Likarchuk, N. (2020) *Favoritism as a Manifestation of Corruption and Managerial Incompetence*. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration. 11(1). pp. 17-22.
11. Power, G. (2019) *Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct. A Guide for Parliamentarians*. Global Task Force on Parliamentary Ethics. Published by GOPAC-WFD. pp. 30-45.
12. Universal Declaration on Democracy, 1997 URL: <http://archive.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy № 4722-VI « Pro pravyla etychnoi povedinky». 17.05.2012. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4722-17> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy № 1861-VI «Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy» 10.02.2010 r. <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1861-17/print1356103918036950>. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraïny № 2790-XII «Pro status narodnoho deputata Ukraïny» 17.11.1992 r. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>. [in Ukrainian].
4. Kohut A., Savchuk O. (2019) *Etychne ta pravove rehulivannia povedinky parlamentariv: mizhnarodnyï dosvid ta propozytsii dlia Ukraïny*. Policy Paperiu. <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28800.pdf> [in Ukrainian].
5. Brien, A., (1999) *A Code of Conduct for Parliamentarians?* Research Paper. Department of the Parliamentary Library, Parliament of Australia
6. *Conflicts of Interest and the Importance of the Organizational Variable: A Comparison Among Canada, the United States and Mexico*. David Arellano-Gault, Laura Zamudio-Gonzalez, Walter Lepore. The Open law Journal, 2011, 4, p. 1-14.
7. Davies, M., (2004) *Ethics in Government and the Issue of Conflicts of Interest Fostering Transparency and Preventing Corruption in Jamaica, quoted in PIMS/ IDASA*. Government Ethics in Post-Apart-heid South Africa.
8. Doig, A. (1984) *Corruption and Misconduct in Contemporary British Politics*. Harmondsworth.
9. Likarchuk, D. (2020) *The role of international organisations in the settlement of foreign policy conflict*. International Relations. Vol. 5. pp. 35-44
10. Likarchuk, N. (2020) *Favoritism as a Manifestation of Corruption and Managerial Incompetence*. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration. 11(1). pp. 17-22.
11. Power, G. (2019) *Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct. A Guide for Parliamentarians*. Global Task Force on Parliamentary Ethics. Published by GOPAC-WFD. pp. 30-45.
12. Universal Declaration on Democracy, 1997 URL: <http://archive.ipu.org/cnl-e/161-dem.htm>

Natalia Likarchuk,

Doctor of Political Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Daria Likarchuk,

PhD (in Political sciences),

Department of International Relations, Kyiv National University of Culture and Arts

Parliamentary Ethics: Political Science Analysis

The article examines aspects of parliamentary ethics based on the analysis of regulations and practical experience of such countries as Canada, Great Britain, USA, Ukraine. The importance of the analysis of this problem, first of all, is marked by the need to develop rules of parliamentary ethics, which should be accompanied by various areas of parliamentary activity: the legislative process, communication with voters, colleagues, government agencies. One of the ways to increase the efficiency and improve the organization of parliamentary activities is to have a system of ethical rules, norms, regulations that form the basis of parliamentary ethics. The study singles out the structure of the ethical and normative complex, which are codified and uncoded ethical norms, and the regulatory mechanisms by which the effectiveness of these norms is ensured. After all, in Ukrainian society there is a process of formation of the institution of parliamentarism and the formation of ethical culture of people's deputies, in particular, the requirements of ethical order to parliamentarians. These requirements reflect a general trend towards increasing the role of ethical standards in democracy. Analysis of the problem of ethics of parliamentary activity involves consideration of a number of important issues and problems, such as: the role and place of parliament in the system of separation of powers; implementation of parliamentary activities in different states; problems of political ethics and ethical and legal support of parliamentary activity.

The development of political science knowledge about parliamentary ethics and the methodology of systematic research of parliamentary ethics is analyzed. Practical conclusions and recommendations for the organization of effective support of the process of formation and development of parliamentary ethics in Ukraine are substantiated. Also, attention is focused on the fact that the formation of parliamentary ethics can greatly contribute to the process of democratization of Ukrainian society: the establishment of relations between parliament and society; improving the organization of parliamentary activities; improving the professionalism of Ukrainian parliamentarians and the general level of culture of people's deputies; responsibility to society.

Keywords: *parliament, parliamentary ethics, democracy, managerial culture, conflict of interests, parliamentary activity.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.06>

УДК 321.323

Некряч Анастасія Іванівна,

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та соціальних дисциплін, Полтавський державний аграрний університет
anastasian1947@gmail; com ORCID:0000-0001-5058-4145*

Гергель Анастасія Андріївна,

магістр факультету обліку та фінансів спеціальності 052 Політологія, Полтавський державний аграрний університет; geragera0708@gmail.com

Буцький Олександр Валерійович,

магістр факультету обліку та фінансів спеціальності 052 Політологія, Полтавський державний аграрний університет; musasha@gmail.com

ЕЛІТА ЯК КЛЮЧОВИЙ СУБ'ЄКТ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано роль і місце еліти в трансформаційних перетвореннях, що відбуваються на місцевому рівні в умовах децентралізації. Визначено завдання і механізми формування місцевої еліти. Розкрито взаємозалежність активності населення та перерозподілу управлінських функцій і повноважень від держави до регіонів і на місця. Доведено потребу співпраці еліти з політичними партіями, організаціями, об'єднаннями громадян, представниками підприємницької сфери. З'ясовано проблеми в роботі еліти та її ролі щодо участі громадян у «партICIPаторному бюджеті». Розроблено практичні рекомендації для поліпшення роботи еліти на місцях.

Ключові слова: *держава, центральна влада, регіональна влада, місцева влада, реформа, еліта, децентралізація, взаємодія, участь, громада.*

Вступ. Розбудова Української держави, внутрішньополітичні та зовнішні виклики і загрози, що пов'язані з воєнною агресією Росії на Донбасі та окупацією цією державою Автономної Республіки Крим, потребують з'ясування багатьох питань як на загальнодержавному, так і на регіональному й місцевому рівнях. Започаткована 2014 р. реформа децентралізації влади концептуально змінила архітектуру відносин, функціонування владних органів, взаємодію між центром і регіонами, місцевими гілками влади, різними рівнями управління, громадськими об'єднаннями та організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності, бізнесовими структурами, політичними партіями. Стратегічне перезавантаження, що відбулося на принципах субсидіарності, територіальної рівності (єдності), виявляє значну зацікавленість з боку науковців і дослідників, оскільки в умовах унітарної держави, перерозподіл управлінських функцій, делегування політичних повноважень від центру до регіонів є важливим напрямком сучасного політичного розвитку держави, зміцнення національної території, недопустимості розподілу або відчуження будь-

якої її частини та повернення під юрисдикцію окупованих частин територій Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим.

Оптимізму додає той факт, що 25 лютого 2021 р. Указом Президента України створено консультативно-дорадчий орган – Конгрес місцевих і регіональних влад України та затверджено Положення про нього («Про затвердження», 2021, а: «Про затвердження», 2021, б). Утворений орган надає унікальні можливості для відкритого спілкування між різними органами державної влади і представниками місцевого самоврядування, місцевих громад, спільнот для розв'язання нагальних проблем. В офіційних коментарях до Указу зазначено, що влада на місцях повинна постійно вести діалог, а наявні проблеми мають розв'язуватися прозоро, обговорюватися, щоб громади і мешканці пересвідчувалися, що всі питання з'ясовуються («Про затвердження», 2021, а).

Ухвалення такого важливого для розбудовчих процесів документа стало логічним продовженням реалізації Плану дій Ради Європи щодо України на 2018–2021 рр. з пролонгацією його до 2022 р. З огляду на це слід віддати належне Комітету місцевих та регіональних влад Європи, що сприяє нашій країні в реалізації проєкту «Посилення демократії та довіри на місцевому рівні в Україні» та інших суспільно значущих проєктів і програм («Congress of Local», 2018). Цей новоутворений орган, на нашу думку, поліпшить упровадження інструментів прямої або демократії участі завдяки зміцненню інституційних структур і підтримці органів місцевого самоврядування, національних асоціацій, дозволить запровадити принцип етики в процесі ухвалення місцевих рішень, а також надасть підтримку більш інклюзивного та орієнтованого на громади місцевого управління для посилення довіри серед громадян до місцевих політиків (еліти) та інституцій.

Повертаючись до самого Указу Президента України («Про затвердження Положення», 2021, а), звернемо увагу на його преамбулу, у якій ідеться про те, що успіх європейської інтеграції залежить від ефективних трансформацій на місцевому рівні. Саме тому з метою активного залучення органів місцевого самоврядування до процесів державотворення, забезпечення національної єдності та розвитку культурної самобутності регіонів і сталого розвитку територіальних громад з урахуванням кращого європейського досвіду та держав-членів ЄС, обміну досвідом і налагодження ефективної взаємодії між представниками органів місцевого самоврядування та державними органами влади, з'ясування проблемних питань соціально-економічного розвитку, власне, і створено такий Конгрес при Президентові України («Указ Президента України», 2021b).

Указ суттєво розширив правове поле реформи, яка повинна сприяти побудові успішної місцевої влади, закласти підґрунтя ефективного алгоритму відносин між громадянами з урахуванням регіональних і місцевих потреб. Принагідно зазначимо, що місцеве управління є місцевим у тому сенсі, що здійснюється людьми з місць, платниками податків, які поділяють загальну турботу про якість і доступність послуг. Стратегічно значуща роль у цьому процесі належить регіональній і місцевій еліті. Будучи підзвітною і контрольованою з боку мешканців, еліта разом з ними є відповідальною за розбудову спроможної, самодостатньої місцевої влади, спільні рішення, дії та зрештою – спільне майбутнє («Про визначення», 2020; «Про затвердження», 2015; «Про утворення», 2020).

Аналіз публікацій з цієї проблематики засвідчує науковий інтерес до дослідження політичних процесів, що відбуваються на місцевому рівні, реалізації реформи децентралізації влади. Останнім часом зросла кількість наукових праць, присвячених не лише безпосередньо реформі, але й регіональній і місцевій еліті, її ролі та місцю в державотворчих процесах. Для сучасного етапу розвитку політичної науки важливим є завдання з'ясування механізмів формування професійної еліти, здатної забезпечити повним обсягом увесь комплекс заходів, потрібних для успішного завершення місцевих трансформацій. Зокрема, у працях Батанова О. (Батанов, 2003), Горбатенка В. (Горбатенко, 1999), Іщейкіна К. (Іщейкін, 2017; Іщейкін, 2018а; Іщейкін 2018b), Колодій А. (Колодій, 2001; Колодій, 2008), Кресіної І. (Кресіна, 2015а; Кресіна, 2015b), Лопушинського І. (Lopushynskiy, 2019), Матвієнка А. (Матвієнко, 2010; Матвієнко, 2015), Некряч А. (Некряч,

2021), Оленковської Л. (Оленковська, 2021), Плюща Р. (Плющ, 2016а; Плющ, 2016б), Смолянюка В. (Смолянук, 2016), Ткачука А. (Ткачук, 2015; Ткачук, 2017) та інших вітчизняних дослідників у галузі політології та державного управління акцентується увага на політичних, правових, управлінських аспектах формування місцевої влади з урахуванням зарубіжної практики, європейського вибору нашої країни, впливу децентралізації на розвиток регіонів як політичних суб'єктів і новоутворених територіальних громад, на взаємозв'язок між елітою, мешканцями та громадянським суспільством. Науковці розкривають напрацьований понад п'ятирічний досвід функціонування в нових умовах територіальних громад, чим, безперечно, збагачується теоретико-методологічна база політологічної науки і що має непересічне значення для державотворчих процесів загалом, оскільки вибудовує концептуально важливі підходи до поглиблення змісту реформи з найбільшою користю для людей.

Метою статті є розкриття й аналіз ролі і місця еліти та її вплив на місцеві процеси, активність громадян, формування дієздатних територіальних громад у контексті децентралізації.

Результати та дискусії. Українська держава завжди була, є і буде європейською країною. Європейський вибір – важливий пріоритет державної політики на сучасному етапі розвитку. Відтак це передбачає перехід від системи управління громадами до системи «доброго» («належного» або «добросесного») врядування, проведення суттєвих інституційних змін на місцевому і регіональному рівні. Саме тому в межах побудови сучасної цивілізованої держави місцева влада розглядається як одна з основних засад демократичного устрою українського суспільства. Від того, наскільки розвиненою, активною, досконалою буде самоврядна система, багато в чому залежить міцність демократичних інститутів і загальна політична стабільність у країні. Звісно, чільне місце в ній посідає місцева еліта. У процесі розпочатої децентралізації влади місцева влада і місцева еліта набули нового імпульсу для функціонування, що заклало міцне підґрунтя для того, щоб вони змогли посісти ключове місце в державному механізмі, у громадянському суспільстві, для якого започаткована модель управління відкриває широке поле для місцевої ініціативи, оскільки саме в організації місцевого самоврядування найчіткіше простежується ключова ідея наближення влади до народу. В ньому закладено природний алгоритм вирішення місцевих справ, співіснування і виживання людей у непростих умовах сьогодення. Важливо, щоб під час децентралізації місцеве самоврядування, національні, регіональні асоціації домоглися у повному обсязі впровадження стандартів публічної етики та практики відкритого врядування з метою посилення місцевої демократії та довіри на місцевому рівні.

Отже, розпочатий на місцевому рівні процес змін безпосередньо пов'язаний із місцевою елітою, діяльність якої охоплює всі сфери життєзабезпечення потреб населення і яка, попри значну кількість проблем, посідає провідне місце в розвитку та політичній стабільності регіонів і територіальних громад. При цьому наголосимо: реформа стала дійсно складним випробуванням для еліти, державних інститутів й органів місцевого самоврядування. Саме перед елітою поставили нелегкі завдання: забезпечити єдність і неподільність національної території, міцність, непохитність суспільних устоїв і демократичних цінностей і стандартів, що сформувалися за роки тридцятилітньої незалежності. Від неї безпосередньо залежав хід побудови влади, розмежування владних функцій у межах регіону як по вертикалі, так і по горизонталі. При цьому еліті потрібно уникати реальної небезпеки, щоб розмежування не порушувало єдність управління, надмірного злиття, концентрації влади, що, зрештою, могло призвести до одноосібного володарювання або найгіршого варіанта – прихованої форми олігархії.

Відомо, що переважання управління на регіональному і місцевому рівнях ґрунтується на трьох автономіях: політичній, адміністративній і фінансовій, і базових принципах самоорганізації, самофінансування, розумному співвідношенні централізації та децентралізації влади. У контексті цього слушно наголосити на політичному значенні реформи, яка зводиться до того, що місцева влада не лише додатково отримала законодавчо

закріплений управлінський інструментарій, але й відкрила широкий простір громадській ініціативі. Це створило сприятливіше середовище для участі населення в суспільному житті на місцях, переходу від культури підпорядкування до культури участі.

Принаймні нині з упевненістю можна стверджувати, що на практиці, починаючи від 2014 р., у країні розпочалося формування потенційно спроможного самоврядного інституту, значно демократичнішого і комфортнішого для життя людей. Сприяє цьому багаторівнева й багатобічна управлінська система, яка почала функціонувати в межах новітнього нормативно-правового поля, в іншому форматі повноважень і функцій.

Повертаючись до ролі еліти в цих процесах, слід наголосити, що реформа поставила перед нею низку непростих завдань. Окреслимо їх: по-перше, спільно з місцевими депутатами потрібно забезпечити доступ і належний рівень послуг усім мешканцям громад, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства; по-друге, потрібно допомогти депутатському корпусу й мешканцям громад закріпитись у статусі справжніх господарів власних територій; по-третє, варто професійно й наполегливо реалізувати місцеві проєкти і програми, які сприяли б досягненню якіснішого співіснування; по-четверте, необхідно відстоювати право громади самостійно визначати шляхи, форми, структури, стадії переходу до реального самоврядування, ступеня готовності населення взяти на себе відповідальність; по-п'яте, потрібно ефективно й раціонально управляти місцевими процесами, розробляти стратегію місцевої політики, виокремлюючи в ній першочергові пріоритети, необхідні для розвитку громад з урахуванням економічних, фінансових, природних ресурсів, наявної інфраструктури, потенціалу; по-шосте, треба забезпечити стабільність і безпеку громад, що включає соціальний, економічний й екологічний складники. Зазначимо, що соціальний складник пов'язаний з людським чинником, економічний – зі стратегічними ресурсами, екологічний – із формуванням екологічної свідомості населення. І, насамкінець, сьоме завдання полягає в забезпеченні елітою реалізації права на демократичну участь населення в суспільному житті на місцевому і регіональному рівні.

Проте логічно виникає запитання: наскільки вдалося їй виконати поставлені завдання? Звісно, найкращою оцінкою її діяльності є реальна практика та якість й ефективність послуг, які отримують мешканці. Заради справедливості зазначимо, що керівники органів місцевого самоврядування спільно з депутатами, керівниками державних адміністрацій виконали значну управлінську, організаторську, адміністративну роботу. На підтвердження можна навести приклади ефективної самоврядної практики, яку продемонстрували територіальні громади (ТГ), а саме: Ланчинська ТГ, Брошнів-Осадська ТГ Івано-Франківської області; Присиваська ТГ, Великокопанівська ТГ, Каланчанська ТГ Херсонської області; Помічнлянська ТГ Кіровоградської області та інші («Ланчинська ТГ», 2021; «Брошнів-Осадська ТГ», 2021; «Великокопанівська ТГ», 2021; «Каланчанська ТГ», 2021; «Помічнлянська ТГ», 2021).

Водночас у діяльності ТГ залишається чимало нерозв'язаних проблем. Стосуються насамперед вони якості і доступності послуг, комунікації з населенням тощо. Найгостріше відчувається це в системі охорони здоров'я. Законодавча неврегульованість медичної сфери не дає змоги отримати людям потрібні послуги. Не випадково міністр охорони здоров'я України В. Ляшко, виступаючи 29 липня 2021 р. на форумі «Україна 30. Децентралізація», наголосив на тому, що розвиток медичної інфраструктури в регіоні має стати одним із пріоритетів для новоутворених ОТГ. Також міністр зазначив, про обов'язок місцевої влади – підтримувати і брати участь у житті медичних закладів. За словами посадовця, це – не просто обов'язок, а можливість впливати на розвиток медичної галузі та поліпшити якість медичних послуг, передусім, на території громади, адже відповідно до соціологічного дослідження, саме поліпшення сфери охорони здоров'я очікують мешканці громад. Тому забезпечення надання людям необхідних медичних послуг за місцем проживання означає підвищення якості і комфортності життя в регіоні.

До вищезазначеного додамо ще одну нагальну місцеву проблему – це незавершеність законодавчого врегулювання меж територіальних громад, що призводить до непорозуміння щодо компетенції та повноважень. Найчіткіше це простежується на тих територіях, які утворилися через події 2014 р.

Це далеко не повний перелік питань, який потребує з'ясування вже найближчим часом як на загальнодержавному, так і місцевому рівні. Зазначимо, що новообрані міські голови, голови районних та обласних рад, новоутворених територіальних громад, призначені старости сіл чи їхніх об'єднань докладають чимало зусиль, щоб оперативно вирішувати назрілі справи та забезпечувати мешканцям потрібні публічні, адміністративні, соціальні та громадські послуги, мінімізувати наслідки неврегульованих питань.

Варто з'ясувати й сутність поняття «місцева еліта», на яку так багато надій і сподівань покладають мешканці. Регіональна і місцева еліта – це активна частина населення, яка володіє низкою здібностей, а саме: мистецтвом налагодження міжособистісних стосунків, умінням вести перемовини, здатністю до критичного мислення, умінням допомагати мешканцям громади з'ясувати і врегульовувати спірні питання, наявні конфлікти, протистояння між різними групами інтересів, проводити консультації, об'єднувати зусилля зацікавлених сторін для участі в роботі місцевих громад, надавати правову та іншу допомогу, прогнозувати, передбачати ризики, наслідки власних дій і що, дуже важливо, володіти потрібними знаннями і практичними навичками управління.

До складу місцевої еліти, на нашу думку, безпосередньо можна зараховувати: керівників державних установ, органів місцевого самоврядування, депутатський корпус, старост сіл чи їхніх об'єднань, керівників комунікаційної та ідеологічної сфер, науки, культури, ЗМІ, впливових підприємців, бізнесових структур, а також місцевих чиновників, значення яких у підготовці та ухваленні рішень, наданні послуг є досить значущим. По суті, це обрана електоратом і призначена відповідними органами меншість, яка стає визначальним суб'єктом регіональних і місцевих змін. Адаптувавшись до суспільно-політичного місцевого середовища, вона повинна демонструвати нестандартні, креативні підходи в управлінні, ухваленні рішень, забезпечувати інноваційний розвиток, упроваджувати інформаційні технології в усіх сферах місцевого життя, оперативно реагувати на гострі питання, протистояти перешкодам і викликам як внутрішнього, так і зовнішнього порядку.

Громада, насамперед, має бути зацікавленою в тому, щоб самоврядне середовище, яке вибудовується за новими європейськими стандартами, було сприятливим як для еліти, так і мешканців, для налагодження між ними конструктивної діалогу на засадах довіри та взаєморозуміння. Бажано, щоб мешканці якомога менше відчували на собі тягар місцевої бюрократичної машини, були захищені від свавілля, мали доступ до рішень, що ухвалюються від їхнього імені. Справді, недостатня участь громадян і брак суспільного контролю за процесом ухвалення рішень є найбільшою проблемою на місцевому рівні. Відсутність же ефективної, прозорої системи отримання зворотної інформації створює сприятливі умови для поширення корупції серед посадовців на всіх рівнях управління, а також сплати мешканцями т.зв. неофіційних «платежів» за ті чи інші послуги, тобто, хабарів. Тож самоврядний простір має бути своєрідним запобіжником щодо «апетитів» посадовців, що обмежує бюрократичну тяганину при розгляді місцевих звернень, унеможливорює появу корумпованих схем, заангажованих рішень, не допускає олігархічні клани, «удільні князівства», «власні вотчини», «місцевих панів», зрощення еліти з місцевим криміналітетом. Передусім це стосується структур–монополістів, відносини яких не завжди законодавчо врегульовані з діяльністю органів самоврядування.

До означеного вище можна додати ще одне так зване «токсичне» суспільне питання, що безпосередньо стосується діяльності регіональної та місцевої еліти. Найбільше проявляється це в земельних питаннях. Тривоги людей нині не є безпідставними, оскільки відповідно до Закону України від 31 березня 2020 р. №552-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» та інших нормативних актів («Закон України», 2020) з 1 липня 2021 р. в країні офіційно відкрився

ринок землі. Звісно, що еліта, насамперед, має стояти на захисті інтересів мешканців ТГ щодо дотримання всіма суб'єктами нормативно-правових актів, щоб уникнути непередбачуваних наслідків, які б порушували право власності громадян на землю та порядок купівлі й продажу земельних паїв або земель сільськогосподарського призначення. З огляду на це, недопустимими або виключеними з такого процесу мають бути маніпуляція та рейдерство. Ситуація, що сформувалася на початковому етапі реалізації названого Закону України, як ніколи потребує узгодженості дій місцевих керівників, депутатів, населення, цілеспрямованої інформаційної та роз'яснювальної роботи. Продаж-купівля-оренда землі – непересічні події в житті країни, і лише довіра до влади, керівників усіх рівнів управління щодо правильності їхніх дій має спрямувати цей процес винятково в правову площину. На нашу думку, запобігти цій чутливій темі для громад і мешканців має відкритість, прозорість діяльності чиновників, громадський контроль і гарантування мешканцям достовірної інформації про те, чим займається місцева еліта, які рішення ухвалює.

Практика засвідчує, що нині мешканці насправді стають критичнішими і вимогливішими до місцевих чиновників. Водночас, значна їхня частина не має повного доступу до місцевих справ і, власне, до того, чим займається місцева еліта. Одні переконані, що від них нічого не залежить. Інші – не знають, куди і до кого звертатись, необізнані з процедурою оскарження якості послуг. По-третє, тривала недовіра до місцевої влади, депутатського корпусу, місцевих чиновників, закритість їхньої діяльності від населення не додає впевненості щодо справедливого з'ясування питань. По-четверте, характерна байдужість посадовців, їхнє небажання змінювати чинні бюрократичні процедури, а тому й користь від таких звернень незначна. Частина посадовців дискредитувала себе через особисте збагачення при ігноруванні інтересів більшості мешканців громад.

Водночас, ми категорично не стверджуємо, що населення повністю безініціативне. Мешканець став нині більш прагматичним, проте низька його активність не є приводом твердити про цілковиту байдужість до всього, що відбувається в громаді. Місцевій еліті слід пам'ятати, що участь не приходить сама по собі, їй потрібно вчитися. Найкращий спосіб – залучати мешканців до конкретних справ. Одним із таких інструментів може бути реалізація ідеї так званого «partiципаторного бюджету», або «бюджету участі», що є формою прямої демократії та означає відкритий процес дискусії та ухвалення рішень, у якому кожен мешканець громади через голосування вирішує, як використовувати окрему частину бюджету. У процесі його реалізації мешканці отримують не лише можливість розпоряджатися суспільним благом – частиною місцевого бюджету, але й відстежувати конкретний внесок у спільну працю. Починаючи з 2015 р., в Україні як експеримент бюджет участі або громадський бюджет було запроваджено у Києві, а також у Львові, Кропивницькому, Чернігові, Чернівцях, Вінниці, Луцьку, Черкасах, Полтаві та інших («Проект «Партиципаторний»», н.д.). Партиципаторне бюджетування стало своєрідною відповіддю суспільства на такі явища як політичний та олігархічний лобізм, соціальне виключення та корупція, хабарництво.

Доцільність запровадження бюджету участі в усіх регіонах України підтверджено зарубіжним досвідом, де тисячі міст країн Європи, Північної та Латинської Америки широко його використовують, залучаючи громадян до управління, що сприяє й демократизації суспільства. Передумови зростання громадянської участі в сучасних політичних процесах і появи нових інструментів залучення громадян до процесу ухвалення рішень, зокрема щодо бюджету участі, досить ґрунтовно розкрито в монографії К. Іщейкіна «Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна» (2018). Подібна практика, на нашу думку, варта всілякої підтримки, щоб не тільки закріпитися на теренах країни, але й поглиблюватися за формою і змістом, оскільки українці, відповідно до Положень Європейської Хартії місцевого самоврядування і Додаткових протоколів до неї щодо права участі у справах місцевої влади («Додатковий протокол», 2009), мають законні підстави на отримання інформації від місцевої влади і посадовців, обов'язки ж останніх – забезпечити реалізацію цих прав. Висновок: чим обізнанішим є населення, тим більше

можливостей в еліті забезпечити добробут кожному мешканцю. Це головна мета всіх новацій і реформ, що відбуваються як на центральному, так і на місцевому рівнях в Україні.

Звісно, кожна з держав по-своєму сприймає фундаментальну значущість залучення участі громадян до суспільного життя. Наша держава, розбудовуючи демократичні інститути, добре усвідомлює, що останні не можуть створюватись і підтримуватись без урахування участі в цих процесах громадян. Цьому є кілька вагомих причин. Перша – участь важлива для підтримання легітимності рішень, які ухвалює еліта, і запровадження підзвітності чиновників. Друга – публічна влада має прислухатись і навчатись, щоб якісніше реалізувати місцеву політику й послуги. Третя – участь має власну внутрішню цінність. Вона дає відчуття ідентичності, належності кожній людині, й робить громади місцем, де люди хочуть жити і працювати як сьогодні, так і у віддаленій перспективі.

Далі зупинимось на проблемі, що пов'язана з місцевою елітою. Ідеться про механізми її формування. На нашу думку, децентралізація відкриває додаткові можливості для представників будь-яких суспільних груп на місцях у політико-управлінських структурах місцевого рівня. Важливо цим скористатись усім, хто бажає, зокрема тим, які мають відповідну освітню і професійну підготовку, організаторські здібності та пройшли встановлений порядок відбору, потрібно долучатися до розбудови ТГ. У цьому процесі певна роль відводиться політичним партіям, які ще заздалегідь, до місцевих виборів, повинні працювати зі своїм електоратом, членами партій з метою відбору найактивнішою, найосвіченішою їхньої частини, що змогла б працювати в статусі депутатів місцевих рад, виявляти проблеми, планувати заходи, професійно готувати й ухвалювати місцеві рішення та домагатися їхнього виконання. Через місцеві осередки партії встановлюють дієву комунікацію з населенням, щоб відчувати його настрій, розуміти потреби і, водночас, розширювати соціальну базу, тим самим формуючи надійне підґрунтя для функціонування партійних місцевих осередків. На підтвердження, як засвідчили місцеві вибори восени 2020 р., спостерігається збільшення регіональних політичних об'єднань і партій, що створюються для артикуляції та вираження місцевих інтересів. Це наслідок того, що населення регіонів менше довіряє загальнонаціональним партіям та не поєднує себе з ними, вони недостатньо проводять адресну політику щодо регіонів, звернену до конкретних груп населення, яка була б їм зрозумілою. Саме тому логічно, що цю нішу зайняли малі партії, орієнтовані на інтереси конкретних соціальних і регіональних, місцевих зацікавлених груп.

Втім еліта завжди має бути зацікавленою в ефективній співпраці не лише з політичними партіями, але й об'єднаннями, організаціями, представниками ЗМІ, приватним сектором. Водночас, щодо останнього, то він повинен більше виявляти ініціативи з метою співпраці з органами місцевого самоврядування, місцевою елітою для спільного розв'язання регіональних і місцевих проблем. Важливо, щоб місцевий бізнес був соціально орієнтованим, оскільки завдяки взаємній повазі й співробітництву формуються «горизонтальні» соціальні структури громадянського суспільства, що забезпечують незалежність особи і суспільних груп від держави, захищають їх від диктату самоуправства чиновників і дозволяють контролювати тих осіб, які безпосередньо перебувають при владі. Такий підхід формує своєрідну партнерську платформу для діалогів, дискусій на місцеві теми, у межах яких можна узгоджувати як державні, так і регіональні потреби та інтереси.

Слід зазначити, що еліта має зважати й на ту обставину, що кожна новоутворена громада володіє двома ознаками: специфікою та цілісністю, що базуються на самоврядній самосвідомості. Це ідентифікація населення з певною територією, спільними інтересами. Вибудовується вона під впливом багатьох чинників, проте саме через неї формуються ціннісні орієнтації, пріоритети, що віддзеркалюють стиль та історію життя різних спільнот. Місцева еліта повинна сприяти тому, щоб громада демонструвала здатність мобілізувати внутрішні ресурси, наявний потенціал, уміння створювати умови для врахування потреб більшості, при цьому не ігнорувати інтереси меншості. Надзавдання кожної громади – вийти на рівень сталого розвитку, коли потреби мешканців задовольняються не тільки в реальному вимірі, але й не загрожують здатності майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Цей

напрямок безпосередньо відповідає Положенням Сталого Розвитку ООН, зокрема, Цілі 11 – Сталий розвиток міст та спільнот, Цілі 16 – Мир, справедливість та сильні інститути, а також Цілі 17 – Партнерство заради стійкого розвитку («United Nations», 2015).

Для підтвердження вищезазначеного можна посилатися на досвід Біляївської ТГ Одеської області. 2017 р. нею було започатковано Стратегію розвитку громади на 2017-2020 рр., яка базувалася на реальних можливостях і змінах, що відбулися за часів децентралізації, глибокому аналізу стану громади, визначенні пріоритетів розвитку з активним залученням представників самої громади, депутатів, працівників апарату ради, старост приєднаних сіл, підприємців. У Стратегії виокремлено чотири основні компоненти: власне, саму Стратегію, Програму соціально-економічного і культурного розвитку, місцеві цільові програми, місцевий бюджет. Загалом розпочата Стратегія «Біляївка-2020» мала всі ознаки стратегії сталого розвитку. Вона відповідала стратегічним цілям Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України від 12 січня 2015 р., і Стратегії економічного і соціального розвитку Одеської області та враховувала основні положення Європейської Хартії місцевого самоврядування («У Біляївській», 2021). До реалізації було залучено Всеукраїнську асоціацію сприяння самоорганізації населення, що допомогла в проведенні діагностики стану справ, роботі з фокус-групами, в експертному оцінюванні, публічному обговоренні програм, у вивченні сильних боків і внутрішніх переваг, слабких боків, ризиків і загроз розвитку. Ключова місія (головна мета), яку поставила перед собою громада, – це побудувати згуртовану спільноту, у якій буде комфортно проживати мешканцям і добре відпочивати гостям, кожен зможе споживати чисту джерельну питну воду, вирощувати екологічно чисті овочі й фрукти, а також вивести громаду на рівень спроможності та самодостатнього сталого розвитку завдяки об'єднанню та мобілізації внутрішніх і зовнішніх фінансових, матеріальних, людських та інших ресурсів. Реалізація місії в повному обсязі включала: зростання інвестиційної привабливості громади, інституційної спроможності спільноти, підвищення якості життя мешканців. З метою забезпечення сталого впровадження Стратегії було створено єдину інформаційну платформу, дорадчі органи зі залученням представників малого і середнього бізнесу, туристичної сфери, функції яких полягали в постійному проведенні консультацій, пошуку ринків збуту вирощеної продукції, альтернативних джерел фінансування (бюджетних, приватних, міжнародних) («У Біляївській», 2021).

Важливо, що подібні підходи демонстрували й інші ТГ. Тож для досягнення сталого розвитку всіх громад еліта може скористатися кількома підходами. Перший – добре знати й володіти місцевим потенціалом, що, зрештою, допоможе реалізувати поставлені завдання. Другий – це постійний діалог із населенням громади, на чому наголошується в Положенні про Конгрес місцевих та регіональних влади («Указ Президента», 2021а).

Кінцева мета децентралізації – це *стала громада*, у якій забезпечуються основні права та свободи людини, де органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у гарантуванні прав людини через підзвітність обраних представників перед громадянами, де найменш представлені групи (зокрема, ідеться про внутрішньо переміщених осіб, етнічні меншини, молодь) також захищені. Тому компроміс, консенсус, переговори, діалог для еліти в цьому процесі постають важливими інструментами.

Сталий розвиток повинен забезпечити не лише належний рівень життя людей, але й безпеку. Під безпековим середовищем розуміється не тільки реальна відсутність загрози, але й громадський порядок, при якому надається шанс людям, незалежно від того, які вони мають історичні корені, культуру, віру, відчутти себе захищеним у повному розумінні цього слова, тому що право на безпечне життя – це природне право, норма цивілізованого світу і всі надбання, багатства, скарби нічого не варті порівняно зі самою людиною. Безпека ж включає територіальну цілісність і соціальну захищеність людей, гарантованість їхніх прав перед центральною владою, екологічну стабільність, стійку внутрішню рівновагу системи, готовність до стихійних лих та епідемій, здатність при потребі ліквідувати їхні наслідки та оперативно відновити функціонування усіх установ, що забезпечують життєдіяльність

населення (Смолянюк, 2016). Такий підхід, на нашу думку, продиктовано реальною ситуацією, що сформувалася у країні, оскільки сім поспіль років держава перебуває в стані гібридної війни з Росією. Зважаючи на це, завдання еліти – забезпечити політичну стабільність у кожному регіоні, кожній громаді, що закладає підвалини для підтримки і безперервного функціонування самоврядної системи, громадського порядку, легітимності й ефективності влади загалом, цілісності й неподільності території і, що найважливіше, додає впевненості та оптимізму людям у завтрашньому дні.

На основі викладеного матеріалу можна сформулювати такі **пропозиції та рекомендації**, що спрямовані на вдосконалення діяльності місцевої еліти з громадою, оптимізацію управління, участь населення в місцевих справах.

1. Побудову реального місцевого самоврядування неможливо здійснити без професійної еліти, здатної забезпечити весь комплекс заходів, окреслених реформою децентралізації влади, впливати на якість життя кожного громадянина, а також громад сіл, селищ, міст, чітко усвідомлювати наслідки власної діяльності. Звісно, що для формування, підготовки і виховання державницької, національної, патріотично орієнтованої, обізнаної на місцевих справах, освіченої еліти потрібен тривалий час. Об'єктивно в межах останнього може сформуватися своєрідний перехідний період, оскільки будь-яка реформа завжди потребує коректив, урахування реалій, взаємодію та підкріплення ініціативою знизу. Цей період вимагає створення нових процедур і механізмів комунікації з громадою й залучення її членів до розроблення стратегії розвитку громад. Самоврядні території, що утворились внаслідок адміністративно-територіально поділу, повинні мати не лише оптимальну за розмірами відокремлену територію, відповідну чисельність населення, але й достатню для саморозвитку, самозабезпечення фінансову й економічну базу, комунальну власність, що дає еліті змогу виконати завдання щодо розбудови самодостатніх громад, надання мешканцям якісних і доступних послуг. Саме тому стратегічне мислення, професіоналізм, доброзичливість, увічливість, людяність і бажання допомогти – ключові підходи в роботі еліти з громадою. В умовах трансформації підвищується роль інституту старост, який 29 липня 2021 р. отримав законодавче поле відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку інституту старост».

2. Еліта повинна налагодити взаємини органів самоврядування й державної гілки влади. Розподіл влади на місцевому рівні дещо відмінний від того, як це відбувається на рівні центру. Тим більше, враховуючи, що процес децентралізації не завершено, дії й кроки еліти обох гілок влади повинні продумуватися, щоб мінімізувати негативні наслідки розподілу та уникнути протистояння. Усім добре відома істина: при сильній, життєздатній місцевій владі всі інші рівні влади отримують міцний тил і гарантію стабільності країни.

3. Успішне завершення децентралізації влади та функціонування всієї системи місцевого самоврядування й регіонального управління суттєво впливає на всю політичну ситуацію в країні, діяльність органів центральної влади, формування правової, демократичної держави. Місцева влада і місцева еліта по суті стають єдиною ланкою між державою і суспільством, сприяючи залученню активної частини населення до управління. Не варто забувати, що з регіонального та місцевого рівнів часто стартують у велику політику, у загальнодержавні структури молоді перспективні місцеві лідери та діячі. Місцева еліта для цього стає надійним кадровим резервом. За підсумками місцевих виборів 2020 р., багато новостворених громад очолила молодь, якій довірили управляти місцевими справами. Саме вона в перспективі зможе долучитися до державотворчих процесів. Водночас еліта має бути добре вмотивованою щодо діяльності на місцевому рівні, глибоко розумітися на місцевих проблемах. Посадовці повинні постійно підвищувати власну кваліфікацію, знати зарубіжний досвід роботи місцевих спільнот, бути максимально відкритими для населення. На місцях потрібно відпрацьовувати ефективну систему відбору з найактивнішої частини населення, спеціалістів, які мають відповідний рівень освіти та професійну підготовку та зацікавлені в кар'єрному зростанні. Одним із кроків формування місцевої еліти є підготовка

конкурентоспроможних випускників у закладах вищої освіти, зокрема такі спеціальності як «Політологія», «Публічне управління», «Адміністративний менеджмент» тощо.

4. Зміцненню добросовісності у взаєминах між елітою та громадою, розвитку інституту місцевого самоврядування сприяло б запровадження інституту місцевого омбудсмана, який не лише б допомагав мешканцям вирішувати місцеві справи, але й сприяв гармонізації інтересів усіх зацікавлених суб'єктів самоврядного процесу в межах територіальних громад, унеможливив узурацію влади посадовцями, чиновниками, домагаючись публічного обговорення їхньої діяльності, запобігав поширенню корупції в їхньому середовищі, сприяв залученню громадян до вирішення місцевих справ. Подібна практика діє в європейських країнах і була б доцільною для нашої з огляду її європейського майбутнього.

5. Зарубіжний досвід свідчить, що створення концептуально нової парадигми місцевої влади й досягнення ефективного управління на місцях має забезпечити не рівновага влади, а пріоритет однієї з гілок при обмеженнях, стримуваннях з боку іншої. Це баланс взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями. Між ними не повинно бути перешкод. Вони об'єктивно мають доповнювати одна одну, оскільки сутність розмежування полягає не в повному розподілі сфер впливу представницького і виконавчого органів, а в тому, щоб запобігти можливій монополізації влади одним із них. Отже, обидві гілки влади, що функціонують на місцях, не мають втручатись у компетенції одна одної, а лише взаємно страхувати, забезпечувати дотримання як місцевих, регіональних, так і національних інтересів. У разі виникнення конфліктів, суперечностей між ними законодавчо мають бути закріплені норми, процедури для врегулювання. Можливо в перспективі ці функції будуть покладені на інститут префектів.

6. Нині перед місцевим самоврядуванням відкривається інша модель розвитку, що базується на громадянській партиципації. Найголовніше для місцевої еліти – скористатися цим історичним шансом повною мірою і, долаючи труднощі політичного, правового, організаційного характеру, використовуючи ресурси громад, новоутворених самоврядних органів, домогтися виконання всієї сукупності заходів, визначених нормативно-правовою базою, щоб кожен мешканець відчув позитивні зміни не в майбутньому, а в сьогоденні, і почав більше довіряти місцевій владі та місцевій еліті. Адже мета в усіх одна – побудова самодостатніх, спроможних, дієздатних громад, надання рівних можливостей усім громадянам у задоволенні їхніх потреб та інтересів. Зрештою, можна спрогнозувати: перспектива є лише у тієї місцевої еліти, яка виявиться здатною виправдати законні очікування українців – членів територіальних громад.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бардачов, Ю., Лопушинський, І., та Плющ, Р. (Ред.). (2019). *Громадівська модель самоврядування в Україні: колективна монографія*. Херсон: Книжкове вид-во ФОП Вишемирський В.С.

2. Брошнів-Осадська ТГ. (2021). <https://www.google.com/search?q>

3. Батанов, О. (2003). *Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні*. Київ: Видавничий дім «Ін Юре».

4. ВеликокопанівськаТГ. (2021). <https://www.google.com/search?q>

5. Горбатенко, В. (1999). *Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть*. Київ: Видавничий центр «Академія».

6. Додатковий протокол до Європейської Хартії місцевого самоврядування щодо участі у справах місцевої влади (2009). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text

7. Закон України № 552-ІХ. (2020). Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>

8. Європейська Хартія місцевого самоврядування (1985). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

9. Іщейкін, К. (2017). Бюджет участі: особливості запозичення досвіду. *Держава і право. Політичні науки. Вип. 75*. С. 144–151.
10. Іщейкін, К. (2018). *Політико-правові засади бюджету участі в системі демократичних практик: світовий досвід і Україна*. Київ: Вид-во «Юридична думка».
11. Іщейкін, К. (2018). Причини та наслідки впровадження механізмів участі. *Гілея, Вип. 129*. С. 264–267.
12. Каланчакська ТГ. (2021). <https://www.google.com/search?q>
13. Колодій, А. (2001). Децентралізація бюджетної системи та економічне зростання. *Фінанси України. №3*. С. 63–68.
14. Колодій, А. (2008). Процес деліберації як складова демократичного врядування. *Демократичні стандарти врядування й публічного адміністрування. 2008*. С. 106–110.
15. Кресіна, І. (2015). Вплив децентралізації на ефективність публічної влади. *Віче. №12*. С. 11–13.
16. Кресіна, І. (2015). Перспективи децентралізації влади в контексті регіональної політики України: чи йдемо в Європу? *Публічне право. №2*. С. 12–18.
17. Ланчинська ТГ. (2021). <https://www.google.com/search?q>
18. Матвієнко, А. (2010). *Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні* [Автореф. дис... канд. політ. наук]. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького.
19. Матвієнко, А. (2015). *Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія*. Київ: Ін-тут держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
20. Матвієнко, А. (2015). Правові засади об'єднання територіальних громад в Україні. *Evropsky politicky pravny diskurz. Vol 2. №5*. S. 131–134.
21. Плющ, Р. (Ред.) (2016). *Місьцеве самоврядування в Україні: євроінтеграційний шлях*. Київ: РІДНА МОВА.
22. Плющ, Р. (Ред.) (2016). *Місьцеве самоврядування в умовах децентралізації влади*. Київ: Рідна мова.
23. Некряч, А., Лопушинський, І. та Оленковська, Л. (2021). Місцева влада України на шляху демократичного транзиту: політико-управлінські аспекти. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 89*. С. 230–248.
24. Оленковська, Л. та Проніна, О. (2021). Виконкоми в системі місцевого самоврядування – необхідність чи атавізм? *Вісник ХНТУ*. № 1(76). С. 143–150.
25. Поміччанська ТГ. (2021). <https://www.google.com/search?q>
26. Присиваська громада. (2021). <https://www.auc.org.ua/uspiky/prysyvaska-otg-nahersonshchyni-realizuye-proekty-yaki-zgurtuvaly-aktyvizuvaly-ta-zbagatyly>.
27. Постанова Верховної Ради (2020). Про утворення та ліквідацію районів: України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
28. *Проект «Партиципаторний бюджет – можливості для підвищення громадської активності і встановлення належного партнерства з органами влади»*. <http://www.pauci.org/openh-project.pbp.id=22>
29. *Проект Ради Європи «Посилення демократії та довіри на місцевому рівні в Україні»* (2021). [https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-democracy-and-building-trust-at-local-level-in-ukraine#%2256378343%22:\[2,1\]](https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-democracy-and-building-trust-at-local-level-in-ukraine#%2256378343%22:[2,1])
30. Постанова Кабінету Міністрів України №214 (2015). Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015>.
31. Рішення Біляївської міської ради №311–VII (2017). Стратегія розвитку Біляївської ОТГ на 2018–2020 роки. <https://bilyayivka.city/articles/147674/u-bilyaivskij-otg-miska-rada-iniciyuvala-zustrich-z-pidpriyemcyami-govorili-pro-podatki-ta-spivpracyu>

32. Розпорядження Кабінету Міністрів України №712–р. (2020). Про визначення адміністративних центрів та затвердження територій територіальних громад областей. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-2020-%D1%80#Text>
33. Смолянчук, В. (2016). Політична система України: джерела стабільності та чинники дестабілізації. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки*. № 3-4. С. 32-43.
34. Ткачук, А. (2017, січень, 13). *Про децентралізацію й успіхи, ризики і роль парламенту*. Дзеркало тижня.
35. У Білявській ОТГ міська рада ініціювала зустріч з підприємцями: говорили про податки та співпрацю. (2021, червень, 02) БілявкаCity. <https://bilyayivka.city/articles/147674/u-bilyaivskij-otg-miska-rada-iniciyuvala-zustrich-z-pidpriyemcuyami-govorili-pro-podatki-ta-spiivprasyu>
36. Указ Президента України (2021). Про затвердження Положення про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентіві України. <https://www.president.gov.ua/documents/892021-37105>
37. Указ Президента України (2021). Про Конгрес місцевих та регіональних влад при Президентіві України. <https://www.president.gov.ua/documents/73/2021-36833>.
38. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. (2018). *Strengthening Democracy and Building trust at Local Level in Ukraine*. <https://rm.coe.int/project-leaflet-ukraine-eng/16808ff88e>
39. Lopushynskiy, I., Nekriach, A. & Vinogradchii, V. (2019). Municipal reforms in eu countries in the context of realization of the principles of decentralization and deconcentrations of the authorities. *Evropsky politicky a pravni diskurs. Svazek 6, 3 vydani*. С. 87–98.
40. United Nations Ukraine. (2015). Глобальні цілі сталого розвитку 2015-2030. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

REFERENCES:

1. Bardachov, Yu., Lopushynskiy, I., & Pliushch, R. (Red.). (2019). *Hromadivska model samovriaduvannia v Ukraini*. [Civic model of self-government in Ukraine]. Kherson: Knyzhkove vyd-vo FOP Vyshemyrskiy V.S. [in Ukrainian].
2. Broshniv-Osadska TH. (2021). <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].
3. Batanov, O. (2003). *Konstytutsiino-pravovi status terytorialnykh hromad v Ukraini*. [Constitutional and legal status of territorial communities in Ukraine]. Kyiv: Vydavnychiy dim» In Yure». [in Ukrainian].
4. Velykokopanivska TH. (2021). <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].
5. Horbatenko, V. (1999). *Stratehiia modernizatsii suspilstva: Ukraina i svit na zlami tysiacholit*. [Strategy for modernization of society: Ukraine and the world at the turn of the millennium]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia». [in Ukrainian].
6. Dodatkovyi protokol do Yevropeiskoi Khartii mistsevoho samovriaduvannia shchodo uchasti u spravakh mistsevoi vlady (2009). [Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government for Participation in Local Government Affairs]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_946#Text [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy № 552–ІKh. (2020). Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia. [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Circulation of Agricultural Lands]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> [in Ukrainian].
8. Ievropeiska Khartiia mistsevoho samovriaduvannia (1985). [European Charter of Local Self-Government]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian].
9. Ishcheikin, K. (2017). Biudzheth uchasti: osoblyvosti zapozychennia dosvidu. [Participation budget: features of borrowing experience]. *Derzhava i pravo. Politychni nauky*. Vyp.75. S. 144 – 151. [in Ukrainian].
10. Ishcheikin, K. (2018). *Polityko-pravovi zasady biudzhetu uchasti v systemi demokratychnykh praktyk: svitovyi dosvid i Ukraina*. [Political and legal principles of the budget of

participation in the system of democratic practices: world experience and Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka». [in Ukrainian].

11. Ishcheikin, K. (2018). Prychyny ta naslidky vprovadzhennia mekhanizmiv uchasti. [Causes and consequences of the introduction of mechanisms of participation]. *Hileia, Vyp.129*. S. 264 – 267. [in Ukrainian].

12. Kalanchakhska TH. (2021). <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].

13. Kolodii, A. (2001). Detsentralizatsiia biudzhetnoi systemy ta ekonomichne zrostantia. [Decentralization of the budget system and economic growth]. *Finansy Ukrainy. №3*. S.63 – 68. [in Ukrainian].

14. Kolodii, A. (2008). Protses deliberatsii yak skladova demokratychnoho vriaduvannia. Demokratychni standarty vriaduvannia y publichnoho administruvannia. [The process of deliberation as a component of democratic governance]. 2008. S.106 –110. [in Ukrainian].

15. Kresina, I. (2015). Vplyv detsentralizatsii na efektyvnist publichnoi vlady. [The impact of decentralization on the efficiency of public power]. *Viche. №12*. S.11-13. [in Ukrainian].

16. Kresina, I. (2015). Perspektyvy detsentralizatsii vlady v konteksti rehionalnoi polityky Ukrainy: chy ydemo v Yevropu? [Prospects for decentralization of power in the context of regional policy of Ukraine: are we going to Europe?]. *Publichne pravo. №2*. S.12–18. [in Ukrainian].

17. Lanchynska TH. (2021). <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].

18. Matviienko, A. (2010). Polityko-pravovi zasady detsentralizatsii vlady v konteksti administrativnoi reformy v Ukraini. [Political and legal principles of decentralization of power in the context of administrative reform in Ukraine]. [Avtoref. dys... kand. polit. nauk]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. [in Ukrainian].

19. Matviienko, A. (2015). *Polityko-pravovi zasady terytorialnoi orhanizatsii derzhavy: svitovyi dosvid i Ukraina*. [Political and legal principles of territorial organization of the state: world experience and Ukraine]. Kyiv: In-tut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, [in Ukrainian].

20. Matviienko, A. (2015). Pravovi zasady obiednannia terytorialnykh hromad v Ukraini. [Legal principles of unification of territorial communities in Ukraine]. *Evropsky politicky pravny diskurs. Vol 2. №5*. S. 131–134. [in Ukrainian].

21. Pliushch, R. (Red.) (2016). *Mistseve samovriaduvannia v Ukraini: yevrointehratsiinyi shliakh*. [Local self-government in Ukraine: the European integration path]. Kyiv: RIDNA MOVA. [in Ukrainian].

22. Pliushch, R. (Red.) (2016). *Mistseve samovriaduvannia v umovakh detsentralizatsii vlady*. [Local self-government in Ukraine: the European integration path]. Kyiv: Ridna mova. [in Ukrainian].

23. Nekriach, A., Lopushynskiy, I. & Olenkovska, L. (2021). Mistseva vlada Ukrainy na shliakhu demokratychnoho tranzytu: polityko-upravlinski aspekty. [Local government of Ukraine on the path of democratic transit: political and managerial aspects]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky. Vypusk 89*. S. 230-248. [in Ukrainian].

24. Olenkovska, L. & Pronina, O. (2021). Vykonkomy v systemi mistsevoho samovriaduvannia – neobkhidnist chy atavizm? [Executive committees in the system of local self-government - a necessity or an atavism?]. *Visnyk KhNTU. № 1(76)*. S.143 –150. [in Ukrainian].

25. Pomichnianska TH. (2021). <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].

26. Prysylvaska hromada. (2021). <https://www.auc.org.ua/uspiky/prysylvaska-otg-nahersonshchyni-realizuye-proekty-yaki-zgurtuvaly-aktyvizuvaly-ta-zbagatyly>. [in Ukrainian].

27. Postanova Verkhovnoi Rady (2020). Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv: Ukrainy. [On formation and liquidation of areas: Ukraine.]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> [in Ukrainian]. [in Ukrainian].

28. *Proiekt «Partytyspatornyi biudzhety – mozhyvosti dlia pidvyshchennia hromadskoi aktyvnosti i vstanovlennia nalezhnoho partnerstva z orhanamy vlady»*. [Project «Participatory budget - opportunities to increase civic activism and establish a proper partnership with the authorities»]. <http://www.pauci.org/openh-project.pbp.id=22> [in Ukrainian].

29. Projekt Rady Yevropy «Posylennia demokratii ta doviry na mistsevomu rivni v Ukraini» (2021). [Strengthening Democracy and Confidence at Local Level in Ukraine]. [https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-democracy-and-building-trust-at-local-level-in-ukraine#%2256378343%22:\[2,1\]](https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-democracy-and-building-trust-at-local-level-in-ukraine#%2256378343%22:[2,1]) [in Ukrainian].
30. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №214 (2015). Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad. [On approval of the Methodology for the formation of affluent territorial]. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015>. [in Ukrainian].
31. Rishennia Biliaivskoi miskoi rady №311–VII (2017). Stratehiia rozvytku Biliaivskoi OTH na 2018–2020 roky. [Development strategy of Bilyaivska TC for 2017-2020]. <https://bilyayivka.city/articles/147674/u-bilyaivskij-otg-miska-rada-iniciyuvala-zustrich-z-pidpriyemcyami-govorili-pro-podatki-ta-spivpracyu> [in Ukrainian].
32. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №712–r. (2020). Pro vyznachennia administratyvnykh tsentriv ta zatverdzhennia terytorii terytorialnykh hromad oblastei. [On determination of administrative centers and approval of territories of territorial communities of regions]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/712-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
33. Smolianiuk, V. (2016). Politychna systema Ukrainy: dzherela stabilnosti ta chynnyky destabilizatsii. [Ukraine's political system: sources of stability and factors of destabilization.]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky. № 3-4. S. 32-43.* [in Ukrainian].
34. Tkachuk, A. (2017, sichen, 13). Pro detsentralizatsiiu y uspikhy, ryzyky i rol parlamentu. [On decentralization and the successes, risks and role of parliament]. *Dzerkalo tyzhnia.* [in Ukrainian].
35. *U Biliavskii OTH miska rada initsiiuvala zustrich z pidpriyemtsiamy: hovoryly pro podatky ta spivpratsiu.* (2021, Jan., 02). [In Bilyavskaya OTG the city council initiated a meeting with businessmen: talked about taxes and cooperation]. BilyavkaCity. <https://bilyayivka.city/articles/147674/u-bilyaivskij-otg-miska-rada-iniciyuvala-zustrich-z-pidpriyemcyami-govorili-pro-podatki-ta-spivpracyu> [in Ukrainian].
36. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2021). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Konhres mistsevykh ta rehionalnykh vlad pry Prezydentovi Ukrainy. [On the Congress of Local and Regional Authorities under the President of Ukraine]. <https://www.president.gov.ua/documents/892021-37105> [in Ukrainian].
37. Ukaz Prezydenta Ukrainy (2021). Pro Konhres mistsevykh ta rehionalnykh vlad pry Prezydentovi Ukrainy. [On the Congress of Local and Regional Authorities under the President of Ukraine.]. <https://www.president.gov.ua/documents/73/2021-36833>. [in Ukrainian].
38. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. (2018). Strengthening Democracy and Building trust at Local Level in Ukraine. <https://rm.coe.int/project-leaflet-ukraine-eng/16808ff88e>
39. Lopushynskiy, I., Nekriach, A. & Vinogradchii, V. (2019). Municipal reforms in eu countries in the context of realization of the principles of decentralization and deconcentrations of the authorities. *Evropsky politicky a pravni diskurs. Svazek 6, 3 vydani. C. 87–98.*
40. United Nations Ukraine. (2015). Hlobalntsi tsili staloho rozvytku 2015-2030. <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

Anastasiia Nekriach,

Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Humanities and Social Sciences, Poltava State Agrarian University

Anastasiia Herhel,

Master's student of the Faculty of Accounting and Finance, specialty Political Science, Poltava State Agrarian University

Oleksandr Butskiy,

Master's student of the Faculty of Accounting and Finance, specialty Political Science

***Elite as a Key Subject of Transformative Transfigurations
at the Local Level in Conditions of Decentralization of Ukraine***

The article analyzes the publications on the issues of the local elite, which testified to the scientific interest in the study of political processes taking place at the local level, the implementation of the reform of decentralization of power; it is noted that the number of scientific works devoted not only directly to the reform, but also to the regional and local elite, its role and place in the state-building processes has recently increased; It was found that the process of change initiated at the local level is directly related to the local elite, whose activities cover all areas of livelihood needs and which, despite a significant number of problems, occupies a leading place in the development and political stability of regions and communities. emphasizes that the reform has become a truly difficult test for the elite, state institutions and local governments; it is shown that for the current stage of development of political science it is important to clarify the mechanisms of formation of the professional elite, able to provide the full range of measures necessary for the successful completion of local transformations; the role and place of the elite in the transformations taking place at the local level in the conditions of decentralization are analyzed; tasks and mechanisms of formation of local elite are defined; the interdependence of population activity on redistribution of administrative functions and powers from the state to regions and on places is revealed; the role and place of the elite and its influence on local processes, activity of citizens, formation of able-bodied territorial communities in the context of decentralization are shown and analyzed; the need for cooperation of the elite with political parties has been proved; organizations, non-governmental organizations, representatives of the business sphere, clarified the problems in the work of the elite and its role in the participation of citizens in the «participatory budget», developed practical recommendations for improving the work of the elite locally.

Keywords: state, central government, regional government, local government, reform, elite, decentralization, interaction, participation, community.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.07>

УДК: 327.5:321.7"71"

Муха Вікторія Вячеславівна,
аспірантка, Національна академія
державного управління при Президентові України
victoria.mukha@gmail.com; ORCID:0000-0002-9954-5603

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ФОРМА ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Доведено, що референдум є формою безпосередньої демократії, через яку здійснюється народне волевиявлення в Україні. З прийняттям у січні 2021 р. нового закону «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» відкриваються нові перспективи та політичні проблеми практичної реалізації участі громадян у законодавчому процесі України. Закон є потужним засобом, який дозволяє встановити законодавчу основу для проведення всеукраїнського референдуму, що охоплює конституційні поправки, міжнародні договори та інші законодавчі положення. Згідно з новим законом громадяни України є суверенними учасниками всеохоплюючого політичного процесу, що є чинником зміцнення в Україні принципів народовладдя. При подальшій розробці механізмів національно-державного самовизначення необхідно враховувати певні ризики, пов'язані з інститутом референдуму, бажанням правлячої еліти або різних груп впливу реалізувати популістські рішення.

Інноваційність Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» полягає у визначенні можливості запровадження електронних голосувань та інших процедур під час організації та проведення всеукраїнського референдуму. З метою забезпечення організації та проведення всеукраїнського референдуму закон передбачає створення автоматизованої інформаційно-аналітичної системи щодо забезпечення електронного голосування. На основі вивчення зарубіжного досвіду та законодавства було розроблено автоматизовану інформаційно-аналітичну систему, яка покликана убезпечити від маніпуляцій з підписами. Однак в статті доведено, що процедура електронного голосування

має ще доопрацьовуватися та врегульовуватися. Необхідно посилити технічне забезпечення захисту персональних даних виборців і системи для електронних голосувань від хакерських атак й інших несанкціонованих втручань. Також важливо встановити надійні механізми захисту громадян України від маніпулювання їх свідомістю. Необхідні конкретні заходи, що врегулюють діяльність ЗМІ, забезпечать їх вільну роботу та захистять від несанкціонованого втручання в їх діяльність.

Ключові слова: референдум, Закон України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум», Україна, демократія, законодавство, політика, право.

Вступ. Референдум є формою безпосередньої демократії, через яку здійснюється народне волевиявлення в Україні. З прийняттям у січні 2021 р. нового Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» відкриваються нові перспективи та політичні проблеми практичної реалізації участі громадян у законодавчому процесі. Експерти, політичні та громадські діячі, а також Венеціанська комісія загалом позитивно оцінили новий закон. Згідно з ним ініціювати всенародне голосування можуть партії, громадські організації та ініціативна група громадян, котра може ініціювати референдум з питань загальнодержавного значення, а також скасування чинних законів або їх окремих норм. Серед плюсів закону експертами відзначається наявність «запобіжника» у вигляді Конституційного Суду України і те, що референдумом можна скасувати закон, але не можна закон затвердити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатуємо наявність ґрунтовного наукового підґрунтя дослідження референдумів як пріоритетної форми безпосередньої демократії. Серед дослідників цього напрямку М. Баймуратов, С. Білан, В. Григор'єв, М. Оніщук, М. Орзіх, І. Магновський, В. Погорілко, І. Семерак, К. Сотникова, О. Тодика, О. Шимко та інші. В колі уваги теоретико-методологічні та конституційно-правові питання, що пов'язані з інститутом референдуму. Втім тему участі громадян у законодавчому процесі України не можна вважати повністю дослідженою як з урахуванням необхідності узагальнення накопиченого доробку, так і аналізу новітніх підходів до проблеми, зокрема, пов'язаних з прийняттям Верховною Радою України Закону «Про народовладдя через всеукраїнський референдум».

Мета статті полягає у визначенні основних політичних проблем і перспектив практичної реалізації участі громадян у законодавчому процесі України з урахуванням прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум».

Методи нашого дослідження переважно орієнтовані на вивчення нормативно-правової бази, тобто це аналіз документів, в тому числі й міжнародних рекомендацій. Доповнюють цю роботу також збір та аналіз експертних думок з обраної тематики дослідження, а також позицій політичних діячів.

Результати та дискусії. Аналізуючи політичні проблеми та перспективи практичної реалізації участі громадян у законодавчому процесі України, варто розглянути ініціативу Президента України щодо реформування інституту референдуму завдяки новому закону. Президент України В. Зеленський підписав перший законопроект з пакету законопроектів про народовладдя – «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» (Закон «Про народовладдя»). Слід зазначити, що над документом працювали фахівці Офісу Президента, народні депутати і цілий ряд громадських організацій. Незважаючи на те, що експерти називають ряд потенційних загроз і деякі недоліки законопроекту № 3612, загалом думка про нього є позитивною. Слід зазначити, що експерти позитивно сприйняли перший з проектів про народовладдя (Рябошапка, 2020).

З прийняттям нового закону В. Зеленський мав намір заповнити правовий вакуум, реанімувавши механізм народовладдя за допомогою референдуму. Відповідно до закону, на референдум можуть бути винесені питання зміни Основного Закону України, а саме розділів І (загальні основи), ІІ (вибори, референдум), ХІІІ (внесення змін до Конституції). Ці питання

вносяться після того, як конституційні зміни пройдуть всі необхідні процедури, включаючи перевірку Конституційним Судом та затвердження двома третинами голосів Верховної Ради України. Референдум призначає Президент, а на референдум також можуть бути винесені питання зміни території держави, що передбачено і Конституцією України. Однак закон про референдум уточнює: мова йде про затвердження прийнятого Верховною Радою України закону про ратифікацію міжнародного договору про зміну території України. При цьому питання про порушення територіальної цілісності країни виносити на референдум забороняється. У зв'язку з цим слід зазначити, що, з одного боку, Конституція України зазначає, що референдум проводиться з питань зміни території країни. І, з метою уникнення звинувачень, що можна якимось чином легітимізувати втрату частини Донбасу чи Криму, в законі фактично уточнили, що референдум може розглядати зміну території, але тільки в бік її збільшення. Окремо зазначимо, що референдум з питання зміни території призначає Верховна Рада України (Рябошапка, 2020).

Отже, на референдум не можуть виноситися такі питання:

- що суперечать положенням Конституції, загальнодержавним принципам і нормам міжнародного права, закріпленим, в першу чергу, Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, протоколами до неї;

- скасовують або обмежують конституційні права і свободи людини і громадянина та гарантії їх реалізації;

- спрямовані на ліквідацію незалежності України, порушення державного суверенітету, територіальної цілісності України, створення загрози національній безпеці України, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;

- питання про податки, бюджет та амністію;

- передані Конституцією України і законами України до відання органів правопорядку, прокуратури або суду (Коломієць та Шевчук, 2021).

Ініціювати всенародне голосування, згідно зі законом, можуть політичні партії, громадські організації та ініціативна група громадян. Громадяни можуть ініціювати референдум з питань загальнодержавного значення, тобто «рішення якого впливає на долю всього українського народу і має суспільний інтерес». Наприклад, це може бути референдум щодо вступу України в НАТО або ЄС, питання з продажу землі іноземцям тощо. Другий блок питань, за якими можуть ініціювати референдум громадяни – скасування чинних законів або їх окремих норм. Для проведення референдуму за народною ініціативою повинна зібратися група в складі не менше 300 осіб, запросивши на збори представника ЦВК.

Група повинна сформулювати питання референдуму та схвалити його формулювання. Потім ініціатива передається в ЦВК. Відтак починається процедура збору підписів громадян для проведення референдуму. Потрібно зібрати 3 мільйони підписів, причому вони повинні бути зібрані не менш як у двох третинах регіонів і не менше ніж по сто тисяч підписів у кожному з них. Проголошує референдум за народною ініціативою Президент. При цьому Глава держави або не менше 45 народних депутатів можуть подати в Конституційний Суд конституційне звернення щодо конституційності питання, яке пропонується для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою (Рябошапка, 2020).

Серед плюсів закону експерти відзначають 50%-ий бар'єр для того, щоб референдум відбувся. Констатується, зокрема, що дуже високий бар'єр захищає Україну від багатьох ризиків, які, в першу чергу пов'язані з гіпотетичною спробою різними проросійськими і антиукраїнськими силами ініціювати низку референдумів щодо болючих питань. Наприклад, провести референдум з питання другої державної мови, про скасування декомунізації та інших питань, які можуть відповідати національним інтересам Росії. Серед інших позитивних моментів експерти називають наявність «запобіжника» у вигляді Конституційного Суду і те, що референдумом можна скасувати закон, але не можна закон затвердити. Також можна скасувати закон або норму, але не можна проголосувати за закон. В іншому випадку виникав би цілий ряд питань (Рябошапка, 2020).

Законом, зокрема, встановлено, що на всеукраїнський референдум може виноситися одне питання. При цьому всеукраїнський референдум не може проводитися одночасно з черговими та позачерговими загальнодержавними виборами, черговими місцевими виборами. У законі також враховано рекомендації, висловлені у терміновому спільному висновку Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) та Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини.

Ключовою новацією ухваленого закону, що вирізняла його серед інших законопроектів, які реєструвалися у парламенті, є визначення можливості запровадження електронних процедур під час організації та проведення всеукраїнського референдуму, в тому числі електронних голосувань. Для забезпечення такої організації закон передбачає створення автоматизованої інформаційно-аналітичної системи щодо забезпечення електронного голосування. При цьому норми про введення процедур електронного голосування мають набути чинності з дня початку дії окремого закону про застосування інноваційних технологій, електронного (машинного) голосування (Кондратенко, 2021).

Слід зазначити, що автоматизована інформаційно-аналітична система розроблялася на основі вивчення зарубіжного законодавства та досвіду його застосування у відношенні електронних голосувань, перш за все європейських держав. У зв'язку з цим, на думку українського аналітика А. Кошеля, електронне голосування «є позитивним нововведенням, яке може убезпечити від маніпуляцій з підписами. Адже збір підписів щодо ініціювання референдуму і електронне голосування передбачають використання електронного цифрового підпису... провести референдум з ініціативи знизу буде практично неможливо – для цього потрібно буде зібрати 3 мільйони підписів українців. А цифровий підпис зараз мають дуже мало громадян країни, і не факт, що вони захочуть підписатися під тією чи іншою ініціативою, яку хтось захоче винести на референдум» (Ржутская, 2020).

У Міжнародній фундації виборчих система (IFES) відзначають, що електронне голосування є одним із найважливіших нововведень президентського проєкту. Однак звертають увагу, що процедура в документі належним чином не врегульована. В організації кажуть, що тестування і практичне впровадження електронного голосування в європейських країнах продемонструвало, що цей механізм або не користується довірою громадян через непрозорість, або породжує ряд ризиків (несанкціонованого втручання, зловживань). Ці ризики, на думку експертів IFES, переважають над зручністю. Фундація в своєму аналізі посилається на той факт, що досвід успішного використання інтернет-голосування на європейських просторах обмежується Естонією, в той час як інші країни (Нідерланди, Ірландія, Німеччина, Великобританія), які тестували цей інструмент, відмовилися від його масового використання (Требор, 2020).

Один з авторів аналізу IFES Д. Ковриженко підкреслює, що зараз спостерігаються активні спроби так чи інакше впровадити електронне голосування на виборах або на референдумах. Він зазначає, що в законопроекті процедура прописана незрозуміло. Д. Ковриженко проаналізував, як механізм прописаний у проєкті про електронне голосування. Створюється спеціальна дільниця з організації електронного голосування, яка фактично буде обслуговувати всю країну. Там виборці можуть за п'ять днів до голосування сказати, що вони хочуть віддати голос в електронному варіанті. Однак незрозуміло, де буде проходити голосування – на території цієї ділянки або будинку. Д. Ковриженко вказує, що необхідно уточнювати багато моментів, щоб на практиці цей процес не був пов'язаний з маніпуляціями: «Впровадження інтернет-голосування на виборах і референдумах в Україні передчасно. Якщо положення щодо інтернет-голосування в подальшому будуть збережені в законопроекті, їх потрібно максимально деталізувати і зробити зрозумілими для виборців», – йдеться в аналізі IFES (Требор, 2020).

У контексті нововведень і, зокрема, появи можливості електронного голосування відзначимо, що ще до підписання нового закону, проаналізувавши проєкт Закону України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум», Венеціанська комісія опублікувала до нього «терміновий загальний висновок», в якому йшлося про те, що представлений

документ «гідний похвали», але вказала на кілька пунктів, які підлягають доопрацюванню та вдосконаленню. Серед них слід виділити рекомендації про виключення зі законопроекту положень про електронне голосування для можливого подальшого врегулювання в окремому законі, який також стосувався б місцевих, парламентських і президентських виборів (Нежмержицкий, 2020).

Електронне голосування на референдумі має досить суперечливий характер. Одним із проблемних аспектів у цьому питанні є технічне забезпечення захисту персональних даних виборців і системи для електронних голосувань від хакерських атак й інших несанкціонованих втручань. Крім цього, результати електронного голосування в умовах кібератаки можуть бути спотворені або прийняті на користь зацікавлених осіб. Тому рекомендації Венеціанської комісії з приводу виключення електронного голосування мають свої логічні пояснення. Реалізація таких методів можлива тільки після створення надійного інструменту електронної ідентифікації та повного захисту всіх інформаційних систем і баз даних від несанкціонованих втручань (Нежмержицкий, 2020).

Венеціанська комісія також зауважила, що процедура проведення всенародного ініціативного референдуму повинна передбачати роль Парламенту перед голосуванням, а також, при необхідності, після голосування і відповідно до результатів. Наслідки ж схвалення народної ініціативи повинні бути визначені в законі. Безперечно, ці положення мають важливе значення для закріплення механізму обов'язковості результатів всеукраїнського референдуму, передбаченого ст. 4 Закону. З точки зору Венеціанської комісії у документі необхідно описати повну процедуру проведення референдуму навіть після схвалення конкретного рішення за результатами голосування, тобто, починаючи з проголошення референдуму і закінчуючи втіленням результатів голосування в дії. Тут повинна бути передбачена роль не тільки Верховної Ради України, а й інших органів державної влади з кожного питання окремо, що може бути предметом референдуму. Крім того, одним з важливих висновків Венеціанської комісії є необхідність конкретизації статей про запобіжні заходи та ефективних санкцій щодо порушень проти ЗМІ під час проведення кампанії (Нежмержицкий, 2020).

Це пов'язано з тим, що найчастіше на результати референдуму впливає не тільки правосвідомість громадян, демократичні традиції країни, а й інформаційні кампанії з проблеми, яка буде вирішуватися на референдумі. Рівень бідності в Україні робить уразливою для маніпуляцій значну частину потенційних учасників голосування. Також, з огляду на часткову ангажованість і незбалансованість потоку доступної інформації, можна припустити про можливе навіювання хибних висновків, які не відповідають дійсності, переважній кількості учасників голосування через зацікавлених осіб. Отже, важливим фактором для здійснення народного волевиявлення через референдум є врегулювання питання щодо агітації і встановлення санкцій щодо порушень проти ЗМІ під час проведення кампанії (Нежмержицкий, 2020).

Крім того, Венеціанською комісією були запропоновані й інші важливі рекомендації, серед яких: 1) синхронізація положень законопроекту про фінансування кампанії референдуму з законодавством про фінансування політичних партій; 2) забезпечення рівних можливостей участі в комісіях для тих, хто виступає «за» і «проти» питань, винесених на референдум; 3) продовження терміну збору підписів і перевірка їх достовірності; 4) доступна участь в референдумі для українців з інвалідністю і вимушених переселенців. Зазначені прогалини в подальшому потребуватимуть законодавчого закріплення, а в деяких випадках – й офіційного тлумачення (Нежмержицкий, 2020).

У цьому зв'язку зазначимо, що зауваження доопрацьовувались в профільному комітеті з урахуванням зауважень від Головного юридичного управління апарату Верховної Ради, а також рекомендацій Венеціанської комісії та Бюро ОБСЄ у другому читанні комітетом прийнято рішення рекомендувати Верховній Раді законопроект №3612 прийняти в другому читанні та в цілому.

На думку голови Верховної Ради України Д. Разумкова, референдум є єдиним способом зберегти курс України в НАТО. Він впевнений, що більшість українців на референдумі підтримає членство України в Альянсі, і це дозволить уберегти такий вектор розвитку країни від спроб його змінити: «Референдум, на моє глибоке переконання, це сьогодні єдиний механізм, який дозволяє не повернути курс в зворотну сторону. У нас є хороший приклад – референдум за незалежність нашої держави (1991 р.) ... Якби його не було, а це приймалося на рівні Верховної Ради, указу Президента – яким-небудь іншим нормативним актом – то знайшлися би фахівці, які б повернули хід історії в зворотну сторону. Точно так же з НАТО і ЄС», – зазначив Д. Разумков (2020).

На думку Д. Разумкова, на такому референдумі більшість українців підтримає вступ України в НАТО. І це дасть гарантію, що через роки такий геостратегічний курс країни змінити буде дуже важко або практично неможливо, зазначив він. Тому Д. Разумков, як і раніше Президент В. Зеленський, заявив, що питання членства України в НАТО обов'язково буде винесено на референдум. Глава держави підкреслив, що інформацію про Альянс необхідно донести до кожного українця. Більш того, сьогодні є ряд проблем, які потрібно подолати на шляху до членства в Альянсі. Серед них війна на Донбасі та позиція низки європейських держав, які не підтримують рух України в бік НАТО, зазначив Д. Разумков (2020). Якби референдум про вступ України в НАТО проходив на початку червня 2019 р., то голоси громадян розподілилися б таким чином: 63% – за, 37% – проти (Разумков, 2020)

Однак, слід підкреслити, що поряд із позитивними аспектами експерти виділяють і деякі недоліки закону. Голова КВУ О. Кошель зазначає, що історично вся правова база, яка стосується проведення референдумів, містила слабе місце: процедуру перевірки справжності підписів за референдум. «І цей законопроект, на превеликий жаль, цю проблему не вирішує... раніше в Україні існував такий собі тіньовий бізнес, коли певні структури, «комерційні фірми» «забезпечували» збір голосів. Дані фірми, маючи бази даних, самі підписували ці листи. На референдум за народною ініціативою необхідно зібрати 3 мільйони підписів – це дуже багато і є побоювання, що у нас можуть відродитися згадані «кооперативи». Закон це питання так і не врегулював. Згоден, що це дуже складне питання, його дійсно дуже складно врегулювати. Але все ж потрібно намагатися і добре попрацювати над ним», – відзначає голова КВУ. За його словами, ще один недолік закону – недостатньо жорстко прописана норма про наповнення та витрачання фондів: «Я вважаю, що звітувати за кошти, які надходять на рахунки і витрачаються, потрібно онлайн кожен день. Тисячі журналістів і активістів набагато ефективніше відслідковують, звідки надходили гроші, як і на що вони витрачалися. У ЦВК на це просто не вистачає рук» (Рябошапка, 2020).

Критиком закону в цій редакції виступила, зокрема, лідер фракції «Батьківщина» Ю. Тимошенко. За її словами, цей закон не відповідає Конституції України. «Провести референдум з цього закону люди не зможуть ніколи. Це нереалістично по процедурам, прописаним в документі. Не кажучи вже про те, що цей законопроект – антиконституційний від початку і до кінця. Наша команда внесла понад 300 правок, щоб дати громадянам можливість на реалізацію свого конституційного права, але, на жаль, більшість цих правок не враховано», – зазначає Ю. Тимошенко. Також закон критикувала депутат від «Європейської солідарності» В. Сюмар, яка вважає, що основна проблема полягає в можливості громадян змінити будь-який закон: «Цей законопроект покликаний зробити так, щоб «слуги» могли отримати повну владу шляхом маніпуляцій. Загроза Закону в тому, що референдумом можна замінити законодавчий орган. Можна таким референдумом змінити будь-який закон. Можна прийняти закон. Навіщо тоді парламент?» (Коломієць та Шевчук, 2021).

На думку швейцарського експерта Б. Кауфмана, закон «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» є потужним засобом, що дозволяє встановити чітку законодавчу основу для проведення в майбутньому всеукраїнського референдуму, що охоплює конституційні поправки, міжнародні договори та інші законодавчі положення. Законопроект постулює громадян України в якості суверенних учасників процесу

формування політичного порядку денного в країні, а також процесу прийняття важливих політичних рішень, що надає широкі можливості для зміцнення в Україні принципів народовладдя. Однак, у експерта склалася думка, що в цьому проєкті встановлюються правила і норми, які буде дуже важко контролювати і застосовувати (Кауфман, 2020).

Серед ключових тез В. Зеленського, як кандидата в Президенти України, була ідея про народовладдя – дати українцям право формувати завдання владі через референдуми й «інші форми прямої демократії». Однак, експерти зазначають, що референдум, хоч він і є однією з форм прямої демократії, несе в собі певні ризики. Референдуми можуть використовувати різні групи впливу з метою політизації процесу або для популістських цілей. У цьому контексті перший заступник голови Верховної Ради Р. Стефанчук в кулуарах форуму «На шляху до Вільнюсу», який відбувся 25 лютого 2020 р. в Києві, відзначив, що влада провела аналітичну роботу, і першим питанням, яке українці винесли на референдум, виявилось питання повернення страти («Народовластие Зеленского», 2020).

Експерт Центру політико-правових реформ Ю. Кириченко згодна, що дуже часто узурпатори використовують референдуми, щоб «освятити» свої рішення волею народу. На її думку, цьому є кілька запобіжників. Один з них – затвердити чіткий предмет референдуму. «Це можливість оцінки конституційності питань, коли у нас комісія з референдуму формується порівну опонентами і прихильниками питання. Також потрібна дуже чітка ініціатива – як народ може ініціювати те чи інше питання», зазначає експерт. Варто також зазначити, що часто в обговореннях парламентарії й експерти упускають ще один проблемний момент референдуму. У законі не буде ніякого сенсу, якщо не закріпити в ньому, що робити з результатами волевиявлення українців потім. Який статус отримають підсумки плебісциту – це буде просто вимір громадської думки або щось з обов'язковою силою? Без цього вже не важливо, які питання винесені на голосування – відкриття ринку землі, декриміналізація наркотиків або приєднання до НАТО. Референдуми – це тільки одна з типових форм прямої демократії, існують також такі механізми, як електронні петиції, народне вето або право народної законодавчої ініціативи («Народовластие Зеленского», 2020).

На думку голови Комітету Асоціації правників України з конституційного права, адміністративного права та прав людини М. Жукова, В. Зеленський виконав одну зі передвиборних обіцянок: Верховна Рада прийняла закон, який регулює порядок проведення в країні референдуму. Президент переконаний, що саме народовладдя допоможе йому визначити вектор подальшого розвитку держави, а людям – впливати на владу. Перший крок до народовладдя він зробив 25 жовтня 2020 р. В день проведення місцевих виборів команда глави держави вирішила провести всеукраїнське опитування. Чотири з п'яти питань отримали понад 70% підтримки. Оскільки всеукраїнське опитування проводилося поза правовим полем України, то і ніяких юридичних наслідків воно не мало і, очевидно, не матиме. Політтехнологи переконані, що таким чином партія «Слуга народу» хотіла про себе нагадати в день виборів. Про те опитування вже мало згадують. Однак діюча влада продемонструвала, як в майбутньому можуть бути організовані референдуми і чим вони небезпечні для України. У цьому контексті експерт ставить таке актуальне питання: «Хто сьогодні в Україні має ресурси для організації загальнонаціонального плебісциту? Відповідь очевидна: олігархи і політичні партії, що представляють їх же інтереси. З великою впевненістю можна сказати, що саме вони і будуть вирішувати, які поправки необхідно вносити в Конституцію. Саме вони і будуть пропонувати зміни в територіальну організацію країни. Саме від них і залежить, які закони або окремі їх норми будуть відмінитися на референдумі» (Жуков, 2021).

На думку іншого експерта і політичного оглядача С. Руденка, наївно вважати, що з появою закону про референдум в Україні стане легко вирішувати всі спірні питання. Навпаки, питання членства країни в НАТО, надання окупованому Донбасу особливого статусу, відносини з Російською Федерацією і статус російської мови традиційно викликають гострі дискусії в Україні. Якщо виносити такі питання на всенародний

референдум, це неминуче призведе до розколу суспільства, а в перспективі й держави. В умовах, коли питання територій також можуть вирішуватися шляхом плебісциту, це може привести до катастрофічних наслідків. Особливо, якщо під час референдуму буде застосовуватися й онлайн-голосування. С. Руденко (2021) підкреслює, що в 2014 р. «Москва представляла анексію Криму і створення рейковий «ЛНР» і «ДНР» саме як волю народу. Хоча ці «референдуми» не відповідали жодному українському закону. І хто сказав, що щось подібне – тільки тепер в рамках існуючого закону про референдум і при все тому ж впливі Росії – не повториться знову? На півдні, на заході чи на сході країни. В ідеальних юридичних умовах, за дуже слабкої української влади і при наявному складі Конституційного Суду, який звинувачують у шкідництві і спробах дестабілізувати ситуацію в країні».

Висновки. Таким чином, проаналізувавши політичні проблеми та перспективи практичної реалізації участі громадян у законодавчому процесі України, ми дійшли до наступних висновків. Сучасна пряма демократія не може та не повинна замінювати собою традиційні форми представницької демократії, але вона покликана доповнювати їх з тим, щоб зробити представницьку демократію більш представницькою. Міжнародні стандарти проведення вільних і справедливих виборів можуть охоплювати різні їх форми, використовуючи різні правові системи. Певного єдиного набору діючих для всіх країн норм немає і, зі значною ймовірністю, і не з'явиться. Проте практичний досвід дає підстави вважати, що той, хто захоче запровадити в державі, відповідаючи на суспільний попит, інструменти прямої демократії, буде мати в своєму розпорядженні велику кількість наочних прикладів з реальної соціальної практики, що показують, як пряма демократія ефективно і конструктивно здатна доповнювати репрезентативну демократію. Зусилля тут повинні докласти і влада, і народ. Перша повинна навчитися довіряти громадянам, створюючи економічні та соціально-політичні умови, що дозволяють задіяти енергію народної законотворчості. Суспільство ж повинне взяти на себе нелегку відповідальність і сміливість бути вільними людьми на вільній землі, цілком здатними до автономії та самоврядування.

Інститут референдуму в Україні зможе активніше залучати громадян до процесу прийняття важливих рішень і загалом роздумів про їх наслідки, сприятиме зростанню правової та політичної свідомості суспільства, а також відповідальності. При цьому необхідно розуміти, що впроваджена модель повинна мати ефективні засоби імплементації рішень, прийнятих на голосуванні, а також зберегти баланс між здійсненням народного волевиявлення із діяльністю інститутів представницької демократії без створення перешкод у здійсненні своєї діяльності Верховною Радою України. Цей перспективний напрям дослідження відриває нові можливості для розуміння сучасної демократії загалом та окремих її інструментів зокрема, що потребують постійної уваги політологів, юристів, соціологів, економістів, загалом усіх, хто вивчає феномен участі людини в суспільно-політичному житті.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Баймуратов, М. (2000). *Європейські стандарти локальної демократії та місцеве самоврядування в Україні*. Харків: «Одісей».
2. Баймуратов, М. и Григорьев, В. (2003). *Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине*. Одесса: «Юридическая литература».
3. Білан, С. (2017). Зародження та становлення інституту референдуму: історично-конституційний аналіз ранніх форм референдуму. *Право і суспільство*. №2. С.7-10.
4. Жуков, Н. (2021, січень, 27). *Главные вопросы закона о референдуме: учли ли риски*. Дело. <https://thepage.ua/experts/glavnye-voprosy-zakona-o-referendume-uchli-riski>
5. Кауфман, Б. (2020, липень, 10). Современная прямая демократия для Украины и стран бывшего СССР. *Swissinfo*. <https://www.swissinfo.ch/rus/современная-прямая-демократия-для-украины-и-стран-бывшего-ссср/45884236>
6. Коломієць, В. та Шевчук, І. (2021, січень, 26). *Рада окончательно приняла закон о референдуме. Что он предусматривает?* Громадське. <https://hromadske.ua/ru/posts/rada-okonchatelno-prinyala-zakon-o-referendume-hto-on-predusmatrivaet>

7. Кондратенко, М. (2021, січень, 26). *В Україні ухвалили новий закон про референдум*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/uk/v-ukraini-ukhvalyly-novyj-zakon-pro-referendum/a-56349619>
8. Магновський, І. (2017). Особливості референдної демократії в Україні: конституційно-правовий аспект. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 3. С. 22-26.
9. *Народовластие Зеленского: как власти хотят привлечь украинцев к написанию законов*. (2020, лютий, 28). Дело. URL.: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/forma-narodovlastija-kak-ukrainskij-narod-budet-365337/>
10. Нежмержицкий, С. (2020, серпень, 18). *Законопроект о референдуме: «за» или «против»? Юрліга*. https://jurliga.ligazakon.net/news/197648_zakonoprojekt-o-referendume-za-ili-protiv
11. Оніщук, М. (2009). Конституційні основи референдної демократії в Україні: проблеми теорії та методології. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. № 12. С. 5–16.
12. Погорілко, В. (2006). *Референдне право України*. Київ: Вид-во «Ліра-К».
13. *Прийнято Закон «Про народовладдя через всеукраїнський референдум»* (2021, січень, 26). Верховна Рада України. <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/202047.html?search=закон%20про%20народовладдяВА%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B4%D1%8F>
14. Разумков, Д. (2020, червень, 13). Референдум — единственный способ сохранить курс Украины в НАТО. *Дело*. <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/razumkov-referendum-edinstvennyj-sposob-sohra-354435/>
15. Ржутская, Л. (2020, червень, 18). *Народовластие от Зеленского: главное про закон о референдуме в Украине*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/народовластие-от-зеленского-главное-про-закон-о-референдуме-в-украине/a-53862049>
16. Рябошапка, В. (2020, червень, 10). *Закон о референдуме от Зеленского: плюсы, минусы, подводные камни*. Сегодня. <https://politics.segodnya.ua/politics/zakon-o-referendume-plyusy-minusy-podvodnye-kamni-1454038.html>
17. Руденко, С. (2021, січень, 29). *Комментарий: Инструмент прямой демократии как угроза целостности Украины*. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/kommentarij-instrument-prjamoj-demokratii-kak-ugroza-celostnosti-ukrainy/a-56380719>
18. Сотникова, К. (2008). Роль референдумів у розбудові інтеграційних процесів. *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 42. С. 218–226.
19. Требор, И. (2020, червень, 17). *Референдум от Зеленского: изменение территории, 100 миллионов на агитацию и онлайн-риски*. Дело. <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/referendum-po-zelenski-izmenenie-territorii-po-369609/>

REFERENCES:

1. Baimuratov, M. (2000). *Yevropeiski standarty lokalnoi demokratii ta mistseve samovriadvannia v Ukraini*. [European standards of local democracy and local self-government in Ukraine.]. Kharkiv: «Odisei». [in Ukrainian].
2. Baimuratov, M. & Hryhorev, V. (2003). *Munytsypalnaia vlast: aktualnye problemy stanovleniya y razvytyia v Ukrainy*. [Municipal government: current issues of formation and development in Ukraine]. Odessa: «Iurydycheskaia lyteratura». [in Ukrainian].
3. Bilan, S. (2017). *Zarozhennia ta stanovlennia instytutu referendumu: istorychno-konstytutsiinyi analiz rannikh form referendumu*. [The origin and formation of the institution of referendum: a historical and constitutional analysis of early forms of referendum]. *Pravo i suspilstvo*. №2. S.7-10. [in Ukrainian].
4. Zhukov, N. (2021, Jan., 27). *Hlavnye voprosy zakona o referendume: uchly ly rysky*. [The main questions of the law on the referendum: whether the risks were taken into account.] *Дело*. <https://thepage.ua/experts/glavnye-voprosy-zakona-o-referendume-uchli-riski> [in Russian].

5. Mahnovskiy, I. (2017). Osoblyvosti referendumnoi demokratii v Ukraini: konstytutsiino-pravovyi aspekt. [Features of referendum democracy in Ukraine: constitutional and legal aspect]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 3. S. 22-26. [in Ukrainian].
6. Kaufman, B. (2020, July, 10). *Sovremennaia priamaia demokratiya dlia Ukrainy u stran byvsheho SSSR*. [Modern direct democracy for Ukraine and the countries of the former USSR.]. Swissinfo. <https://www.swissinfo.ch/rus/sovremennaia-priamaia-demokratiya-dlia-ukrainy-u-stran-byvsheho-sssr/45884236> [in Ukrainian].
7. Kolomiets, V. & Shevchuk, I. (2021, Jan., 26). *Rada okonchatelno pryniala zakon o referendume. Chto on predusmatryvaet?* [The Rada finally adopted the law on the referendum. What does it provide?]. Hromadske. <https://hromadske.ua/ru/posts/rada-okonchatelno-pryniala-zakon-o-referendume-chto-on-predusmatryvaet> [in Russian].
8. Kondratenko, M. (2021, Jan, 26). *V Ukraini ukhvalyly novyi zakon pro referendum*. [Ukraine has praised the new law on the referendum]. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/uk/v-ukraini-ukhvalyly-novyi-zakon-pro-referendum/a-56349619> [in Ukrainian].
9. *Narodovlastye Zelenskoho: kak vlasty khotiat pryvlech ukrayntsev k napysaniyu zakonov*. (2020, Feb., 28). [Zelensky's rule of the people: how the authorities want to involve Ukrainians in writing laws.]. Delo. URL.: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/forma-narodovlastija-kak-ukrainskij-narod-budet-365337/> [in Russian].
10. Nezhmerzhitskyi, S. (2020, Aug., 18). *Zakonoproekt o referendume: «za» yly «protiv»?* [Referendum Bill: For or Against?]. Yurliha. https://jurliga.ligazakon.net/news/197648_zakonoproekt-o-referendume-za-ili-protiv [in Russian].
11. Onishchuk, M. (2009). Konstytutsiini osnovy referendumnoi demokratii v Ukraini: problemy teorii ta metodolohii. [Constitutional foundations of referendum democracy in Ukraine: problems of theory and methodology]. *Biuletен Ministerstva yustytsii Ukrainy*. № 12. S. 5–16. [in Ukrainian].
12. Pohorilko, V. (2006). *Referendne pravo Ukrainy*. [Referendum law of Ukraine.]. Kyiv: Vydvo «Lira-K». [in Ukrainian].
13. Riaboshapka, V. (2020, June, 10). *Zakon o referendume ot Zelenskoho: pliyu, mynusy, podvodnye kamny*. [Law on a referendum from Zelensky: pros, cons, pitfalls.]. *Sehodnia*. <https://politics.segodnya.ua/politics/zakon-o-referendume-plyusy-minusy-podvodnye-kamni-1454038.html> [in Russian].
14. *Pryiniato Zakon «Pro narodovladdia cherez vseukrainskyi referendum»* (2021, Jan., 26). [The Law "On Democracy through an All-Ukrainian Referendum" was adopted]. Verkhovna Rada Ukrainy. <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/202047.html?search=zakon%20pro%20narodovladdiaBA%D0%BE%D0%BD%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B4%D1%8F> [in Ukrainian].
15. Razumkov, D. (2020, June, 13). *Referendum — edynstvennyi sposob sokhranyt kurs Ukrainy v NATO*. [A referendum is the only way to keep Ukraine's course in NATO.]. Delo. <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/razumkov-referendum-edinstvennyj-sposob-sohra-354435/> [in Russian].
16. Rzhutskaia, L. (2020, June, 18). *Narodovlastye ot Zelenskoho: glavnoe pro zakon o referendume v Ukraine*. [Democracy from Zelensky: the main thing about the law on the referendum in Ukraine.]. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/narodovlastye-ot-zelenskoho-hlavnoe-pro-zakon-o-referendume-v-ukrayne/a-53862049> [in Russian].
17. Rudenko, S. (2021, Jan., 29). *Kommentarij: Ynstrument priamoi demokratyy kak uhroza tselostnosti Ukrainy*. [Commentary: An instrument of direct democracy as a threat to the integrity of Ukraine.]. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/ru/kommentarij-instrument-prjamoj-demokratii-kak-ugroza-celostnosti-ukrainy/a-56380719> [in Russian].
18. Sotnykova, K. (2008). Rol referendumiv u rozbudovi intehratsiinykh protsesiv. [The role of referendums in the development of integration processes.]. *Derzhava i pravo : zb. nauk. prats. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 42. S. 218–226. [in Ukrainian].

19. Trebor, Y. (2020, June, 17). *Referendum ot Zelenskoho: yzmenenye terrytoryy, 100 myllyonov na ahytatsyyu y onlain-rysky*. [Referendum from Zelensky: change of territory, 100 million for campaigning and online risks.]. Delo. <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/referendum-po-zelenski-izmenenie-territorii-po-369609/> [in Russian].

Victoria Mukha,

*PhD Student, National Academy for Public Administration
under the President of Ukraine,*

**Referendum as a Form of Direct Democracy:
Problems and Prospects of Application in Ukraine**

It is proved, that a referendum is a form of direct democracy through which the expression of the will of the people in Ukraine is carried out. With the adoption in December 2021 of the new Law of Ukraine «On Democracy through All-Ukrainian Referendum», new prospects and political problems are opening up for the practical implementation of citizens' participation in the legislative process of Ukraine. The Law «On Democracy through All-Ukrainian Referendum» is a powerful tool for establishing the legislative basis for all-Ukrainian referendum, which covers constitutional amendments, international treaties and other legislative provisions. According to the new law, the citizens of Ukraine are sovereign participants in the comprehensive political process, and are a factor in strengthening the principles of democracy in Ukraine. When further developing the mechanisms of national-state self-determination, it is necessary to consider certain risks associated with the institution of a referendum, the desire to implement populist decisions by the ruling elite or various groups of influence.

The innovativeness of the law «On democracy through all-Ukrainian referendum» is to determine the possibility of introducing electronic voting and other procedures during the organization and conduction of an all-Ukrainian referendum. In order to ensure the organization and conduction of an all-Ukrainian referendum, the law provides for the creation of an automated information and analytical system to ensure electronic voting. Based on the study of foreign experience and legislation, an automated information and analytical system was developed, which is designed to prevent from manipulations with signatures. However, the electronic voting procedure still has to be finalized and regulated. It is necessary to strengthen the technical support for the protection of personal data of voters and the system for electronic voting from hacker attacks and other unauthorized interventions. It is also necessary to establish reliable mechanisms to protect citizens of Ukraine from manipulating their consciousness. Specific measures aimed to regulate the activities of the media, ensure their free work and protect them from unauthorized interference in their activities are required.

Keywords: referendum, Law of Ukraine «On democracy through all-Ukrainian referendum», Ukraine, democracy, legislation, politics, law.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.08>

УДК 323.2:325.07 (477)

Мельник Назарій Олегович,

аспірант кафедри політичних наук,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

nazariimel@gmail.com; ORCID: 0000-0001-6548-9028

**РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИКИ
В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРИНЦИПУ СУБСИДАРНOSTІ В УКРАЇНІ
ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «НОВОГО РЕГІОНАЛІЗМУ»**

Розглянуто «новий регіоналізм» як сучасну хвилю адміністративно-територіального реформування, яка з'явилася з 1990-х рр. в Європі, що надає нові функції регіонам, більше самостійних прав. Розкрито принцип субсидарності, який є однією з трьох складових регіоналізації та інтеграції, заснованих на досвіді держав-членів ЄС, і полягає в

мінімальному втручанні центральних органів влади в життя місцевих громад, лише за крайньої необхідності. Принцип не використовується в українських нормативних актах, однак його певні аспекти та складові є частиною законодавства України. Наголошується, що реформа децентралізації є на часі, особливо в умовах трансформації регіональних політичних суб'єктів. Часто до неї відносяться з недовірою, однак саме її уповільнення та несприйняття є загрозою для територіальної цілісності України. Визначено, що ці процеси повинні бути заздалегідь запланованими, спрогнозованими, з урахуванням регіональних інтересів й особливостей регіональних політичних суб'єктів. Концентрація влади в одних руках та принцип розподілення державних коштів у регіони з волі керівників держави та обласних центрів відходять у минуле. Підкреслено, що демократизація суспільства, яка набула ознак незворотності, вимагає децентралізації всіх гілок влади та переміщення багатьох функцій життєдіяльності в осередки місцевого самоврядування. Відповідно, регіональні громади вимагають більше самостійності та незалежності в прийнятті рішень на місцевому рівні а, отже, назріла потреба в реформуванні адміністративно-територіального устрою держави. Відзначено, що «новий регіоналізм» змінив правила несправедливої гри і функції регіонів наповнилися новим змістом – розподіляються владні повноваження, місцеві громади стають автономними. Для розгляду поставленої проблеми в роботі використано системний підхід, порівняльний метод, основи діалектичного аналізу.

Ключові слова: регіональні політичні суб'єкти, регіоналізм, регіоналізація, новий регіоналізм, федералізація, регіональна ідентичність, субсидіарність.

Вступ. Причин реформування регіональної політики є багато, та основним чинником стало збільшення мобільного капіталу і зростання ролі регіональних еліт. Державне місцеве управління та адміністрування стало не справлятися з технічним прогресом, впливом транснаціональних корпорацій в умовах централізованого управління економікою. Визріла необхідність в ефективнішому господарюванні в регіонах, влада почала надавати ширші повноваження та самостійність на місцях. Так запрацював принцип субсидіарності. «Новий регіоналізм» сформував і нову ідею – перетворення регіонів у самостійних гравців в умовах демократизації суспільства. Місцеві еліти стали набувати рис головних суб'єктів у реалізації центральною владою соціально-економічних програм того чи іншого краю. Ширші повноваження дозволяють регіональній владі, місцевих громадам безпосередньо впливати на реформування соціального напрямку, втілюючи в життя нові програми інфраструктурного напрямку, у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, тощо.

Мета та завдання статті полягають у виявленні впливу регіональних політичних суб'єктів на реформу децентралізації влади в умовах поширення ідей «нового регіоналізму» та розвитку субсидіарних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки проблема розглядалася в українському контексті, то наше дослідження спиралося на такі праці українських дослідників: «Регіональна ідентичність: український контекст» Л. Нагорної, «Адміністративно-територіальне реформування, як центральна ідея концепції нового регіоналізму» С. Наумкіної, «Принципи субсидіарності та децентралізації у сфері надання послуг» В. Телицької та ін. Для аналізу зарубіжного досвіду регіоналізації та децентралізації були використані праці А. Паасі, Е. Тоффлера, Дж. Лафліна.

Разом з тим, можемо виокремити і невирішені раніше аспекти проблеми. Актуальними залишаються питання аналізу принципу «субсидіарності» як інструменту забезпечення впливу регіональних суб'єктів політики на реформу децентралізації в Україні в умовах концепції «нового регіоналізму» та суперечностей регіональних ідентичностей.

У роботі використані різноманітні **наукові методи і підходи дослідження**. Зокрема застосовані основи діалектичного аналізу (для розуміння особливостей регіональних політичних суб'єктів та їх впливу на реформу децентралізації, взаємозв'язок цих процесів), системний підхід (що дозволило узагальнити та систематизувати погляди вчених на проблему, яка вивчається), порівняльний метод (для співставлення центральних понять,

явищ та категорій – «регіоналізація», «федералізація», «децентралізація», «новий регіоналізм», «субсидіарність»). Як нормативно-правова база, в роботі використовувалися Конституція України, Бюджетний кодекс України, а також Закони України «Про засади державної регіональної політики», «Про місцеве самоврядування в Україні».

Результати та дискусії. Процес реформування адміністративно-територіальних утворень не відбувається легко. Кожне утворення регіону має складнощі поєднання соціально-економічних і культурних аспектів, зокрема у питаннях економічної доцільності, етнічної складової тощо. Об'єднання територій зі схожими господарськими структурами може не збігатися з особливостями різних лінгвістичних, етнічних чи культурних груп. Тож досить часто такі групи зі своїми особливостями співіснують в одному регіоні, або ж можуть бути розділені територіально.

Головне питання, яке стоїть перед сучасністю – як в процесі глобальних змін на політичній карті планети не втратити основні постулати демократії: виборність органів влади, захист прав меншості, наявність політичних прав і свобод? Особливо актуальною проблема формування регіональних ідентичностей з їх протиріччями в царині національних, етнічних, релігійних розбіжностей та конфліктів стала під кінець ХХ ст., коли в Європі почалася суспільно-політична криза. Певною мірою цим процесам сприяв розпад Радянського Союзу, а паралельно й інших авторитарних супердержав того часу. На політичній карті з'явилися нові державні утворення і проблема адміністративно-територіальних змін переросла в стрімку регіоналізацію та децентралізацію. Саме такі демократичні процеси стали визначальними в Європі на межі століть. Щоправда, така реформа не здатна вирішити усі регіональні проблеми та водночас відповісти на всі виклики часу. Ми можемо говорити лише про певні кроки, напрямок на шляху досягнення порозуміння між різними регіональними елітами. Загалом цей процес трансформації управлінської моделі в ХХІ ст. набув рис революційного характеру, а концепція «нового регіоналізму» стала настільки масштабною, що на часі адміністративно-територіальну реформу варто назвати «управлінською революцією» (Наумкіна, 2015, с. 98).

Звичайно, ще у 1980-х рр. важко було уявити, якими темпами відбуватимуться зміни авторитарних форм правління на демократичні, а відтак і які наслідки світова цивілізація отримає. Відомий аналітик Е. Тоффлер (2004) у той час чесно зізнався, що розпад СРСР станеться не скоро, хоча констатував, що «децентралізація стала гострим політичним питанням від Каліфорнії до Києва» (с. 179). Інстинктивно він відчував, що все частіші прояви самостійності, автономії, децентралізму, які почали переростати у відкриті форми сепаратизму, приведуть до тріумфу відцентрових сил і це буде виразом суспільству індустріальної ери (Тоффлер, 2004, цит. за Нагорна, 2008). Він стверджував, що подібна ситуація, коли старі правила відживають свій час і на арену політичної боротьби виходять антицентралістські тенденції, неминуче завершиться виникненням нового суспільства з новим управлінським порядком. За словами науковця: «якщо хтось намагатиметься управляти економікою Третьої Хвилі за допомогою централізованих інструментів, він уподібниться лікарю, який бездушно виписує однакову дозу адреналіну кожному хворому, незалежно від того, що саме йому болить» (Тоффлер, 2004, цит. за Нагорна, 2008, с. 17). І, справді, найсміливіші та найпесимістичніші прогнози Е. Тоффлера збулися. Його метафоричний образ «зіткнення хвиль» знайшов свою матеріалізацію і оголив протиріччя соціально-політичних сил, апофеозом яких стало революційні зміни у політичному житті планети. Визначальними у цих перетвореннях стали ідеології регіоналізму та децентралізму, якими наповнився весь політичний рух, що дало потужний поштовх й у процесах європейської інтеграції. Боротьба за демократію і права людей, право на самовизначення набули в новому політичному русі революційних тенденцій, а в новітніх енциклопедіях з'явилося окреме політичне явище «новий регіоналізм».

ХХІ ст. часто іменують «століттям регіонів», і це вже не сприймається як данина модним «багатополярним утопіям» (Нагорна, 2008, с. 17). Ми зараз живемо в період великих трансформацій світового порядку, який існував століттями і видозмінювався в еволюційний

спосіб, не розрушуючи сталу систему координат. Так вдавалося існувати досить тривалий час і Вестфальській світовій системі з її непорушним фундаментом національних держав, що давало свої позитивні результати. Та на межі тисячоліть відбулася революційна трансформація світового політичного поля і наднаціональні та субнаціональні рівні у міждержавному посередництві поступово стали малоефективними. Регіони дедалі частіше почали заявляти про свою самоврядність та економічну, а то й політичну самостійність.

У новому дискурсі все частіше зливаються академічні розповіді про регіони та урядові практики. Процес зменшення масштабів, пов'язаний з ЄС, призвів до посилення конкуренції між регіонами; тенденція, яка пов'язана як з неолібералізацією глобальної економіки, так і з регіоналістичною реакцією регіональних акторів. Європейська політика та планування відповідно зазнали переходу до економічного «підприємництва» на регіональному, субдержавному рівні у напрямку досягнення глобальної конкурентоспроможності, що дозволило «віднести визначення локальних ідентичностей до стратегій конкурентоспроможності» (Paasi, 2009, р. 13). Статистичні регіони NUTS (*nomenclature des unités territoriales statistiques*) мають вирішальне значення для створення бачення «Європи регіонів», а розташування регіональних кордонів може привести до глибоких економічних проблем в регіональній політиці.

Існує тісний зв'язок між регіоналізмом, федералізмом і рухом за створення єдиної федеральної Європи. Нещодавній рух за створення «Європи регіонів» є одним із виражень цих зв'язків. Однак існує багато видів регіонів і певні форми регіональної політики, які не обов'язково можуть бути вираженням регіоналізму чи європейського федералізму. Однак можна припустити, що «Європа регіонів» формується в розумінні того, що в сучасній Європі відбуваються значні зміни в характері та функціях національної держави. Ці зміни дають нові можливості регіонам стати більш важливими суб'єктами політики в широкому європейському контексті (Loughlin, 1996).

Національні території поступово втрачають свій ексклюзивний економічний простір, монополію на непорушність кордонів, централізм в державному управлінні, піддаючись наступу глобальних корпорацій, для яких національні рамки не є перешкодою на шляху реформування світового адміністративно-територіального порядку під власні інтереси. Нова реальність вимагає від соціуму регіонального реформування самих підвалин державотворення, «розмиваючи» сталі рамки та поняття Вестфальської світової системи. І такі революційні перетрубації її основ часто стають стресовими для суспільства та ведуть до політичної нестабільності та серйозних конфліктів.

Звичайно, явища регіоналізму не є настільки масштабними, щоб ми говорили про світову кризу державотворення, хаос чи деградацію сталих правил політичного регулювання. Проте ці явища прогресують на всіх континентах і в останні десятиріччя, особливо в Європі, вони проявляються досить активно. Безсумнівно одне – глобальні зміни в регіонах посилюються з кожним роком і тенденції «нового регіоналізму» поширюються швидкими темпами. Змінюється політична карта Європи, з'явилися нові політичні самостійні утворення, децентралізація охопила різні куточки континенту. Для прикладу, в Бельгії домінуючою стала ідея федералізму, п'ять областей Іспанії добилися особливого статусу самоврядування, схожа ситуація в Італії, а Велика Британія дозволила самоуправління своїм регіональним етнічним групам Шотландії, Північній Ірландії та Уельсу. Сьогодні спостерігаємо, як триває боротьба на самовизначення окремих національних регіонів в Португалії, намагання басків мати свою самостійну республіку, тощо. Загальна тенденція до відокремлення від центральних державних інституцій, вимоги тих чи інших етнічних груп до регіональної самостійності є всього лиш різними формами однієї і тієї ж децентралізації, намагання оптимізувати управління, реформувати старі правила співіснування центрів і регіонів.

Сучасний «неорегіоналізм» як актуалізована форма усіх попередніх різновидів регіоналізму, як «м'яка і виважена відповідь на посилення регіоналістських тенденцій» (Нагорна, 2008, с. 31). Проте сучасна модель оптимізації реформування

державних інституцій через поступову та збалансовану регіоналізацію є не лише реалістичною, але й продуктивною. Успіх такого політичного процесу можливий за умови збереження цілісності держави.

Досвід країн Європейського Союзу в реформуванні політичної системи управління дозволяє глибше вивчити термін «регіоналізму», позаяк три складові цього процесу регіоналізації та інтеграції стали уже енциклопедичними, вони випробувані на практиці. «По-перше, проведення справді демократичної етнонаціональної політики; по-друге, впровадження децентралізації, автономізації та федералізації на рівні окремої держави, а також ЄС; по-третє, застосування принципу субсидіарності, суть якого полягає у тому, що влада має бути максимально наближена до громадян, а на «верхні поверхи» її добровільно передається лише стільки, скільки потрібно для забезпечення етнополітичної стабільності суспільства» (Шемшученко та ін., 2004, с. 563). Третій принцип субсидіарності дієвий, коли «політична влада втручається лише тоді і в тих межах, при яких суспільство і групи, що його складають, починаючи від індивідів до сім'ї, місцевих громад та інших більш громіздких груп, не в змозі забезпечити різноманітні потреби» (Телицька, 2015). У протилежному випадку ми повертаємося до авторитаризму, або ж іншої крайності – сепаратизму.

Децентралізація повинна відбуватися обдуманно, планомірно, з урахуванням тих небезпек і ризиків, які несуть такі реформаторські процеси. Варто визначити межу допустимої самостійності регіонів, автономності їх господарювання і виписати повноваження, які служитимуть розвитку регіону, а не його стагнації в умовах конфронтації з центральними органами влади. Тому принцип субсидіарності надзвичайно важливий в період формування нових відносин та адміністративно-територіальних змін. Адже головною метою децентралізації є не просто передача частини своїх повноважень у місцеві політичні утворення, а, в першу чергу, досягнення високої якості життя регіонів через оптимізацію меж втручання центральної влади у справи місцевого самоврядування. За словами української дослідниці Т. Панченко (2012), «принцип субсидіарності, з одного боку, обмежує, а з іншого – регламентує втручання вищої суспільної або владної одиниці у справи нижчої, будь-то вирішення питання місцевого значення чи приватне життя людини» (с. 204). При цьому потрібно балансувати на цій межі політичного консенсусу так, щоб зберігалися основні засади державної політики, не порушувалася конституція і захищалися права всіх громадян країни, безвідносно до їхніх національно-етнічного походження чи віросповідання.

Для втримання балансу між політичними елітами центральної влади та регіональної, потрібно чітко розмежувати повноваження одних і других, визначити законом, які функції виконуватиме виконавча влада, а які покладаються на органи місцевого самоврядування. У такий спосіб окреслюються правові межі новоутвореної адміністративно-територіальної одиниці, які і визначає принцип субсидіарності.

Принцип субсидіарності є відсутнім у законодавчих актах України, в той час, як в документах Європейського союзу він забезпечив собі місце. Водночас буде некоректно говорити, що правова база для децентралізації відсутня. Адже основний закон України – Конституція (1996) наголошує, що «територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій». У коментарі до ст. 132 Конституції України описаний принцип субсидіарності: «поєднання централізації і децентралізації в здійсненні державної влади проявляється в тому, що за центральними органами держави зберігається право охорони та забезпечення загальнодержавних інтересів, а решта функцій передається на місця, насамперед до компетенції органів місцевого самоврядування» (Прімишев, 2001, с. 225). У Законі України «Про засади державної регіональної політики» (2014), він трактується як «принцип передачі владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш ефективною реалізації». Українське законодавство обходить стороною термін

«субсидіарність», хоча використовує цю інноваційну ідею в Бюджетному кодексі України (2010), як принцип «розподілу видів видатків між державним бюджетом і місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами, що ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача». Інші законодавчі акти, що стосуються територіальної організації влади, також опосередковано містять основні принципи субсидіарності, передаючи через окремі норми саму сутність цього явища.

У ст. 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) говориться про місцеве самоврядування, як про «гарантоване державою право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення». Уже в цьому положенні прописано одну з вимог принципу субсидіарності – право територіальних громад самостійно вирішувати нагальні місцеві проблеми, не звертаючись за дозволом у вищі органи влади. Проте, багато норм українського законодавства, які конкретизують це право, не відповідають цим положенням. І така неврегульована ситуація створює законодавчий правовий колапс, потребує негайного вирішення. Без оптимізації системи місцевих органів влади та регіональних громад, чіткого визначення їх функцій, закріплених на законодавчому рівні, неможливо досягти успішної територіальної реформи децентралізації та створити належні умови для ефективного формування територіальних громад. Адже мова йде не лише про політико-правове поле, а й про економічну складову, володіння всіма можливими ресурсами заради виконання тих завдань, які ставляться перед органами самоврядування.

Водночас проекти законів, які стосуються державної регіональної політики, самоврядування, адміністративно-територіальної реформи містять основні постулати принципу субсидіарності. Забезпечення цього принципу зменшує ризик конфліктів між регіональними політичними суб'єктами, які є рушійною силою реформи місцевого самоврядування в Україні.

Важливим для субсидіарних політичних відносин є і високий рівень локальної та регіональної ідентичності. Адже суб'єкти цих політичних формувань є основою організації політичного життя у місцевих громадах, і від їх активності та ініціативності залежить результат. Без готовності до дій на користь колективу місцевих еліт та громад, їх здатності до інноваційних змін не можливе й порозуміння. Велика дистанція між двома різними ідентичностями, між регіональним та локальним, створює інертність в сторону бездіяльності та регресу. Лише самосвідомість, сміливість у прийнятті суспільнозначущих рішень, активна громадська позиція кожного індивідуума в процесі адміністративно-територіальних змін як зі сторони місцевих суб'єктів, так і регіональних владних структур дозволить досягти прогресу в цьому питанні. До того, ж успіх регіоналізації залежить і від ставлення до зовнішніх змін, врахування всіх факторів і небезпек нинішньої глобалізації.

Реформа децентралізації передбачає тісний контакт і пошук компромісних рішень у вирішенні проблемних і конфліктних ситуацій у сфері розподілення повноважень між місцевими громадами та органами регіональної, центральної влади. Для ефективності адміністративно-територіальних перерозподілів управлінської сфери проводиться формування громад шляхом об'єднання локальних місцевих утворень – сіл і селищ у потужніші місцеві громади. Межі таких територіальних утворень визначаються масштабами мінімальних стандартних послуг (соціальних, комунальних, управлінських і т.д.) таким чином, щоби ці послуги були доступними та зручними для кожного члена нової об'єднаної громади. Враховується відповідний баланс між величиною новоутворення, кількістю членів громади та обсягами організаційних, матеріальних і фінансових ресурсів.

Хоча й існують спірні моменти та конкуренція між державою і місцевими регіональними елітами, боротьба за владні важелі впливу на фінансовому та управлінському напрямках, все ж вони змушені знаходити компроміси, адже в цьому процесі є взаємозалежними. Регіональні лідери, керівники інститутів державного регулювання, впливові партії та лідери локальних громад змушені об'єднуватися задля вирішення

суспільних завдань. Без такого взаємозв'язку суспільний організм не зможе функціонувати. Всі суб'єкти цього революційного, по суті, процесу розуміють, що окремо влада, органи місцевого самоврядування, саме громадянське суспільство не здатні самотійно вирішити всіх проблем і викликів, які стоять сьогодні перед суспільством. Не може сільська територіальна громада існувати автономно поза державним управлінським організмом, без підтримки регіональних еліт і центральної влади. Водночас, останні змушені ділитися повноваженнями з органами місцевого самоврядування, та надавати більше самостійності регіонам, бо самотужки вирішити суспільні проблеми всієї країни не спроможні. Тому завдання держави передавати важелі впливу на місцеві соціально-економічні реформи регіональним адміністративним утворенням, забезпечувати сприятливі законодавчі умови новим політичним суб'єктам, допомагати фінансово, при цьому зберігаючи контроль над законністю та якістю послуг. Власне, це і є принципом субсидіарності, коли влада не вміщується в надану нею ж автономію місцевих громад, зберігаючи ті функції, які сприяють ефективності надання управлінських послуг.

За великим рахунком, мета у влади та громад одна і та ж – задовільняти потреби її членів, тобто місцевого населення в соціальній сфері, покращувати добробут, захищати права людини, її свободу, всебічно розвивати її духовний особистісний світ. У такому випадку ми маємо субсидіарний принцип взаємовідносин між владою та громадянським суспільством, владою та регіональними суб'єктами управління, і останніх – безпосередньо з громадянським суспільством. За Т. Панченко (2012), «особа виступає головним суб'єктом як громадянського суспільства, так і субсидіарних відносин. В обох випадках людина розглядається в контексті соціальних зв'язків, суспільних інтересів, через які реалізується її потенціал» (с. 270). Цей трикутник має існувати як єдиний організм функціонування нової системи взаємовідносин. Тому реформа місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою є надважливим і першочерговим завданням держави. Вона має відбутися за підтримки та активного сприяння населення України, в дусі народовладдя та принципів демократії.

Проте такі глобальні в межах країни дії в реформуванні управління державою не можуть не впливати стресово на країну загалом. Є справедливі побоювання різких змін в політичній складовій регіональної реформи, острах втрати цілісності управлінського механізму унітарної держави, небезпеки федералізації тощо. Противники регіоналізму побоюються проявів сепаратизму, утворення «удільних» князівств, що може призвести з часом до розколу країни. Об'єктивною реальністю є наша багатонаціональна, багатомовна країна, з різними віруваннями людей. До того ж, велика країна має і великі специфічні відмінності як етнічного, так і економічного регіонального рівня. З такими чинниками неможливо не рахуватися, а центризм та авторитаризм не призведуть до порозуміння в суспільстві. Якщо в політиці держави не враховуватимуться ці відмінності і не буде пошуку компромісів, то не буде і її поступального розвитку. Адміністративно-територіальна реформа назріла, інша справа, в який спосіб вона має відбуватися, аби регіони отримали свою відносну автономію, але при цьому збереглася єдність країни та її незалежність як суверенної європейської держави.

В історії України відомі факти, коли її територіальна цілісність та національна самоідентичність потерпала від насилля сусідніх держав. Певний історичний час вона перебувала під впливом Польсько-Литовського князівства, Австро-Угорської та Османської імперій, Росії. Ці обставини змінювали українську націю, її кількісний склад та видозмінювали регіональні відмінності в соціально-економічній, культурній, конфесійній сферах. Тому держава має враховувати всі ці відмінності різних регіонів України, відігравати активну роль в напрямку зміцнення єдності країни не через придушення регіональних свобод і прав, а через надання певної автономії регіональним громадам, спільністю інтересів і бажанням зберегти єдність держави.

Однак, небезпека федералізації в країні, яка до цього часу бореться за свою самостійність від зовнішніх впливів більш потужних в політично-економічному та

військовому плані держав, існує. Скоріше, варто говорити про позитивність руху в напрямку регіональної децентралізації, надання більшої самостійності регіонам у вирішенні їхніх місцевих питань. І в цьому контексті регіоналізація, як форма децентралізації не несе загрози цілісності країни. Це показує як досвід Європи, так і підтверджують впливові західні політики. Адже важливо інтегрувати потреби тих чи інших регіональних груп, їх права і свободи в спільний державний механізм. Децентралізація сприяє цьому процесу, турбуючись про інтереси регіонів, зміцнюючи їх самоврядування, що покращує загальний політичний клімат, добробут і, як результат, розвиває бажання об'єднуватися та жити саме в такій демократичній державі. З однієї сторони, місцеві та регіональні еліти, вимагаючи прав для самостійності ведення господарської діяльності, вирішення внутрішніх соціально-економічних проблем, унеможливають повернення до авторитарного способу правління, нівелюють всемогутність центральної влади, протидіють порушенню конституційних прав громадянського суспільства. За такої субординації та розумного розподілу повноважень, свободи громадян досягають найвищого рівня захисту та розвитку. Вільні громадяни, які відчувають себе повноцінними господарями у своїх територіальних адміністративних межах, будуть довіряти регіональній і центральній державній владі та підтримувати її курс на єдність держави.

Втім регіоналізація досі насторожує багатьох українців, адже за умови невдалої реформи позитивні орієнтири відповідного процесу можуть різко змінитися на негативні явища сепаратизму, федералізації, розколу країни. Саме тому надважливо не лише регіоналізувати країну, але й передбачити всі ризики від таких дій. Бо за умови виважених кроків та відповідальності місцевих і регіональних еліт, керівництва держави, дотримання Конституції України регіоналізація, навпаки, протидіятиме проявам сепаратизму. Наділяючи регіони правом на власне законодавство та самоврядування, економічні та політичні відносини між окремими регіонами та владними інституціями стають тіснішими та ефективними, а, отже, не виникає підстав для відокремлення. Варто також вивчити світовий досвід подібних регіональних реформ, який показує велику різницю в економічному рості країн авторитарних, де централізована система управління, та тих, які провели вдалу децентралізацію. Останні входять у список економічно-розвинутих і сильних держав, в яких багато локальних проблем та соціально-економічних питань вирішується на регіонально-місцевому рівні. Для прикладу можна привести успішний шлях в цьому напрямку Сполучених Штатів Америки.

Висновки. Тож, враховуючи сьогоденню політико-економічну ситуацію в Україні, безальтернативним шляхом виходу з кризи та уникнення подальшої конфронтації всередині країни є політика регіоналізації. Центральна влада має обмежити свій вплив на місцеві органи влади у регіонах, дати самостійність громадам у вирішенні своїх нагальних проблем і зосередитись на загальнодержавних справах. До таких завдань, які не може вирішувати місцева та регіональна політична еліта, належать функціональні обов'язки центральних владних інституцій, всіх гілок державної влади і, перш за все це вироблення та реалізація стратегії економічного розвитку країни, захисту її цілісності та суверенітету. До повноважень державної влади належить здійснення політико-фінансової внутрішньої та зовнішньої політики, реалізація її структурних та інвестиційних проєктів, розробка законів, норм, стандартів та нормативів міжрегіонального рівня, проведення політики у сферах життєво важливих для країни – містобудування, соціально-демографічній, природно-ресурсній тощо. Держава має гарантувати та захищати права та свободи своїх громадян, гарантувати безпеку країни, захищати її суверенітет на міжнародному рівні, підтримувати правопорядок. Такі процеси повинні відбуватися за підтримки регіональних політичних суб'єктів, за допомогою різноманітних консультацій зі залученням представників місцевих еліт, що є обов'язковою вимогою здійснення реформи децентралізації влади в умовах концепції «нового регіоналізму».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бюджетний кодекс України. (Відомості Верховної Ради України). № 50-51, ст.572 (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920/paran2747>
2. Закон України «Про засади державної регіональної політики». № 13, ст.90 (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 24, ст.170 (1997). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97%D0%B2%D1%80>
4. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР). № 30, ст. 141 (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>
5. Нагорна, Л. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса.
6. Наумкіна, С. (2015). *Адміністративно-територіальне реформування, як центральна ідея концепції нового регіоналізму*. Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали Першої Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 24-25 листопада 2015 р.). Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ-Тернопіль: «Карт-Бланш».
7. Панченко, Т. (2012). *Реалізація принципу субсидіарності у сучасному демократичному розвитку: політико-культурні детермінанти* [Дис... д-ра політ. наук]. Київ. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова.
8. Прімишев, І. (2001). *Державний устрій України: проблемні питання теорії, практики державного будівництва та удосконалення його форми*. Культура народів Причорномор'я. № 26.
9. Телицька, В. (2015). *Принципи субсидіарності та децентралізації у сфері надання послуг*. Управління інноваційним розвитком територій: матеріали наук.-практ. Інтернет-конф. за міжнар. участю (Дніпропетровськ, 30 жовт. – 30 листоп. 2015р.) http://www.dbuara.dp.ua/konf/konf_dridu/mup_konf_2015/pdf/57.pdf
10. Тоффлер, Э. (2004). *Третья волна*. Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ».
11. Шемшученко, Ю., Бабкін, В. та Горбатенко, В. (Ред.). (2004). *Політологічний енциклопедичний словник*. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза.
12. Loughlin, J. (1996). «Europe of the Regions» and the Federalization of Europe. *The Journal of Federalism*, Volume 26, Issue 4.
13. Paasi, A. (2009). *The Resurgence of the «Region» and «Regional Identity»: Theoretical Perspectives and Empirical Observations on Regional Dynamics in Europe*. University of Oulu press.

REFERENCES:

1. Biudzhetniy kodeks Ukrainy (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy). № 50-51, st.572 (2010). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/ed20150920/paran2747>
2. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky». [On the principles of state regional policy]. № 13, st.90 (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>
3. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini». [On local self-government in Ukraine]. № 24, st.170 (1997). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
4. Konstytutsiia Ukrainy. (Constitution of Ukraine). № 30, st. 141 (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>
5. Nahorna, L. (2008). *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst*. [Regional identity: ukrainian context]. Kyiv: IPiEND imeni I. F. Kurasa. [in Ukrainian].
6. Naumkina, S. (2015). *Administratyvno-terytorialne reformuvannia, yak tsentralna ideia kontseptsii novoho rehionalizmu*. [Administrative-territorial reform as a central idea of the concept of new regionalis]. Rehionalna polityka: zakonodavche rehuliuвання ta praktychna realizatsiia: materialy Pershoi Mizhnar. nauk.-prakt. konf., (Kyiv, 24-25 lystopada 2015 r.). Min-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyiv. nats.. un-t budivn. i arkhит-ry ta in. Kyiv-Ternopil: «Kart-Blansh». [in Ukrainian].

7. Panchenko, T. (2012). *Realizatsiia pryntsyphu subsydiarnosti u suchasnomu demokratychnomu rozvytku: polityko-kulturni determinanty*. [Implementation of the principle of subsidiarity in modern democratic development: political and cultural determinants]. [Dys... d-ra polit. nauk]. Kyiv. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

8. Primyshev, I. (2001). *Derzhavnyi ustroi Ukrainy: problemni pytannia teorii, praktyky derzhavnoho budivnytstva ta udoskonalennia yoho formy*. [State system of Ukraine: problematic issues of theory, practice of state building and improvement of its form]. Kultura narodov Prychernomoria. № 26. [in Ukrainian].

9. Telytska, V. (2015). *Pryntsyphu subsydiarnosti ta detsentralizatsii u sferi nadannia posluh*. [Principles of subsidiarity and decentralization in the provision of services]. Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom terytorii: materialy nauk.-prakt. Internet-konf. za mizhnar. uchastiu (Dnipropetrovsk, 30 zhovt. – 30 lystop. 2015r.). [in Ukrainian].

http://www.dbuapa.dp.ua/konf/konf_dridu/mup_konf_2015/pdf/57.pdf

10. Toffler, Je. (2004). *Tret'ja volna*. [The Third Wave]. Moskva : OOO «Firma «Izdatel'stvo ACT». [In Russian].

11. Shemshuchenko, Yu., Babkin, V. & Horbatenko, V. (Red.). (2004). *Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk*. [Political science encyclopedic dictionary]. 2-e vyd., dop. i pererob. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

12. Loughlin, J. (1996). «Europe of the Regions» and the Federalization of Europe. *The Journal of Federalism, Volume 26, Issue 4*.

13. Paasi, A. (2009). *The Resurgence of the «Region» and «Regional Identity»: Theoretical Perspectives and Empirical Observations on Regional Dynamics in Europe*. University of Oulu press.

Nazarii Melnyk,

PhD student of Political Science, National Pedagogical Dragomanov University

The Role of Regional Polics Actors in Ensuring the Principle of Subsidiarity in Ukraine and Implementation of the Concept of the «New Regionalism»

The «new regionalism» is seen as a modern wave of administrative-territorial reform that has emerged in Europe since the 1990s. It gave new functions to the regions, giving them more independent rights. The principle of subsidiarity is revealed, which is one of the three components of regionalization and integration, based on the experience of EU member states and consists in the minimal intervention of central authorities in the lives of local communities, only when absolutely necessary. The principle is not used in Ukrainian regulations, but its certain aspects and components are part of Ukrainian legislation. It is emphasized that the reform of decentralization is on time, especially in the context of the transformation of regional politics actors. She is often treated with fear and distrust. However, its slowdown and rejection are a threat to the territorial integrity of Ukraine. It is determined that these processes should be planned in advance, forecasted, taking into account regional interests and features of regional political subjects. The concentration of power on one hand and the principle of distribution of state funds in the regions by the will of the heads of state and regional centers are a thing of the past. It is emphasized that the democratization of society, which has acquired signs of irreversibility, requires the decentralization of all branches of government and the transfer of many vital functions to the centers of local self-government. Accordingly, regional communities demand more autonomy and independence in decision-making at the local level and, consequently, there is a need to reform the very administrative-territorial structure of the state. It is noted that the «new regionalism» has changed the rules of the unfair game and the functions of the regions have been filled with new meaning - now the government is forced to share its powers, local communities become autonomous entities, and have many internal issues. To consider the problem, the system approach, comparative method, basics of dialectical analysis were used in the work.

Keywords: regional political subjects, regionalism, regionalization, new regionalism, federalization, regional identity, subsidiarity.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.09>

УДК 332.1

Бровко Олег Вікторович,

кандидат політичних наук,

викладач кафедри міжнародних відносин, політичних наук і практичної філософії,

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ORCID: 0000-0002-5031-2497; EMAIL: olehbrovko@gmail.com;

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЄВРОРЕГІОНИ

Стаття має на меті представити проблеми, пов'язані з євро регіонами, їх роль у Європейському Союзі (ЄС). Розглянуто виникнення, формування та розвиток регіональної політики, її місце у функціонуванні ЄС в хронологічній послідовності. Виявлено ключові фактори, що вплинули на трансформацію регіональної політики. Визначено основні сфери діяльності регіональної політики та інструменти регіонального розвитку. Доведено, що регіональна політика ЄС спрямована на зменшення відмінностей у розвитку окремих регіонів, а отже, на збільшення соціально-економічної згуртованості. Досліджено транскордонну співпрацю у формі євро регіонів як одну з головних задач ЄС. Здійснено аналіз основних визначень поняття «євро регіон», на основі чого розширено й уточнено відповідний понятійний апарат, концептуальні засади, роль євро регіону в функціонуванні ЄС. Стверджується, що утворення євро регіону спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення узгоджених дій у різних сферах життєдіяльності щодо національного законодавства і норм міжнародного права для вирішення загальних проблем в інтересах людей, що населяють його територію по обох сторонах державного кордону. Удосконалено розуміння сутності євро регіону як центру реалізації політики згуртованості та підкреслено його роль в інтеграції Європи, розвитку місцевих громад. Підкреслено роль євро регіонів в усуненні бар'єрів для торгівлі, встановленні нових економічних відносин, що не обмежується національними кордонами та ведуть до досягнення цілей соціальної та економічної політики в ЄС. Досліджено та проаналізовано численні бар'єри на шляху встановлення та розвитку транскордонного співробітництва. Розкрито тему, пов'язану з функціонуванням євро регіонів, їх значенням та роллю у побудові сильного та однорідного, з точки зору розвитку та умов життя, ЄС.

Ключові слова: *регіональна політика, євро регіон, Європейський Союз, Європа.*

Вступ. Регіональна політика займає надзвичайно важливе місце в стратегії розвитку Європейського Союзу (ЄС). Її форма та роль є результатом усього періоду функціонування спільноти, ставши одним із пріоритетів діяльності ЄС. Головною метою регіональної політики є підвищення економічної та соціальної згуртованості в ЄС, усунення диспропорції у розвитку окремих регіонів. Євро регіони є особливим прикладом проблемних регіонів, оскільки через периферійне розташування вони зустрічаються з численними труднощами. За останні роки міжрегіональне та транскордонне співробітництво набуло стратегічного значення в регіональному розвитку та формуванні просторових, інтеграційних зв'язків у всій Європі. Транскордонні території почали втрачати ознаки периферійності, чому сприяє транскордонне співробітництво, яке набуває особливого значення в сучасній Європі. Ця співпраця стала відігравати вирішальну роль у побудові європейської єдності.

Враховуючи той факт, що на кордоні України як зі західними, так і зі східними сусідами створено десять євро регіонів, що впливає на якість життя місцевих громад та сприяє вирівнюванню економічних показників регіону щодо середніх показників по країні, залишається актуальним питання вивчення досвіду діяльності євро регіонів та їх ролі у розробці регіональної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку регіонів та регіональної політики посідає чільне місце в політико-економічних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців (зокрема Р. Герцог, Ж. Марку, Г. Габбе, Г. Мюдріх, К. Кліп, П. Еберхардт, В. Будкін, І. Бураковський, В. Євдокименко, М. Козоріз, Ю. Макогон, М. Мальський, А. Мельник та інших). Однак дослідження регіональної політики та євро регіонів характеризуються постійними змінами, динамікою, що робить їх особливо актуальними. Оцінюючи це питання, доцільно звернути увагу на еволюцію регіональної політики, її місце у функціонуванні ЄС, значення євро регіонів у побудові сильного та однорідного, з точки зору розвитку та умов життя, союзу.

Метою статті стало дослідження та узагальнення діяльності регіональної політики щодо підвищення економічної та соціальної згуртованості в ЄС та усування диспропорції у розвитку регіонів. Відповідно до мети роботи були поставлені **задачі**:

- 1) розглянути історичний нарис та загальні питання регіональної політики;
- 2) проаналізувати основні сфери діяльності регіональної політики;
- 3) дослідити євро регіон як форму транскордонної співпраці;
- 4) вивчити основні характеристики євро регіону;
- 5) проаналізувати найважливіші бар'єри транскордонного співробітництва.

У процесі дослідження використовувались загальнонаукові та спеціальні **методи**. Методи системного аналізу – для визначення мережі організаційних взаємозв'язків у процесі проведення регіональної політики; історичний метод – для вивчення виникнення, формування та розвитку регіональної політики, її місця у функціонуванні ЄС в хронологічній послідовності; трансформаційний підхід – для обґрунтування змін в структурі ЄС, що спричинило процес становлення регіональної політики, а також тих, які зумовлювали її еволюцію; структурно-функціональний метод – для дослідження структури євро регіонів, аналізу їх внутрішньої організації. У статті використано офіційну статистику, відповідні правові норми та інформацію про діяльність євро регіонів, а також літературу з регіональної політики та транскордонного співробітництва.

Результати та дискусії. Протягом багатьох років, через великі та постійно зростаючі диспропорції у розвитку регіонів ЄС, проводиться регіональна політика ЄС за допомогою інструментів у вигляді структурних фондів. На європейському рівні регіональна політика та структурна політика вживаються як взаємозамінні та виражають солідарність між народами та регіонами (Dutkowski, 2008).

Форма, цілі та інструменти регіональної політики постійно змінювалися. Цей факт був пов'язаний зі змінами, що відбулися в структурі економіки, а також із поступовим розширенням ЄС. Початок регіональної політики в Європі пов'язаний з положеннями Римського договору (1957 р.). У преамбулі було зазначено, що мета ЄС полягає в «об'єднанні національних економік та сприянні гармонійному розвитку за рахунок зменшення відмінностей між окремими регіонами». Положення проіснувало недовго і не відіграло значної ролі в розвитку регіональної політики. Прорив у зменшенні відмінностей у розвитку окремих регіонів відбувся у 1968 р., коли була створена Дирекція з регіональної політики. Однак реальні дії щодо регіональної політики розпочалися лише у 1980-х рр., з початком функціонування фондів, орієнтованих на фінансову допомогу в сфері регіонального розвитку (Wiatrak, 2004).

У період побудови Митного союзу, через незначні відмінності в розвитку держав-членів, не було нагальної необхідності в створенні спільної регіональної політики. На той час значущими вважалися інші питання, тому в преамбулі Римського договору, підписаному в 1957 р., лише висловлювалась необхідність створення Європейського економічного співтовариства: «зміцнення єдності їх національних економік з метою забезпечення гармонійного розвитку шляхом зменшення існуючих диспропорцій між різними регіонами та зменшення відставання в розвитку малозабезпечених регіонів» (Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, 2006).

У 1960-х роках діяльність, спрямована на створення спільної регіональної політики, була скоріше постулатом, ніж конкретним завданням. У 1958 р. було створено два фонди, які опікувалися розвитком регіонів. Ними були: Європейський соціальний фонд та Європейський фонд керівництва та гарантування сільського господарства. У 1969 р. Європейська Комісія представила першу детальну пропозицію щодо доцільності запровадження спільної регіональної політики, однак конкретних дій на той час не було вжито. У наступні роки ідея проведення заходів щодо регіонального розвитку формувалась під впливом економічної кризи в Європі. Великий вплив на регіональну політику мали рішення Паризького саміту, що відбувся в 1972 р. Відповідно до цих рішень у 1975 р. створено Європейський фонд регіонального розвитку, головним завданням якого була підтримка менш розвинутих регіонів ЄС (Gawlikowska-Hueckel, 2004).

Вирішальний вплив на розвиток регіональної політики ЄС відіграло рішення про створення Єдиного Європейського ринку та підписання Єдиного Європейського акту (ЄЄА), який набрав чинності в 1987 р. Це суттєво змінило політику згуртованості та бідніші регіони отримали певну компенсацію, внаслідок впровадження однорідної ринкової системи. ЄЄА створила правову основу для реалізації регіональної політики. Відповідно був підписаний договір під назвою «Економічна та соціальна згуртованість». Регіональна політика була запрограмована на кілька етапів, причому перший припадав на 1988–1993 рр. Іншим важливим проривом в історії регіональної політики стали 1993–1999 рр. В цей період підписаний Маастрихтський договір (1992 р), який набув чинності в 1993 р. Він визначив так звані «три колони» ЄС: 1) Європейські Співтовариства: ЄСВС, Євратом та Європейське Співтовариство (замість старої назви «Європейське Економічне Співтовариство»); 2) спільна зовнішня та безпекова політика (СЗПБ); 3) співробітництво у сферах юстиції та внутрішніх справ. Пізніше закладені основи щодо поглиблення інтеграції, створення економічного та валютного союзів. Цей процес міг мати погані наслідки для менш розвинутих регіонів, оскільки їм потрібно було пристосовуватися до фінансової дисципліни, що могло б завдати шкоди їх економіці. Для підтримки інвестицій в економічно відсталі регіони був створений Європейський фонд згуртованості (Gawlikowska-Hueckel, 2004).

Плани поширення інтеграції в ЄС нових країн Центральної та Східної Європи були пов'язані зі створенням нової концепції регіональної політики. Вхідження до ЄС великої кількості країн, які суттєво відрізнялися за економічним рівнем розвитку від інших п'ятнадцяти, вимагали багатьох змін. Зміни повинні були стимулювати економічний розвиток у нових країнах.

Трансформація регіональної політики в процесі її функціонування була, певним чином, відповіддю на соціально-економічні проблеми, що виникли в Європі у другій половині ХХ ст. Інтеграційні заходи були спрямовані на побудову єдиного в Європі організму, який міг би ефективно конкурувати зі світовими економічними державами, що змусило ЄС бути активним у галузі регіональної політики. Ця діяльність мала сприяти зменшенню відмінностей у розвитку окремих регіонів, а отже, побудові єдиної, сильної європейської економіки.

Ключовими факторами, що вплинули на трансформацію регіональної політики, можна вважати: 1) зміни в структурі промисловості; 2) послідовне розширення ЄС, включаючи країни з нижчим рівнем економічного розвитку; 3) поглиблення інтеграційних процесів, а також врахування інтересів його членів (Sowiński, 2007).

Регіональна політика ЄС охопила такі сфери діяльності:

- 1) управління структурними фондами;
- 2) координація регіональної політики країн, що входять до ЄС;
- 3) врахування відмінностей у розвитку регіонів ЄС (Najwyższa Izba Kontroli, Koordynacja i finansowanie współpracy trans granicznej).

Для проведення регіональної політики були застосовані інструменти регіональної політики, що сприяли розвитку та структурній перебудові регіонів, підтримці економічного і соціального перетворення регіонів, які зазнали структурних труднощів, підтримки адаптації

та модернізації політики й систем навчання та зайнятості (Gerson Javier Pérez V., Rowland Peter, 2004)

На думку науковців, інструментами регіонального розвитку є «загальні кошти, призначені для забезпечення стійкого розвитку регіонів в результаті сприятливішого розподілу населення та економічної діяльності» (Bernard, Y., Nowosad, B., Colli, J., 1998).

Інструменти регіонального розвитку можна розділити на :

- фінансові інструменти, інвестиційні гранти, позики з відсотковою ставкою, нижчою від ринкової, пільги або прискорене знецінення;
- інструменти, що впливають на розвиток соціально-технічної інфраструктури;
- заходи, спрямовані на розвиток підприємництва за допомогою інформації, освіти, консультативних кампаній тощо (Gilowska, Z., Gorzelak, G., Jałowicki, B.; Sobczak, K., 1998).

Регіональна політика є надзвичайно важливою, з точки зору економічної інтеграції в ЄС з акцентом на перехідному періоді від «Європи регіонів» до «Європи з регіонами» і, таким чином, поваги до національної ідентичності окремих держав-членів (Pietrzyk, I., 2007).

Транскордонна співпраця у формі єврорегіонів була однією з головних цілей з початку регіональної політики, яка розвивалася та розвивається під впливом таких факторів:

- історичних, оскільки сучасні державні кордони дуже часто поділяються проте історичні спільноти не сприяли втраті зв'язків між ними,
- політичних, оскільки транскордонне співробітництво є важливою ланкою в об'єднанні країн Європейського Союзу,
- економічних, оскільки транскордонна співпраця сприяє корисному ефекту у сфері економіки,
- соціальних, спрямованих на інтеграцію місцевих громад та подоланню взаємних непорозумінь (Warych Juras, A.).

Найпоширенішою організаційною формою транскордонної співпраці є єврорегіон, який передбачає кооперацію між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами державної влади двох і більше країн, що мають спільний кордон, відповідно до двосторонніх або багатосторонніх угод (Химинець В., Головка А., Мірус О., 2021).

Єврорегіоном, згідно Мадридської конвенції, вважаються «спільні дії спрямовані на зміцнення та розвиток сусідських контактів між громадами та територіальними органами влади двох або більше договірних сторін, такі як укладення угод та прийняття заходів, необхідних для реалізації певних планів» (Greta, M. 2008) Єврорегіон є різновидом транскордонного співробітництва, що отримав інституційно-правову форму. В офіційних документах ЄС немає єдиного офіційного юридичного визначення єврорегіону.

Єврорегіони позитивно зарекомендували себе як форма співпраці та активізації периферійних прикордонних регіонів. Хоча сам термін єврорегіон не є офіційною назвою, на відміну від таких понять, як транскордонне співробітництво чи прикордонний регіон, які вживаються в офіційних документах ЄС або в міждержавних угодах, що стосуються регіонів з транскордонною співпрацею. Протн термін «євро регіон» вже став нормою загального права і дедалі більше фігурує в регіональних та місцевих офіційних документах.

Відповідно до висновку, підготовленого 17 січня 2007 р. Європейським економічним та соціальним комітетом з питань єврорегіонів, його можна трактувати як «постійну структуру транскордонного співробітництва між безпосередньо суміжними органами влади місцевих та регіональних підрозділів, розташованих по всій довжині спільних державних кордонів» (Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie euroregionów , 2007).

На думку українського науковця С. Максименко, єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох чи більше держав, що мають загальні кордони. Його утворення спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених дій у різних сферах життєдіяльності щодо національного законодавства і норм міжнародного

права для вирішення загальних проблем в інтересах людей, що населяють його територію по обох сторонах державного кордону (Максименко, 2000).

Перший єврорегіон був створений в 1958 р. в районах Енсхеде (Нідерланди) та Гронау (Німеччина), а наступний – у Скандинавії. У 1971 р. було укладено Договір про створення Асоціації прикордонних європейських регіонів зі штаб-квартирою у Бонні. Зміни, що відбулися у регіональній політиці, і перш за все створення Європейського фонду регіонального розвитку в 1975 р., сприяли формуванню профспілок між регіонами сусідніх країн. Ця форма співпраці розквітла в 1990-х рр., і частково пов'язана з розвитком інтеграційних процесів у Європі. Резолюція Європейського парламенту 2005 р. наголосила на важливості транскордонного співробітництва в процесі інтеграції, економічної та соціальної згуртованості в Європейському Союзі. Також були зроблені відповідні записи у проекті Конституції ЄС (Ярмистий М., 2020).

Транскордонні регіони відігравали та відіграють велику роль у процесі соціально-економічного об'єднання в Європі. Для різних національностей вони створюють специфічні мости для співіснування суспільств, включаючи національні меншини. Єврорегіони створюються з урахуванням багатьох різних детермінант, серед яких на першому плані економічна співпраця та побудова взаємних соціально-культурних відносин, що забезпечують інтеграцію до Європейського Союзу. Єврорегіони мають свої специфічні особливості:

- об'єднують регіональні та місцеві органи влади принаймні двох сусідніх країн,
- мають загальний географічний простір, схожі соціально-економічні умови,
- створюють платформу для транскордонного обміну та співпраці,
- мають постійний секретаріат, адміністративне правління, а також власні фінансові, освітні та адміністративні ресурси.

Єврорегіони, для посилення свого престижу та ролі в ЄС, почали створювати міжнародні неурядові організації. Такі ініціативи з'явилися ще в 1960-х роках, а їх наслідком стало створення Асоціації європейських прикордонних регіонів. Найважливішим завданням ЄС є підтримка та просування досягнень в рамках єврорегіонів, а також надання їм адекватної допомоги (Greta, M., Lewandowski, K., 2008).

Співпраця в межах єврорегіонів сприяла усуненню бар'єрів в торгівлі, оскільки встановлення нових економічних відносин не обмежується національними кордонами. Єврорегіони сприяють досягнення цілей соціальної та економічної політики в ЄС. Вони також розширюють ринки збуту та створюють сприятливі умови для інвестиційних підприємств, включаючи інвестиції в основні послуги, які були б неможливі без транскордонної співпраці. Єврорегіони – це така форма співпраці що забезпечує як економічні, так і соціальні вигоди, оскільки дозволяє побудувати і зміцнити довіру між громадянами різних країн – учасників Єврорегіону, а також усуває психологічні та культурні бар'єри. З економічної точки зору Єврорегіони активізують суб'єкти господарювання, відкривають місцеві ринки праці та сприяють зростанню добробуту мешканців. Єврорегіони відіграють життєво важливу роль у соціальній та економічній згуртованості в ЄС (Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie euroregionów , 2007).

Розвитку транскордонного співробітництва можуть перешкоджати численні бар'єри. Однією з ключових проблем у транскордонних районах є необхідність стимулювати економічне зростання, що приводить до низки наслідків: економічних, соціальних, технічних та екологічних. Бар'єри для співпраці в рамках транскордонного співробітництва можуть мати різні класифікації. Насамперед існують правові бар'єри, які в основному стосуються неточних повноважень органів влади щодо здійснення зовнішньої співпраці, недостатнє регулювання меж повноважень щодо здійснення дій в рамках міжнародних публічно-правових операцій, різних національних структур адміністративного поділу. Основними економічними бар'єрами є асиметрія економічного поділу та фінансових можливостей регіонів, а також диспропорція доступу до регіональних фондів та програм ЄС. Перешкодою є також культурна та мовна дистанція. Хоча цей бар'єр є одним із найпоширеніших, його, як

правило, найважче усунути і цей процес є найдовшим. Це пов'язано з тим, що населення, яке проживає в транскордонних регіонах обтяжене негативними стереотипами і потоками інформації, обмеженими контактами. Організаційні бар'єри, як правило, проявляються у відсутності досвіду в галузі інституціоналізаційної співпраці. До інституційних бар'єрів, що обмежують співпрацю, належить слабо розвинена система обміну інформації, недостатня координація між установами з точки зору співпраці. Іншим бар'єром є інфраструктурний вимір, що стосується:

- потужності перетину кордону,
- якості комунікаційної інфраструктури,
- наявності пунктів перетину кордону,
- розвитку прикордонних пунктів.

Констатуємо, що ці бар'єри діють взаємопов'язано, що ускладнює їх подолання. Важко судити, що з цих обмежень є найбільш обтяжливим. Всі вони відносні, тому з теоретичної точки зору кожен з цих бар'єрів може бути усунутий і, безумовно, обмежений.

Висновки. Отже, головним орієнтиром регіональної політики в наш час стала економічна та соціальна згуртованість в ЄС, зменшення відмінностей у розвитку регіонів, подолання диспропорцій на цьому шляху. Проблемні регіони через периферійне розташування мають нижчий рівень економічних показників, відтак ця специфікація та розміщення Єврорегіонів відводить їм особливе місце в регіональній політиці. У літературі це поняття регіональної або ж структурної політики вивчається в тому числі і як один із пріоритетних напрямків діяльності ЄС. Форми і рамки такої політики змінювалися, постійно еволюціонували. Еволюція регіональної політики була пов'язана з соціально-економічними змінами в ЄС. Подальше розширення ЄС привело до явної диспропорції в розвитку окремих регіонів. Після чого однією з головних задач стала боротьба з нерівністю розвитку регіонів. Розвиток системи транскордонного співробітництва та співпраці, безсумнівно, приводить до сприятливих змін всередині прикордонних регіонів, підвищує їх міжнародно-правовий статус і рівень економічного розвитку. Таке тісне політико-правове транскордонне співробітництво зрештою повинно розмити регіональні відмінності між країнам у сфері економічної та територіальної інфраструктур. Єврорегіони можна вважати панацеєю, що має можливість в якості асоціації вирішити цю проблему, використовуючи фінансову допомогу ЄС. Єврорегіон є центром реалізації політики згуртованості, і його роль в інтеграції Європи та розвитку місцевих громад незаперечна.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вплив транскордонного співробітництва України на соціально-економічний розвиток транскордонних регіонів, аналіз політичних, законодавчих та організаційних напрямів підвищення соціально-економічної ефективності транскордонного співробітництва України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Максименко Сергій (2000). *Регіональна політика в країнах Європи: уроки для України*. «Логос».
2. Химинець В., Головка А., Мірус О. (2021). *Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку*. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-05/block_transkordon.pdf.
3. Ярмистий М. (2020). *«Єврорегіон «Верхній Прут»: досвід, особливості, виклики, шляхи інтенсифікації співробітництва*. <http://www.cppk.cv.ua/i/2825869.pdf>
4. Bernard, Y., Nowosad, B., & Colli, J.-C. (1998). *Słownik ekonomiczny i finansowy*. Książnica.
5. Dutkowski, M. (2008). *Polityka regionalna UE*.
6. Gawlikowska-Hueckel, K., & Zielińska-Głębocka, A. (2004). *Integracja europejska : od jednolitego rynku do unii walutowej*. С. Н. Beck.
7. Gerson Javier Pérez V., Rowland Peter (2004) *Regional Economic Policies: Four Country Cases* <https://ideas.repec.org/p/bdr/borrec/301.html>

8. Gilowska, Z., Gorzelak, G., Jałowiecki, B., & Sobczak, K. (1998, January 1). *Kierunki polityki regionalnej Polski*. EUROREG. <http://www.euroreg.uw.edu.pl/pl/publikacje,kierunki-polityki-regionalnej-polski>.
9. Greta, M. (2003). *Euroregiony a integracja europejska*. <http://www.gbv.de/dms/subhamburg/367303922.pdf>.
10. Greta, M., & Lewandowski, K. (2008). *Euroregion jako instrument realizacji spójności społeczno-ekonomicznej i Strategii Lizbońskiej*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000164983281>.
11. *Koordinacja i finansowanie współpracy transgranicznej*. Strona główna. (2005). <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik/kontrolne,202.html>.
12. *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w ...* (n.d.). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:218:0069:0077:PL:PDF>.
13. Pietrzyk, I. (2007). *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
14. Sowiński, T. (2007). Polityka regionalna Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia. *Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość*, 4, 64–87.
15. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*. (2006). http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_amsterdamski_PL_19.pdf.
16. Warych Juras, A. (n.d.). *Euroregiony jako nowa forma współpracy europejskiej*. PDF Free Download. <https://docplayer.pl/15599872-Anna-warych-juras-euroregiony-jako-nowa-forma-wspolpracy-europejskiej.html>.
17. Wiatrak, A. P. (n.d.). *Inicjatywy wspólnotowe w Unii Europejskiej jako narzędzia wyrównywania różnic w rozwoju regionalnym*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171209281>.

REFERENCES:

1. Khymynets, V., Holovka, A. & Mirus, O. (2021). *Transkordonne spivrobitnytstvo yak instrument mistsevoho ta rehionalnoho rozvytku*. [Cross-border cooperation as a tool for local and regional development]. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-05/block_transkordon.pdf. [in Ukrainian]
2. Maksymenko, S. (2000). *Rehionalna polityka v krainakh Evropy: uroky dlia Ukrainy*. [Regional policy in European countries: lessons for Ukraine]. "Lohos". [in Ukrainian]
3. Yarmystyi, M. (2020). «Ievrorehion «Verkhonii Prut»: dosvid, osoblyvosti, vyklyky, shliakhy intensyfikatsii spivrobitnytstva. ["Upper Prut Euroregion: experience, features, challenges, ways to intensify cooperation.] <http://www.cppk.cv.ua/i/2825869.pdf>. [in Ukrainian].
4. Bernard, Y., Nowosad, B., & Colli, J.-C. (1998). *Słownik ekonomiczny i finansowy*. Książnica.
5. Dutkowski, M. (2008). *Polityka regionalna UE*.
6. Gawlikowska-Hueckel, K., & Zielińska-Głębocka, A. (2004). *Integracja europejska : od jednolitego rynku do unii walutowej*. C. H. Beck.
7. Gerson Javier Pérez V., Rowland Peter (2004) *Regional Economic Policies: Four Country Cases* <https://ideas.repec.org/p/bdr/borrec/301.html>
8. Gilowska, Z., Gorzelak, G., Jałowiecki, B., & Sobczak, K. (1998, January 1). *Kierunki polityki regionalnej Polski*. EUROREG. <http://www.euroreg.uw.edu.pl/pl/publikacje,kierunki-polityki-regionalnej-polski>.
9. Greta, M. (2003). *Euroregiony a integracja europejska*. <http://www.gbv.de/dms/subhamburg/367303922.pdf>.
10. Greta, M., & Lewandowski, K. (2008). *Euroregion jako instrument realizacji spójności społeczno-ekonomicznej i Strategii Lizbońskiej*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy. <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000164983281>.
11. *Koordinacja i finansowanie współpracy transgranicznej*. Strona główna. (2005). <https://www.nik.gov.pl/kontrolne/wyniki-kontroli-nik/kontrolne,202.html>.

12. *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w ...* (n.d.). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:218:0069:0077:PL:PDF>.
13. Pietrzyk, I. (2007). *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
14. Sowiński, T. (2007). *Polityka regionalna Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia. Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość*, 4, 64–87.
15. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*. (2006). http://oide.sejm.gov.pl/oide/images/files/dokumenty/traktaty/Traktat_amsterdamski_PL_19.pdf.
16. Warych Juras, A. (n.d.). *Euroregiony jako nowa forma współpracy europejskiej*. PDF Free Download. <https://docplayer.pl/15599872-Anna-warych-juras-euroregiony-jako-nowa-forma-wspolpracy-europejskiej.html>.
17. Wiatrak, A. P. (n.d.). *Inicjatywy wspólnotowe w Unii Europejskiej jako narzędzia wyrównywania różnic w rozwoju regionalnym. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171209281>.

Oleh Brovko,

Candidate of Political Science (PhD), Department of International Relations, Political Science and Practical Philosophy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Regional Policy and Euroregions

The article aims to present the problems related to Euroregions, their place and role in the European Union. The origin, formation and development of regional policy, its place in the functioning of the European Union in chronological order are considered. The key factors that influenced the transformation of regional policy are identified: The main areas of regional policy and tools for regional development are identified. It is proved that the regional policy of the European Union is aimed at reducing differences in the development of individual regions and, consequently, at increasing socio-economic cohesion. Cross-border cooperation in the form of Euroregions as one of the main tasks of the European Union is studied. Since the beginning of regional policy, the analysis of the main definitions of the concept of «Euroregion» has been made, on the basis of which the conceptual apparatus, conceptual principles, the role of the Euroregion in the functioning of the European Union have been expanded and clarified. It is argued that the formation of the Euroregion is aimed at coordinating mutual efforts and implementing concerted action in various spheres of life on national legislation and international law to address common problems in the interests of people inhabiting its territory on both sides of the state border. The understanding of the essence of the Euroregion as a center for the implementation of cohesion policy has been improved and its role in the integration of Europe and the development of local communities has been emphasized. The role of Euroregions in removing barriers to trade, establishing new economic relations that are not limited to national borders and lead to the achievement of social and economic policy goals in the European Union is emphasized. Numerous barriers to the establishment and development of cross-border cooperation have been studied and analyzed. The topic is related to the functioning of Euroregions, their importance and role in building a strong and homogeneous in terms of development and living conditions of the European Union.

Keywords: regional policy, euroregion, European Union, Europe.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.10>

УДК 341.123:316.77

Степко Олександр Михайлович,

*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин,
Київський національний університет культури і мистецтв
stepko2004@ukr.ne; ORCID: 0000-0001-9256-2876;*

Степко Вероніка Віталіївна,

*завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки,
Київський національний університет культури і мистецтв
ibv2014@ukr.ne; ORCID: 0000-0003-4742-3492*

ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ГЛОБАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ООН

Масштаби діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН) актуалізують політологічні дослідження у цій сфері. Увагу акцентовано на органах, що відповідають за підвищення ефективності зусиль ООН в інформаційній сфері. Зокрема Департаменті глобальних комунікацій (ДГК), що займається поширенням інформації на базі традиційних і сучасних платформ. Представництва Департаменту в шістдесяти країнах дозволяють поширювати серед мільйонів людей інформацію, спрямовану на активізацію роботи приватного й державного секторів, громадянського суспільства і держав-членів.

Діяльність ДГК ООН на сучасному етапі проаналізовано за допомогою загальнонаукових принципів дослідження, через системний і логіко-аналітичний методи, історичний підхід. У статті розглянуто процес реформування ДГК. Реформи дозволили краще задовольнити комунікаційні потреби ООН в XXI ст., а в умовах мінливого інформаційного середовища Департамент прагне оперативніше й активніше інформувати людей у всьому світі про заходи ООН, зрозумілими їм мовами. Дослідження показує, що реформи носять міжсекторальний характер і включають в себе зміцнення стратегічного планування та координацію у сфері комунікації, акцент на партнерські відносини, мобілізацію ресурсів, інновації, а також ефективніше використання навичок і досвіду співробітників. Заходи проводяться в рамках трьох підпрограм: стратегічні комунікаційні послуги, служби новин, а також інформаційне обслуговування та послуги з обміну знаннями.

Досліджено важливі ініціативи ДГК щодо сприяння цілям в області сталого розвитку, залучення засобів масової інформації, роботи з молоддю, співпраці з академічними колами, випуску публікацій та ін. Висвітлено велику інформаційну роботу, що проводиться Департаментом в галузі сприяння миру і безпеці у світі. Розглянуто роботу мережі Інформаційних центрів та служб ООН. Значна увага приділяється використанню соціальних мереж як виключно важливої платформи для охоплення глобальної аудиторії. Узагальнюється, що облікові записи Департаменту в соціальних мережах всіма мовами привертають все більше нових передплатників, в тому числі в мережах «Фейсбук», «Інстаграм», «Твіттер», «ВіЧат», «Вейбо» та ін. Велика кількість користувачів відвідує й веб-сайт ООН. Цифровий портал привертає все більшу аудиторію, а новинний портал ООН також надає користувачам свої аудіо-, текстові, фото- і відеоматеріали через популярний додаток для читання, багатомовні облікові записи в соціальних мережах і поштову службу. Спостерігається покращення ефективності роботи з надання відео-, теле- та фотоматеріалів. Розглянуто роботу складових інформаційної системи ООН: служби «ЮНіфід», Фототеки ООН, Бібліотеки імені Дага Хаммаршельда, Бібліотеки аудіовізуальних матеріалів ООН, інтранет ООН (iSeek), порталу deleGATE та ін.

Підсумовується, що ДГК виконує поставлені перед ним завдання, діючи за кількома напрямками: випуск новин і створення інформаційних продуктів на основі багатомовності, використання новітніх технологій, мультимедіа та соціальних мереж, проведення інформаційних кампаній з основних питань порядку денного Організації, а також співпраця з численними партнерами. Поточні зусилля з проведення реформи вже дають результати: розширення масштабів комунікаційного планування та координації в рамках всієї

Організації, раціоналізація управління мережею інформаційних центрів ООН і їх інтеграції та початок стратегічного стимулювання партнерських відносин й інновацій.

Ключові слова: інформаційна діяльність ООН, інформаційне забезпечення, Департамент глобальних комунікацій.

Вступ. Актуальність обраної теми визначається масштабами діяльності Організації Об'єднаних Націй (ООН) та завдань, які щодня постають перед нею. ООН є унікальним форумом для рішення складних актуальних завдань. Відповідно, Організація повинна мати органи для підвищення ефективності зусиль щодо поліпшення життя людей в інформаційній сфері. Саме таким органом є Департамент глобальних комунікацій (ДГК), що займається поширенням інформації на базі традиційних і сучасних платформ, забезпечуючи підтримку діяльності Організації. За допомогою своїх представництв в шістдесяти країнах Департамент поширює серед мільйонів людей достовірну і об'єктивну інформацію, спрямовану на активізацію роботи приватного і державного сектора, громадянського суспільства і держав-членів для вирішення завдань, що стоять перед ООН.

Тому автори поставили за **мету** проаналізувати діяльність Департаменту глобальних комунікацій ООН на сучасному етапі.

Методологічною основою статті є загальнонаукові принципи дослідження. При аналізі інформаційних механізмів системи ООН застосовувалися системний та логіко-аналітичний методи. Історичний підхід дозволив простежити еволюцію структури та напрямків діяльності ДГК в області інформації. Комплексне використання різноманітних методів спрямоване на висвітлення об'єктивної картини ефективності інформаційної діяльності Департаменту.

Результати та дискусії. Процес реформування ДГК починається з його перейменування (в минулому це був Департамент публічної інформації). Це рішення набуло чинності 1 січня 2019 р. Реформи, проведені Департаментом, дозволили краще задовольнити комунікаційні потреби ООН. В умовах мінливого інформаційного середовища ХХІ ст. Департамент прагне зрозумілими мовами, оперативно й активно інформувати людей у всьому світі про заходи ООН.

Реформи носять міжсекторальний характер, орієнтовані на зміцнення стратегічного планування та координацію у сфері комунікації; партнерські відносини; мобілізацію ресурсів та інновації; ефективніше використання навичок і досвіду співробітників. Вони також обумовлені постійною діяльністю з контролю та оцінки, з тим щоб Департамент міг вимірювати якісні та кількісні результати своєї роботи, удосконалювати і коригувати її.

Департамент приділяє першочергову увагу багатомовності в усій своїй діяльності (від підготовки матеріалів до проведення пропагандистських кампаній), а в умовах обмежених ресурсів знаходить творчі шляхи, що дозволяють охопити якомога більше людей і стимулювати їх до вирішення пріоритетних питань, якими займається ООН. У центрі цих зусиль як і раніше залишається залучення молоді, зокрема для досягнення цілей в області сталого розвитку. З тим, щоб забезпечити охоплення глобальної аудиторії, Департамент продовжує інвестувати як у цифрові платформи, так і в традиційні ЗМІ.

Заходи проводяться ДГК в рамках трьох підпрограм: стратегічні комунікаційні послуги, служби новин, а також інформаційне обслуговування та послуги з обміну знаннями.

У справі сприяння цілям в області сталого розвитку ДГК здійснює важливу ініціативу щодо нарощування динаміки напередодні засідань Генеральної Асамблеї. Тільки за останній рік до Угоди щодо співпраці зі ЗМІ в галузі сталого розвитку приєдналися понад 20 нових членів з усього світу, в тому числі «Пренса Латіна» (Куба), «Фенікс ТВ» (Китай) і «Шорук Ньюс» (Єгипет), в результаті чого загальне число членів перевищило 60. Департамент щомісяця надає членам пакет новин і тематичних матеріалів ООН, присвячених одній меті в галузі сталого розвитку, щоб надихнути їх на висвітлення цих цілей.

Спеціально створені медіа-зони щодо програмних цілей в галузі сталого розвитку привертають впливових осіб і експертів, що беруть участь в дискусіях та інтерв'ю, які транслюються в прямому ефірі й призводять до обговорення дій, необхідних для досягнення

цілей. В рамках кампанії з боротьби зі зміною клімату «Дій зараз», що проводиться у співпраці з «Фейсбук» і агентством Grey Advertising, розгорнута нова кампанія зі сталого продовольства, спрямована на залучення людей до публікації практичних рекомендацій і рецептів в соціальних мережах. Завдяки партнерським відносинам з провідними шеф-кухарями з усього світу і у співпраці з інформаційними центрами ООН в кампанії взяли участь 70 200 осіб (United Nations, 2019d).

19 червня 2019 р. на церемонії вручення премії «Каннські леви» ініціатива «Місце для народу», що здійснюється під контролем Департаменту та секретаріату Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, отримала нагороду «Золотий лев» за зв'язки з громадськістю. В рамках кампанії, яка проводилася у співпраці з агентством Grey Advertising і була запущена Сером Девідом Атенборо на Конференції ООН зі зміни клімату, людям запропонували поділитися своєю думкою про зміну клімату. Тисячі лідерів думок з усього світу приєдналися до кампанії, попросивши своїх передплатників в соціальних мережах використовувати хештег #TakeYourSeat, завдяки чому в ній взяло участь близько 1,3 млрд. чоловік. Також в рамках цієї кампанії була представлена програма-бот, що стало першим випадком використання Департаментом штучного інтелекту. Бот закликає людей у всьому світі робити конкретні дії по боротьбі зі зміною клімату і фіксувати їх в онлайн-режимі.

Департамент сприяє випуску публікацій, які широко висвітлюються в ЗМІ. Наприклад, доповідь «Світовий економічний стан і перспективи» висвітлили «Ассошіейтед Прес», «Вашингтон Пост» та інші ЗМІ. Ця публікація стала об'єктом пильної уваги преси в Індії, Китаї, Латинській Америці. Департамент також розробив комунікаційну стратегію для тижня засідань Генеральної Асамблеї, в тому числі загальний веб-сайт, що містить інформацію про саміти і заходи, які будуть проводитися. У відповідності з поточними ініціативами щодо проведення реформ для ефективної реалізації комунікаційної стратегії була заснована проектна група, яка функціонує в рамках різних підрозділів.

Однією з найважливіших цілей ООН є сприяння миру і безпеці у світі. У цій сфері проводиться й велика інформаційна робота. У співпраці з Департаментом миротворчих операцій ДГК відзначив Міжнародний день миротворців ООН, який пройшов під гаслом «Захист цивільного населення, захист світу». Інформаційні центри ООН взаємодіяли з державами-членами в межах низки заходів, зокрема, парадів і маршів, виставок, книжкових ярмарків, семінарів, інформаційної роботи в школах, мультимедійних програм, а також за допомогою перекладу послання Генерального секретаря на місцеві мови, його поширення серед місцевих ЗМІ. Департамент провів другий етап кампанії «Самовіддана служба», в рамках якого 13 держав-членів були відзначені за внесок в операції з підтримання миру.

У співпраці з Департаментом миротворчих операцій, Департаментом стратегії, політики і контролю в галузі управління та Канцелярією Спеціального координатора з удосконалення заходів реагування ООН на сексуальну експлуатацію і сексуальні наруги ДГК здійснив експериментальну програму підготовки співробітників системи ООН, що беруть участь в миротворчих операціях, по інформуванні про сексуальну експлуатацію та сексуальну наругу. Також організовано навчання з питань забезпечення комунікації в кризових ситуаціях в рамках серії семінарів з регулювання криз, організованих Департаментом з питань охорони та безпеки. У них взяли участь посадові особи ООН, в тому числі координатори-резиденти, кілька керівників спеціальних політичних місій і глави агентств, фондів і програм з усього світу.

У співпраці з Департаментом миротворчих операцій і Департаментом з політичних питань і питань миробудівництва ДГК також організував щорічну нараду керівників відділів стратегічної комунікації та громадської інформації в рамках миротворчих операцій для обміну досвідом та керівними вказівками з питань комунікації; на сесії в Бріндізі, Італія, були присутні 34 співробітника 29 спеціальних політичних і миротворчих місій (United Nations, 2019c).

Разом із Всесвітньою організацією охорони здоров'я та Управлінням з координації гуманітарних питань Департамент ініціював і провів наради зі загальносистемної

координації з питань Ебола для забезпечення загальної системи оповіщення та узгоджених дій з інформування з боку системи ООН.

Цілі в галузі сталого розвитку лежать в основі всіх програм і заходів інформаційних центрів ООН. Інформаційна служба ООН у Відні пропонує інтерактивні тури під назвою «Давайте змінимо наш світ» для дітей у віці від 10 до 18 років, які дозволяють познайомитися з цими цілями. Вони завоювали популярність серед молодих відвідувачів, на яких припадає близько двох третин усіх відвідувачів.

Інформаційний центр ООН в Бейруті співпрацює з компанією «ЕксіКон Інтернешнл Груп» в організації серії медіа-форумів на території Лівану. У форумах під назвою «Економічний діалог» взяли участь офіційні особи та представники муніципалітетів та установ ООН, а також економісти, вчені, представники ЗМІ. У відповідь на ініціативу щодо вирішення проблеми продовольства, в рамках програми по боротьбі зі зміною клімату «Дійте зараз», інформаційний центр в Бейруті почав співпрацю з шеф-кухарями, фермерами, і неурядовими організаціями для підготовки мультимедійних матеріалів арабською та англійською мовами про їх програми сталого продовольства.

У Єгипті шість медіа приєдналися до Угоди щодо співпраці зі ЗМІ та приймають участь у семінарах по зміцненню потенціалу з виконання цілей в галузі сталого розвитку, організованих інформаційним центром ООН в Каїрі. Відповідно до угоди, підписаної ООН і Організаційним комітетом Олімпійських та Паралімпійських ігор в Токіо, інформаційний центр ООН в Токіо і Комітет приступили до реалізації проекту з виготовлення медалей для Олімпіади 2020 р., в рамках якого 5000 золотих, срібних і бронзових медалей були зроблені з перероблених електронних приладів громадян Японії.

У межах підтримання багатомовності 59 інформаційних центрів ООН щодня здійснюють діяльність арабською, англійською, французькою, російською, іспанською мовами і ще на 97 місцевих мовах (коли це необхідно). У інформаційних центрів є веб-сайти і облікові записи в соціальних мережах, які ведуться на 34 різних мовах. Завдяки перекладу цілей в галузі сталого розвитку на 66 місцевих мов інформаційні центри ООН зіграли ключову роль в підвищенні інформованості про Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 р. (United Nations, 2020a).

З нагоди шести Днів мов ООН Група обслуговування відвідувачів у Відні випустила серію коротких відеороликів для соціальних мереж за участю гідів і відвідувачів. Відеоролик, присвячений Дню китайської мови, був розміщений в облікових записях Департаменту в соціальних мережах китайською мовою. У Центральних установах заступник Генерального секретаря з глобальних комунікацій взяла участь в заходах, організованих в рамках Днів російської і китайської мов, а також в інших заходах зі сприяння багатомовності.

Інформаційні центри ООН займаються зміцненням координації з іншими підрозділами Організації в своїх містах для забезпечення узгодженої та стратегічної комунікації з місцевих та глобальних питань. Особливо це стосується продовження тісної комплексної взаємодії між інформаційними центрами і координаторами-резидентами в рамках здійснення реформи системи розвитку ООН. Інформаційний центр ООН в Бейруті в тісній співпраці з координатором-резидентом проводить комплексну комунікаційну кампанію «Зроби крок» (#TakeAStep), спрямовану на підвищення інформованості про цілі в сфері сталого розвитку. Кампанія включає в себе анонси, рекламні ролики, теле- і радіопрограми, інфографіку, талісмани, анімовані цифрові зображення, записані лідерами громадської думки. Вона орієнтована на людей, закликає до дій на національному рівні, спонукає жителів Лівану змінити свої громади на краще. Регіональний інформаційний центр ООН в Брюсселі співпрацює з підрозділами Організації в цьому місті, щоб забезпечити скоординований стратегічний підхід до діяльності з комунікації для опису системи ООН і надання їй сприяння в ході Днів європейського розвитку.

Інформаційні центри ООН також співпрацюють один з одним і з координаторами-резидентами. Так, інформаційний центр в Токіо спільно з канцелярією координатора-

резидента ООН в Кенії й інформаційним центром в Найробі підготували 7-у Токійську міжнародну конференцію з розвитку Африки. Ці зусилля дозволили громадянськості Японії познайомитися з численними прикладами діяльності за пріоритетними темами: зміна клімату, забруднення морського середовища, реінтеграція біженців, запобігання насильницькому екстремізму. Це результати роботи нового покоління груп ООН.

У Нігерії інформаційний центр ООН в Лагосі і координатор-резидент ведуть спільну роботу з реалізації ініціативи Європейського союзу і ООН «Промінь світла», спрямованої на викорінення насильства щодо жінок і дівчаток. У рамках тієї ж кампанії інформаційний центр ООН в Буенос-Айресі співпрацює з координатором-резидентом в Аргентині, Європейським союзом, Міністерством закордонних справ Аргентини і Національним інститутом у справах жінок.

Для зміцнення комунікаційного потенціалу мережі інформаційних центрів ООН Служба інформаційних центрів організує відеоконференції з програмних й оперативних питань, в яких беруть участь близько тисячі співробітників. Теми брифінгів включають зміну клімату, цілі в галузі сталого розвитку, реформу системи розвитку ООН, політичний форум зі сталого розвитку, а також навчання роботі з аудіовізуальними засобами та використання соціальних мереж. Деякі конференції проводяться на регіональному рівні.

ДГК став більш активно користуватися соціальними мережами як виключно важливою платформою для охоплення глобальної аудиторії. Спостерігається неухильне зростання чисельності передплатників облікових записів ООН в соціальних мережах, які зіграли найважливішу роль у висвітленні ключових питань, в тому числі кліматичних і гуманітарних проблем. Реформи ООН також доносяться в соціальних мережах.

Підрозділ роботи з соціальними мережами застосовує багатомовний підхід у всій своїй діяльності, висвітлюючи кампанії та заходи, публікуючи іншу інформацію, що стосується ООН, на шести офіційних мовах Організації, а також на суахілі і португальською. У рамках цього підходу матеріали кампаній були перекладені таким чином, щоб послання Організації звучало в унісон, забезпечуючи збалансоване їх використання.

Облікові записи Департаменту в соціальних мережах всіма мовами привертають все більше нових ентузіастів. Станом на 2019 р. загальна кількість підписників всіх облікових записів на всіх мовах, в тому числі в мережах «Фейсбук», «Інстаграм», «Твіттер», WeChat, «Вейбо» і на інших платформах, перевищила 48 млн. чоловік. Найбільше число користувачів підписані на англійськомовний обліковий запис в «Твіттер» і «Вейбо», який ведеться китайською мовою. Позитивна динаміка також спостерігається в кількості відміток «Подобається» в мережі «Фейсбук» і підписників облікового запису в «Інстаграм», особливо на сторінках англійською мовою. Веб-сайт ООН (www.un.org) при цьому відвідує також велика кількість користувачів, що щорічно збільшується. Причому найбільше зростають показники по сторінках іспанською мовою, за якими з невеликим відривом слідує англійська, відтак французька і російська мови.

Секція веб-послуг ДГК запустила кілька нових веб-сайтів багатомовних кампаній, в тому числі «Діяльність в інтересах підтримання миру» і «Дій зараз», з використанням інтерактивного бота. Секція також запустила веб-сайт Тижня засідань високого рівня, що надав всеосяжний огляд засідань сесії Генеральної Асамблеї, під загальною темою «Діяльність на благо людей і планети: 1 тиждень, 5 самітів, 17 цілей». Були розроблені веб-сторінки, присвячені пам'ятним дням: Всесвітній день зернобобових, Міжнародний день пам'яті жертв актів насильства на основі релігії або переконань та Міжнародний день багатосторонності і дипломатії заради миру. Крім того, Секція оновила 85 веб-сторінок, присвячених пам'ятним дням, які підтримуються на шести офіційних мовах, і створила відповідні пояснювальні матеріали (www.un.org/en/sections/observances/why-do-we-mark-international-days).

Секція веб-сервісів продовжує надавати підтримку цифровому управлінню Організації, в зв'язку з чим опублікований переглянутий варіант керівних принципів ООН щодо веб-сайтів (www.un.org/en/webguidelines). Секція також проаналізувала доступність і брендинг 10

нових сайтів, розроблених різними підрозділами ООН. Впроваджені нові ефективні шаблони веб-сайтів та укріплений веб-бренд ООН, і на даний час підрозділам і департаментам Організації надається повний пакет стилів для веб-сторінок.

Діюча в Департаменті служба «ЮНіфід» продовжує залишатися важливою складовою взаємодії з мовними компаніями. Для мовників по всьому світу ця служба є єдиним джерелом необроблених відеоматеріалів про роботу ООН та її фондів, установ і програм як в Центральних установах, так і на місцях. У середньому матеріали, вироблені або поширені «ЮНіфід», щомісяця використовують більше 500 організацій мовлення, причому велика частина припадає на частку організацій мовлення з країн Близького Сходу.

Фототека ООН проводить роботу з поширення сучасних та історичних зображень з колекції ООН. Фотографії можна переглядати на веб-сайті фототеки, на сайті «Флікр», а також вони можуть бути відправлені електронною поштою або завантажені безпосередньо. Крім того, у співпраці з основними обліковими записами Департаменту в соціальних мережах Фототека щотижня пропонує обрані фотографії для огляду.

Бібліотека аудіовізуальних матеріалів ООН продовжує оцифрування окремих аудіо- та відео-матеріалів ООН, що відносяться до періоду заснування Організації. Бібліотека аудіовізуальних матеріалів також розповсюдила більше 5 000 коротких новинних відеозаписів і довших архівних матеріалів для використання компаніями, що займаються виробництвом документальних фільмів, музеями, фондами і урядами (United Nations, 2020b).

Секція інформаційних рішень і дизайну розміщує в інтранеті ООН (iSeek), і на сайті порталу deleGATE матеріали англійською та французькою мовами, а також глобальні й місцеві оголошення, що стосуються ключових питань управління, ініціатив Генерального секретаря і заходів ООН. ДГК вже завершив інтеграцію інтранет-мережі Департаменту миротворчих операцій в iSeek і приступив до переговорів з іншими підрозділами про їх інтеграцію. Триває робота з перенесення порталу deleGATE на платформу iSeek.

Група графічного дизайну надає підтримку інформаційним центрам ООН та іншим департаментам Секретаріату шляхом надання послуг із візуальної комунікації та графічного дизайну, в тому числі багатомовних послуг в області дизайну, для сприяння проведенню кампаній з інформування співробітників і широкої громадськості. Сюди входить графічне оформлення кампанії «Разом заради реформи» і конференцій ООН по боротьбі з тероризмом, а також випуски публікацій.

Великі зміни відбуваються в сфері публікацій. Група редагування і публікацій підтримує Веб-сайт «Щорічника ООН», у якому детально описується діяльність системи ООН, а також експрес-видання «Щорічник», в якому наводяться узагальнені матеріали з архівів «Щорічника» на всіх шести офіційних мовах. Обсяг розміщених на веб-сайті авторитетних довідкових матеріалів про щорічні заходи і проблеми Організації постійно збільшується. У співпраці з Шанхайським видавництвом освітньої літератури іноземними мовами, Департамент продовжує роботу над випуском двомовної версії популярної публікації «Основні відомості про ООН» китайською та англійською мовами, яка також була опублікована японською та корейською, поряд з офіційними мовами ООН.

У 2018 р. Департамент припинив випуск друкованого видання «Хроніка ООН» і працює над модернізацією веб-сайту, на якому, як і раніше будуть розміщуватися перекладені на шість офіційних мов оригінальні статті з актуальних тем, представлені посадовими особами ООН, а також неурядовими та науковими експертами. На новій платформі будуть представлені інтерв'ю, інші мультимедійні й інтерактивні матеріали.

Бібліотека імені Дага Хаммаршельда позначила свою концепцію розвитку на період до 2025 р. з метою розробки плану дій щодо поліпшення інформаційних та електронних бібліотечних послуг, що надаються її основним клієнтам і світовій аудиторії. Це призвело до створення робочої групи 2025 р., яка приступила до обговорень.

Цифрова бібліотека ООН була модернізована завдяки впровадженню нових і популярних технологій. Дослідники з усього світу тепер можуть завантажити мільйони документів і публікацій ООН на шести офіційних мовах з більш ніж 7000 міст світу.

Партнерами бібліотеки в справі поширення інформації про цифрові технології є бібліотеки ООН в Женеві, Бейруті, Відні. Бібліотека аналізує велику кількість документів та публікацій ООН, в результаті, наприклад, на веб-сайті ООН був опублікований «Покажчик засідань Генеральної Асамблеї». Також Бібліотека оцифровує і завантажує в системи Організації документи органів ООН на шести офіційних мовах і карти операцій з підтримки миру. Розширюється охоплення послугами в області інформації та поширення знань. Бібліотека отримує запити про інформаційну підтримку від постійних представництв, співробітників ООН і від дослідників в усьому світі, з цього приводу проводяться навчальні сесії англійською, французькою, іспанською мовами. Дослідницькі керівництва із тематичних питань і документації зібрані на її ресурсі (<https://research.un.org>). Більше тисячі «питань, що часто задають» розміщені в базі даних Бібліотеки «Запитай у Дага» (<https://ask.un.org>).

Бібліотека імені Дага Хаммаршельда продовжує свою роботу з постійними представництвами, співробітниками Секретаріату і депозитарними бібліотеками в усьому світі. У співпраці з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій і установ Бібліотека організує сесії з обміну знаннями з питань сталого розвитку в рамках серії заходів «Проникнення в суть речей». Інформаційні кіоски, встановлені Бібліотекою в Секретаріаті під час проведення заходів, обслуговують делегатів, державних посадових осіб, представників НУО, співробітників ЗМІ. Створено обліковий запис Бібліотеки в мережі «Твіттер» (@UNLibrary).

За допомогою прямих контактів Групи обслуговування відвідувачів щодня інформують понад тисячу осіб з питань історії й діяльності ООН, цілей сталого розвитку, прав людини, підтримки миру, роззброєння та деколонізації. Групи проводять екскурсії на 18 мовах, в тому числі на шести офіційних мовах ООН, і обслуговують відвідувачів в Нью-Йорку, Женеві, Відні, Найробі. Значне число відвідувачів – діти та студенти. Групи обслуговування відвідувачів організують брифінги посадових осіб ООН. Вони проводяться у формі виступів, організованих за межами Центральних установ, а також через «Скайп». Організація спеціальних програм для студентів, молодих журналістів, неурядових організацій, високопоставлених осіб, працівників сфери туризму та інших осіб сприяла розширенню охоплення інформаційно-пропагандистської діяльності, особливо за допомогою традиційних ЗМІ та соціальних мереж. Групи обслуговування відвідувачів у всіх чотирьох містах, в яких розташовані штаб-квартири Організації, продовжують організувати інформаційно-пропагандистські й інші заходи (дні відкритих дверей, спеціальні екскурсії з питань прав людини, мистецтва й архітектури та ін., маркетингові ініціативи, в тому числі за допомогою партнерів і друкованої реклами). Секція маркетингу та збуту ДГК сприяє багатомовності, випускаючи публікації в друкованому та цифровому вигляді, доступні на веб-сайті (<https://shop.un.org>), в електронній бібліотеці ООН через глобальні мережі агентів і дистриб'юторів. Більшість публікацій підготовлені двома мовами (англійською і французькою). Також видаються матеріали китайською, російською, іспанською.

Книжковий клуб з питань цілей сталого розвитку, створений Департаментом в співпраці з міжнародними асоціаціями видавців, авторів, бібліотекарів і книгопродавців, використовує книги як інструмент, що спонукає дітей взаємодіяти з принципами сталого розвитку через читання всіма офіційними мовами.

Висновки. Департамент виконує поставлені перед ним завдання, діючи за кількома напрямками: випуск новин і створення інформаційних продуктів на основі багатомовності, використання новітніх технологій, мультимедіа та соціальних мереж, проведення інформаційних кампаній з основних питань порядку денного Організації, а також співпраця з численними партнерами.

Поточні зусилля з проведення реформи вже приносять результати, а саме: розширення масштабів комунікаційного планування та координації в рамках всієї Організації, раціоналізація управління мережею інформаційних центрів ООН і їх інтеграції та початок стратегічного стимулювання партнерських відносин та інновацій. Все більша аудиторія сприймає ідеї ООН і бере участь в її діяльності. Департамент відіграє важливу роль в

інформуванні людей і розширенні їх обізнаності про права та можливості, закріплені в Статуті ООН, з метою побудови суспільства, в якому мир, права людини і свобода надані всім. Отже, ДГК продовжує розвиватися і адаптуватися для задоволення інформаційних потреб глобальної аудиторії та комунікаційних зобов'язань Організації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. United Nations. (2019a). *Activities of the Department of Global Communications: news services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2019/3.
2. United Nations. (2019b). *Activities of the Department of Global Communications: outreach and knowledge services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2019/4.
3. United Nations. (2019c). *Activities of the Department of Global Communications: strategic communications services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2019/2.
4. United Nations. (2019d). *Questions relating to information* [Report of the Secretary-General]. A_74_283.
5. United Nations. (2020a). *Activities of the Department of Global Communications: news services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2020/3.
6. United Nations. (2020b). *Activities of the Department of Global Communications: outreach and knowledge services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2020/4.
7. United Nations. (2020c). *Activities of the Department of Global Communications: strategic communications services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2020/2.
8. United Nations. (2020d). *Questions relating to information* [Report of the Secretary-General]. A/75/294.

REFERENCES:

1. United Nations. (2019a). *Activities of the Department of Global Communications: news services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2019/3.
2. United Nations. (2019b). *Activities of the Department of Global Communications: outreach and knowledge services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2019/4.
3. United Nations. (2019c). *Activities of the Department of Global Communications: strategic communications services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2019/2.
4. United Nations. (2019d). *Questions relating to information* [Report of the Secretary-General]. A_74_283.
5. United Nations. (2020a). *Activities of the Department of Global Communications: news services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2020/3.
6. United Nations. (2020b). *Activities of the Department of Global Communications: outreach and knowledge services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2020/4.
7. United Nations. (2020c). *Activities of the Department of Global Communications: strategic communications services* [Report of the Secretary-General]. A/AC.198/2020/2.
8. United Nations. (2020d). *Questions relating to information* [Report of the Secretary-General]. A/75/294.

Oleksandr Stepko,

*PhD in Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor
of International Relations Department, Kyiv National University of Culture and Arts*

Veronika Stepko,

*Head of the Information and Bibliographic Department at the Scientific Library,
Kyiv National University of Culture and Arts*

Reorientation of the United Nations Department of Global Communications

The relevance of the topic chosen is determined by the scale of the United Nations and the challenges it faces on a daily basis. The UN is a unique forum for solving complex urgent problems. Accordingly, the Organization should have bodies to enhance the effectiveness of efforts to improve the lives of people in the information field. The Department of Global Communications

disseminates information through traditional and modern platforms, supporting the Organization's activities. Through its offices in sixty countries, the Department disseminates reliable and objective information to millions of people to energize the private and public sectors, civil society and member states to meet the challenges facing the United Nations.

The purpose of the article is to analyze the activities of the UN Department of Global Communications at the present stage. The methodological basis of the article is the general scientific principles of research. In the study of the information mechanisms of the UN system, systematic and logical-analytical methods were used. The historical approach made it possible to trace the evolution of the structure and activities of the DGC in the field of information. The complex use of various methods made it possible to create an objective picture of the effectiveness of the Department's information activities. The article discusses the process of reforming the Department of Global Communications. The reforms have made it possible to better meet the communications needs of the United Nations in the twenty-first century. In a changing information environment, the Department strives to quickly and actively inform people around the world about UN measures in languages they understand.

Reforms are cross-sectoral and include strengthening strategic planning and coordination in communications, an emphasis on partnerships, resource mobilization and innovation, and making better use of staff skills and expertise. The events are hosted by the Department of Global Communications under three subprogrammes: Strategic Communications Services, News Services, and Outreach and Knowledge Services. The article examines important initiatives of the Department of Global Communications to promote sustainable development goals, media engagement, work with youth, collaboration with academia, publications, etc. Also highlighted the enormous information work carried out by the Department in the field of promoting peace and security in the world. The activities of the network of UN information centers and services is considered.

Significant attention is paid by the authors to the use of social networks as an extremely important platform for reaching a global audience. The Department's social media accounts in all languages are attracting more and more new subscribers, including Facebook, Instagram, Twitter, WeChat, Weibo and others. Also, a large number of users visit the UN website. While the new digital portal attracts a growing audience, the UN News Portal also provides users with its audio, text, photo and video content through a popular reading app, multilingual social media accounts and a postal service. There has been an improvement in the efficiency of providing video, television and photographic materials. The work of such components of the UN information system as the UNIFID service, the UN Photo Library, the Dag Hammarskjold Library, the UN Library of Audiovisual Materials, the UN Intranet (iSeek), the deleGATE portal, etc. is considered.

DGC fulfills the tasks assigned to it, acting in several directions: publishing news and creating information products based on multilingualism, using the latest technologies, multimedia and social networks, conducting information campaigns on the main issues on the agenda of the Organization, as well as cooperation with numerous partners. Ongoing reform efforts are already yielding results, namely scaling up communication planning and coordination across the Organization, streamlining the management and integration of the UN information center network, and initiating strategic incentives for partnerships and innovation.

Keywords: *information activities of the United Nations, information support, Department of Global Communications.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.11>

УДК 321

Aytek Babayeva,

*Ph.D student, Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Azerbaijan;
babayeva.aytek@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1203-8109*

THE ROLE OF THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW IN THE FORMATION OF SPECIFIC PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article analyzes the role of the principles of international law in the formation of specific principles of sustainable development. It emphasizes the general role of the basic principles of international law, a number of principles (respect for human rights and fundamental freedoms, the principle of cooperation of states, the principle of conscientious fulfillment of international obligations, the principle of sovereign equality of states), as well as new emerging principles of international law (the principle of international legal protection of the environment, the principle of collective security). Sustainable development is particularly linked to human rights and social, economic and environmental goals. The concept of sustainable development combines economic, environmental and social priorities and can be implemented in the context of national-legal application, reflecting international legal regulation. This requires a unified approach to the problem from the international-legal point of view, as national-legal regulation depends on the effective implementation of international norms.

International courts are already referring to sustainable development documents. Sustainable development has been the subject of discussion by national courts, and a number of provisions in these areas have been included in the constitutions of states. In addition, globalization, the emphasis on the human rights factor, the dependence of the security of each country on the international security system, the rapidly growing role of international relations and international law in domestic affairs, etc., which are among the new trends, can be specifically mentioned.

Finally, specific principles of sustainable development (equality and poverty reduction; the principle of responsibility of states; the principle of careful approach to human health, natural resources and ecosystems; the principle of public participation and access to information and justice; good governance principle; principle of integration and interaction, etc.) are closely linked to and formed on the basis of international law and human rights.

Keywords: *sustainable development, human rights, sovereign equality, cooperation of states, international obligations, specific principles, international agreements, economic cooperation, environmental protection, responsibility of states, international law.*

Introduction. The analysis of sustainable development issues requires a close study of important areas in this area together with international law. The growing role of international law as a regulator of international relations requires special attention to this issue. The increase of the number of international agreements in various directions and the role of international legal regulation in approaching various problems is also important here. Sustainable development is closely interrelated with international economic and environmental law, international legal protection of human rights, responsibility in international law and other areas of international law.

Research. Specifically, the concepts of international economic law include the international law of economic development (V. Friedman), the concept of world economic law (V. Fickenscher, T. Peterson, P. Reuters), the law of international development in developing countries (M. Bedjau), O. Rivero, M. Bulaich, K. Heilbronner, etc.), world law (G. Berman), etc. takes a special place (Sadıgov, 2008, p. 24-27).

International courts are already referring to sustainable development documents. Sustainable development has been the subject of discussion by national courts, and a number of provisions in these areas have been included in the constitutions of states. In addition, globalization, the emphasis on the human rights factor, the dependence of the security of each country on the international security system, the rapidly growing role of international relations and international law in domestic affairs, etc., which are among the new trends, can be specifically mentioned.

In the 21st century, international law has been formed as the law of the international community. Its main feature is that the task of ensuring the interests of the international community as a whole comes to the fore. In this case, it is not just a matter of declaring rights and freedoms, but also the realization of human rights, which has led to the democratization of many national legal systems and the emergence of effective mechanisms for the interaction of international and national law in the field of human rights. These are directly related to the development of the concept of expanding the notion of international law. Expansion is the basis of the concept of legal realism in the United States (M. Kaplan, N. Katsebach) (Hamati-Ataya, 2010, p. 1079-1101). Its supporters see international law as a process, not a system of norms.

Discussion. The basic, universally recognized principles of international law, as a whole, are the basis of the international norm-setting process, the basis of international law and an important criterion of international law, norms of *jus cogens*, and form the legal basis for the creation of other legal rules. In the description and application of the principles of international law, there is a correlation between them, and each principle must be considered in conjunction with other principles. Although the basic, universally recognized principles of international law are generally enshrined in the UN Charter, their content and system are set out in the Declaration on the Principles of International Law on Friendly Relations and Cooperation between States in accordance with the Charter of UN adopted by the UN General Assembly in 1970 and 1975. It is defined in the OSCE Helsinki Final Act. These documents reflect ten important principles of international law: the principle of non-use of force or threat of use of force; the principle of peaceful settlement of international disputes; the principle of sovereign equality of states; the principle of non-interference in the internal affairs of states; cooperation of states; the principle of equality of rights and self-determination of peoples; the principle of conscientious fulfillment of international obligations; the principle of territorial integrity of states; the principle of inviolability of borders; the principle of respect for human rights and fundamental freedoms.

The above-mentioned norms reflect the international legal approach to the problem. There are very interesting and contradictory interpretations in the theoretical literature regarding the issue. There are even positions that do not consider sustainable development a legal concept. For example, Fievet G., recognizing sustainable development as an important philosophical or political goal, insisting that it has nothing to do with law: «The connection of any process or concept with law is conditioned by its ability to contribute to its formation. Sustainable development, as a political goal, will affect international negotiations, which may have little effect on the content of the law» (Ciampi, 2011). In our opinion, such a restriction was preferred because the author's explanation dates back to 2001. However, the fact that states are currently making changes in their legislation in accordance with the goals of sustainable development is a direct proof of the impact on the formation of such law.

Another group of researchers avoids defining the legal nature of sustainable development, citing the illegal nature of its development. Outside of its potential character as a norm of international law, these commentators believe that a more relevant and productive approach is not based on the legal nature of sustainable development, but on various principles that are important for its realization (Barral, 2012, p. 378). We believe that the most successful theoretical approach is not to look at sustainable development as a legal principle, but as a new branch of international law in general. As a recent trend that has received significant support, such an explanation provides a basis for analyzing the relationship between the concept of sustainable development and the basic principles of international law (Schrijver, 2008, p. 19).

1. The principle of respect for human rights and fundamental freedoms.

The connection between the principle of respect for human rights and the concept of sustainable development is reflected in the following. First, one of the main tasks of international law is to ensure fundamental human rights and freedoms. In the modern world, it is impossible to ensure these rights and freedoms without adhering to the principles of sustainable development. For example, in a situation where the environment is polluted, not only the right to health or the right to live in a healthy environment is violated. At the same time, the right to life is endangered. Or a

breach of global security could create irresistible problems for almost all rights and freedoms. Second, the concept of sustainable development reveals the essence of the tasks and problems facing states and international law in modern conditions. Third, based on these aspects, the concept of sustainable development should be recognized as a new ideological basis for human rights (Cordonier Segger & Khalfan, 2011, p. 16).

Sustainable development must be shaped by the universal concept of human rights, which includes: the acceptance of human dignity and human rights as higher absolute values; independence of human rights from the will of the state and their indivisibility; equality of people in terms of dignity and rights; incompatibility of human rights with exploitation and slavery, fear and need, arbitrariness and crime; recognition of the interdependence of the entire system of civil, political, economic, social and cultural rights and the relationship of these rights to duties; formation and development of a new generation of human rights; serious recognition of the values of democracy and justice; mutual identification and development of complementary international and domestic human rights' systems.

It is important to note, that the section II of the Constitution of the Republic of Azerbaijan is entirely devoted to human and civil rights and freedoms and responsibilities. In addition to the above, various aspects of the principle of respect for human rights and fundamental freedoms are enshrined in other articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan - Articles 10, 12, 148, 151 and some others. According to Part 1 of Article 12 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, ensuring human and civil rights and freedoms, a decent standard of living for the citizens of the Republic of Azerbaijan is the highest goal of the state. According to Part 2 of the Constitution, the human and civil rights and freedoms listed in this Constitution are applied in accordance with international treaties to which the Republic of Azerbaijan is a party.

Existing theories in the field of human rights also reflect the characteristics of continuous development. Article 1, paragraph 3, of the Charter of the United Nations states that one of the main objectives of the United Nations is to address international economic, social, cultural or humanitarian issues and to promote respect for the fundamental rights and freedoms of all, regardless of race, sex, language or religion and encouraging the achievement of international co-operation. Article 55 of the Charter defines other aspects of the principle of respect for human rights and fundamental freedoms. This article states that in order to create the necessary conditions for stability and peace between nations, based on respect for the principle of equality of rights and self-determination of peoples, the UN supports the following («Charter of the United Nations»):

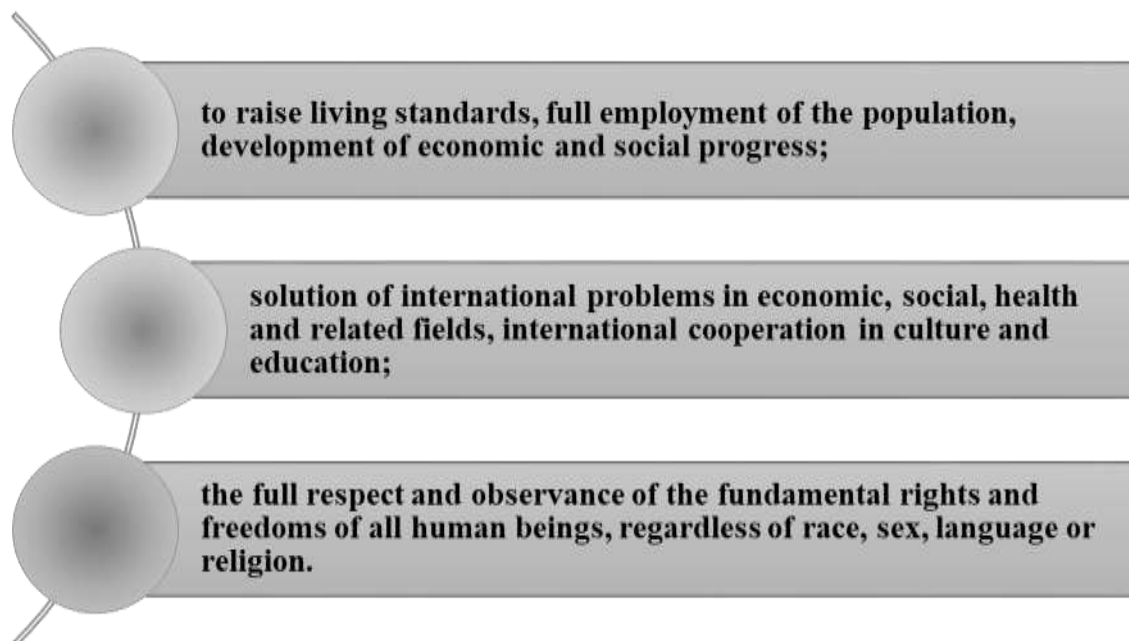

Figure 1. Conditions for stability and peace between nations

Source: compiled by the author according to («Charter of the United Nations»)

Thus, in the late XX and early XXI centuries, another feature of human rights emerged as a factor in the strong and balanced development of society. It was a concept of sustainable development. The value of sustainable development for everyone is to live in a predictable and protected society. In such conditions, a person can focus on long-term goals and make plans for the future. Sustainable development is a balanced development that reconciles conflicts. The importance of human rights as one of the factors leading to the balanced development of the individual, society and nature is that they initially harmonized different values (freedom and equality, self-determination and social security) as a normative model. In addition, conflicts between individual and collective needs, interests of the individual, social group, state and society have been resolved.

The analysis of the principle of development, which is one of the specific principles of human rights, is also important in the analysis of relations within the right to sustainable development as a human right with a separate regulatory framework.

The Declaration adopted at the Rio de Janeiro Conference in 1992 more legally defined the socio-economic foundations of sustainable development («Rio Declaration», 1992). The Declaration sets out about 12 principles for sustainable development. Although not legally binding, the Declaration made a number of important proposals for the right to development.

In line with the concept of sustainable development, the 1986 UN Declaration on the Right to Development also sees the human individual at the center of the development process (UN GA A/RES/41/128 - Declaration on the Right to Development, 1986). Article 2, paragraph 1, of the Declaration states: «A person is a central subject of individual development and must be an active participant and beneficiary of the right to development». Article 1 of the Declaration defines the right to development as follows: «The right to development is an inalienable human right on the basis of which each individual and all peoples participate in economic, social, cultural and political development in which all human rights and fundamental freedoms can be fully realized. Every individual has the right to do so, to support development and to benefit from it».

According to Part 1 of Article 2 of the Declaration, a person is a key subject of the development process, must be an active participant and beneficiary of the right to development. In addition, Article 8, paragraph 1, states that States must take all necessary measures at the national level to exercise their right to development. For example, equality of development must be ensured for all in matters of access to resources, education, health, nutrition, housing, employment and equitable distribution of income; effective measures must be taken to ensure the active role of women in the development process; appropriate economic and social reforms must be carried out in order to eliminate all social injustices.

The right to development covers the right of every person and all peoples to participate in development, the right to promote development, the right to share the results of development (Xigen, 2019, p. 176). Like the right to peace, the right to development may differ in the scope of the subject to which it is addressed. The right to development also includes the right to individual development of a particular person and the right to self-determination, understood as a collective right of peoples in general (Ngang, Kamga & Gumede, 2018, p. 17).

The introductory part of the Declaration on the Right to Peace, adopted in 2016, referred to key international human rights instruments, recalled the 2030 Agenda for Sustainable Development, and stated the importance of peace as a principle of international law. In the Sustainable Development Goals - 2030 Agenda, international legal requirements for peacekeeping are linked to the legal basis of the concept of sustainable development. The introductory part of the Declaration refers to both the Declaration on the Law on Development and the Agenda for Sustainable Development - 2030. In addition, Article 1 of the 2016 Declaration on the Right to Peace explains the right to peace on the basis of the development process: «Everyone has the right to enjoy peace in a way that promotes and protects all human rights and the full realization of development».

2. The principle of sovereign equality of states.

The main content of the principle enshrined in Article 2, paragraph 1, of the UN Charter is as follows: States are obliged to recognize and respect each other's sovereign equality and all the

rights inherent in sovereignty, including legal personality; each state has the right to freely choose and develop its political, social, economic and cultural system, and to determine its laws and administrative rules; all states have equal rights and responsibilities; all states are obliged to respect and honor each other and to conduct their relations with other states in accordance with their personal decisions in accordance with international law; each state has the right to participate in international organizations and treaties; States are obliged to fulfill their obligations under international law in good faith.

While sovereignty is usually understood as the full power of a state within a country and its independence abroad, the equality of the legal status of states means that all norms of international law are applied to them in the same way, with equal binding force. In addition, states have an equal ability to create rights for themselves and to assume obligations (Aliyev, 2019, p. 30).

Following the principle of sovereign equality of states, the principle of equality for sustainable development can also be put forward. This principle promotes the principle of equality between states and equality between people. The principle of equality, equal rights and non-discrimination is important for the protection of human rights and freedoms and forms the basis for the development of international cooperation in humanitarian matters. It is impossible to imagine the concept of human dignity without this principle. According to Article 1 of the Preamble to the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the recognition of the equality of rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and secular peace.

The principles of equality and non-discrimination are reflected in more detail in the provisions of the 1966 International Covenants. Articles 2, 3, and 26 of the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 set out the following five interrelated principles: the principle of equal exercise of rights; the general principle of equality arising from the principle of equality between men and women; the rule of law and the principle of equality before the court; the principle of equal protection by law; the principle of non-discrimination.

3. The principle of international cooperation.

This principle implies the interaction of states on the basis of the UN Charter. According to Article 1, paragraph 3 of the UN Charter, states are obliged to «implement international cooperation in solving international problems of economic, social, cultural and humanitarian nature», and Article 1, paragraph 1 of the Charter provides for the protection of international peace and security. To this end, effective collective measures have been set. Articles 55 and 56 of the UN Charter are also dedicated to cooperation between states in the social, economic and cultural spheres.

Cooperation in the field of international peace is, of course, a legal duty of the state. Based on the principle of cooperation, states must act in their international relations in such a way that they do not hinder cooperation, but rather develop it. Specific forms of cooperation between states depend on the states themselves, their needs, resources, domestic legislation and international obligations.

4. The principle of conscientious fulfillment of international obligations.

This principle is known in international law as the principle of *pacta sunt servanda* («agreements must be observed»). It is considered that without the principle of conscientious fulfillment of obligations under international law, international law would have lost its legal character (Lukashuk, 1996, p. 288).

The 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties states that this principle is «binding on all parties to a treaty in force and must be performed by them in good faith». Article 2, paragraph 2, of the Charter of the United Nations states that all members of the United Nations are conscientiously fulfilling their obligations under this Charter in order to secure the rights and benefits of membership in the Organization. In this case, the responsibility of states is especially important. The Draft Articles on the Responsibility of States, approved by the 53rd session of the UN Commission on International Law on 31 May 2001, states that an illegal act belongs to a state in accordance with international law and reflects a violation of that state's international obligations (Article 2) (Lukashuk, 1996, p. 395). Accordingly, the norm of international law by the state and must be violated in order to create international responsibility. Pursuant to Articles 1 and 31 of the

Draft Articles on the Liability of States, any international illegal act of a State shall give rise to the liability of those States which the responsible State is obliged to give full compensation for the damage caused by the international illegal act. According to the Draft Articles on the Liability of States, compensation means the responsibility of States for the full compensation for damage caused by the illegal actions of States (Article 31) (Annalisa, 2011, p. 258).

5. Emerging principles of international law

The concept of sustainable development is a combination of three main elements, according to which the three main goals are highlighted (Grishkevich, 2016, p. 17).

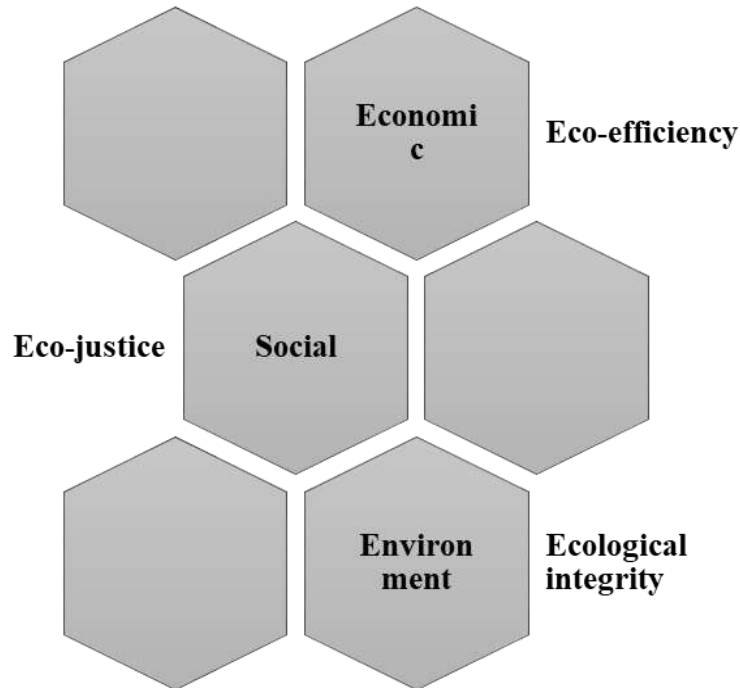

Figure 2. The main elements of the concept of sustainable development

Source: compiled by the author according to (Grishkevich, 2016, p. 17).

In this context, the analysis of sustainable development issues is important.

The principle of international legal protection of the environment. This principle was first discussed and widely approved at the Stockholm Conference on the Environment in 1972 during the adoption of the Stockholm Declaration on the Environment. The Charter of the World Conservation Union, adopted by the UN General Assembly in 1982, specifically establishes this principle.

In this regard, the specific principles arising from international legal protection of the environment should also be noted. According to the first principle of the Stockholm Declaration, adopted by the Stockholm Conference on the Environment in 1972, everyone has the right to an environment conducive to freedom, equality and prosperity, as well as to the protection of the environment for present and future generations which are responsible for improving processes. Principles 2-5 of the Stockholm Declaration emphasize the importance of different types of natural resources for humans, as well as the need for their efficient use and protection. Principle 6 of the Declaration provides for the prohibition of harmful and other similar substances in the environment. Principle 8 states that economic and social development is an integral part of the process of improving the environment and that this process is carried out taking into account the interests of developed and developing countries. Principle 9 deals with accelerating development through financial and technical assistance as an important way to address environmental problems. Complementing this principle, Principle 12 links the need for international financial and technical assistance to developing countries at their request, with the participation of developed countries in environmental protection. Principle 13 of the Declaration states that ensuring an efficient regime of natural resources and improving the environment is possible on the basis of planning that takes into account environmental factors. Principle 17 of the Declaration imposes certain planned

management and control responsibilities on the national administrations of States in order to improve the state of the environment. Principles 18 and 20 of the Declaration state that scientific and technological progress must be directed to the solution of environmental problems. According to the 24th principle of the Declaration, in order to prevent harmful effects on the environment, to reduce and prevent them as much as possible, as well as to establish effective control, preference is given to cooperation on a contractual basis. The key content of Principle 25 is that international organizations play an effective and dynamic role in protecting and improving the environment. Principle 26 defines and calls for co-operation between states in the elimination of weapons of mass destruction as a global problem.

The principles of international legal protection of the environment were further developed in the World Conservation Charter adopted by the UN General Assembly on October 28, 1988. The «Agenda for the XXI Century» adopted by 179 countries at the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro in June 1992 includes multifaceted ways to prevent the deterioration of land, air and water, and to preserve forests and various forms of life. A number of relevant provisions enshrined in the Declaration on Environmental Protection and Development, adopted at the conference, reflect not only the relationship between the environment and human criteria, but also the obligations of states in this area. For example, people are the main guide and the main subject of sustainable development (principle 1); the right to development must be exercised in such a way that the needs of present and future generations in the field of development and the environment can be met fairly (principle 3); In order to achieve a higher standard of living and sustainable development for all people, states must reduce and eliminate irrational models of production and consumption, as well as implement the necessary demographic policies (principle 8); environmental issues are better addressed with the participation of all interested citizens at the appropriate level (principle 10); women play an important role in mastering the environment and development (principle 20); it is necessary to mobilize the creative potential, ideals and courage of the world's youth to define a global partnership to achieve sustainable development and a better future for all (principle 21); indigenous peoples and their communities, as well as other local communities, play a vital role in mastering the environment and development through their knowledge and traditional practices (principle 22); the environment of the people living in slavery, dependence and occupation and their natural resources must be protected (principle 23); and so on.

The Preamble of the New Delhi Declaration emphasizes that sustainable development is a common issue and that policy must therefore be integrated into all areas related to adaptation. The Preamble emphasizes the importance of accepting a balance between environmental and development issues, given that the development of international law in the field of sustainable development and the goal of sustainable development include an integrated approach to political, social and economic processes. According to the first principle, states must ensure the sustainable use of natural resources and are obliged to protect and enhance the natural environment and properly manage the climate system, biodiversity and fauna in relation to areas outside their national jurisdiction. The second principle, the principle of equality and the eradication of poverty, more specifically emphasizes the need for cooperation to eradicate poverty, and requires consideration of the rights of both present and future generations. The third principle, which defines the responsibility of developed and developing countries for different capabilities and financial conditions, implies more obligations for developed countries in international cooperation: to reduce the impact on the global environment by changing the rules of unsustainable production and consumption, as well as in developing countries. contribute to capacity development.

The principle of collective security. Etymologically, «security» has different values and characteristics. The term «security» means «national security», «international security», «human security», «global security» and so on, depending on the object of the threat. manifests itself in categories such as.

Modern national security is formed mainly by the combination of three interrelated elements: the security of the individual, society and the state. The level of security of society and the state

depends on the level of security of the individual and the expectation of his legal values. Human security is his well-being and a dignified way of life for his family.

Relevant documents define the state of international relations arising from the concept of indivisibility of international peace, ensured by the UN system and the rule of law in the name of collective security. Only in conditions of peace and security can we talk about the protection of human rights at an ideal level and sustainable development.

According to Article 8 of the Law of the Republic of Azerbaijan «On National Security» dated June 29, 2004, the objectives of ensuring national security are as follows:

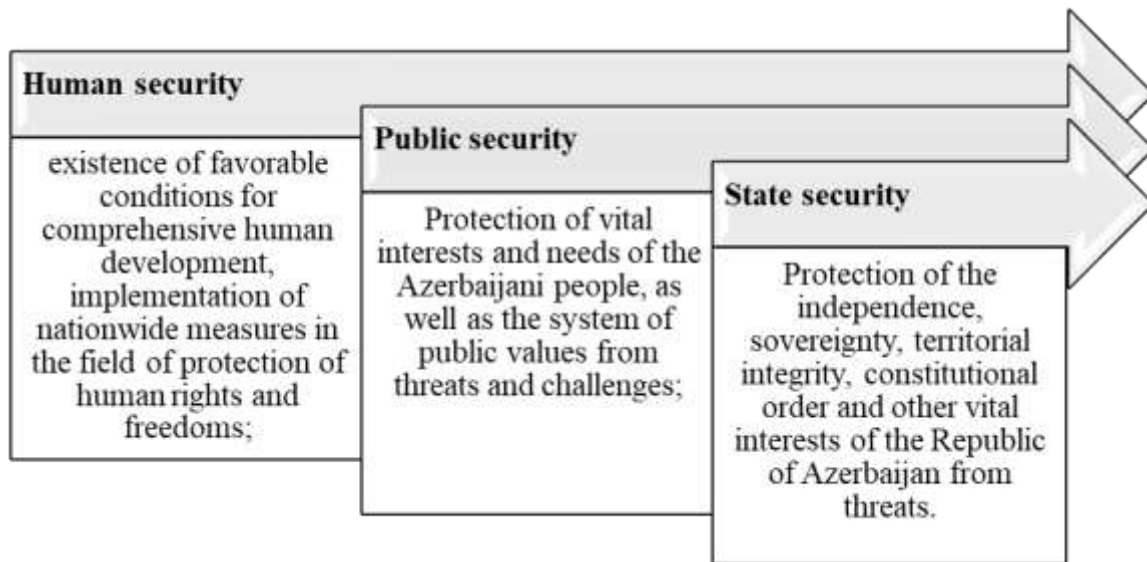

Table 3. Forming components of national security.

Source: compiled by the author according to (Milli təhlükəsizlik, 2004).

A concept put forward in the field of international security is called the concept of security based on cooperation. The concept of security on the basis of cooperation is used to express a new approach to international relations. The use of this term in modern times is the result of a new approach to security in the unstable present and unpredictable future. In addition to collective security and collective defense, the partnership-based security model includes elements of enhancing individual security and stability. This model consists of the following four links: individual security, collective security, collective protection and stability. According to the concept of human security, which is another concept in the field of international security, interference in the internal affairs of states, including sanctions and military intervention, can be used to protect human security, and security policy should be closely linked to human rights, democracy and development strategies (Aliyev, 2019, p. 180-184).

Conclusion. One of the key issues in the study is the definition of goals for monitoring the implementation of sustainable development goals by states. In this changing context, it is especially important to define the principles of international law related to sustainable development. The possibility that a violation of such principles could create an international legal obligation should also be discussed. To answer this question, it is necessary to determine the material principles of international law related to sustainable development, to consider whether they have «a character that creates an acceptable basic norm that forms the basis of the rule of law». The principles help resolve disputes over sustainable development and guide policies for sustainable development. In addition, it is necessary to set the goals of sustainable development in all international treaties, and then to link some specific principles in each area of international law to sustainable development.

Sustainable development is also closely linked to global challenges. The emergence of global problems requires a wide range of steps, which are manifested in the social, economic, political and military aspects. Global problems have different aspects. For example, they can cover the field of migration, international security, international fight against crime, environment, etc. Therefore, one of the important tasks facing the international community is to identify and implement a new approach to global problems. It was noted at the 41st session of the UN General Assembly that today's demand should not only require all states to adhere to international legal principles and norms, but also reflect the creation of a new legal idea for the development of international law (Aliyev, 2019, p. 18-20).

Based on the analysis, it should be noted that the specific principles of sustainable development are closely linked to and formed on the basis of international law and human rights. Some of them are: equality and poverty reduction; the principle of responsibility of states; the principle of careful approach to human health, natural resources and ecosystems; the principle of public participation and access to information and justice; good governance principle; principle of integration and interaction, etc. (Cordonier Segger & Khalfan, 2011).

Sustainable development is particularly relevant to human rights and social, economic and environmental goals. The concept of sustainable development combines economic, environmental and social priorities and can be implemented in the context of national law enforcement, reflecting international legal regulation. This requires an approach to the problem from the point of view of a single international law, and the success of national legal regulation depends on the effective implementation of these norms.

REFERENCES:

1. Aliyev, A. (2019). *Human Rights*. Textbook. Baku: Nurlar. [in Azerbaijani].
2. Barral, V. (2012). Sustainable Development in International Law: Nature and Operation of an Evolutive Legal Norm. *European Journal of International Law, Volume 23, Issue 2*. 377-400.
3. Ciampi, A. (2011). *Reference Materials on International Law*. Giuffrè Editore.
4. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice (1945). <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>
5. Cordonier Segger, M.-C., Khalfan, A. (2011). *Principles of International Law Relating to Sustainable Development*. *Sustainable Development Law*. Oxford University Press.
6. Declaration on the Right to Development. Adopted by General Assembly on 4 December 1986. (1986). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/righttodevelopment.aspx>
7. Fievet, G. (2001). Réflexions sur le concept de développement durable: prétentions économiques, principes stratégiques et protection des droits fondamentaux. *RBDI*, 59 [in French].
8. Grishkevich, O. at al. (2016). *International legal mechanisms to ensure sustainable development and security of the Republic of Belarus*. Minsk: StroyMediaProject. [in Russian].
9. Hamati-Ataya, I. (2010). Knowing and judging in International Relations theory: realism and the reflexive challenge. *Review of International Studies, Volume 36 (04)*. 1079-1101.
10. Lukashuk, I. (1996). *International Law*. General Part. Moscow. [in Russian].
11. Milli təhlükəsizlik haqqında. (2004). [On National Security]. <http://www.e-qanun.az/framework/5455> [in Azerbaijani].
12. Ngang, C., Kamga, S. & Gumede, V. (2018). *Perspectives on the Right to Development*. South Africa, University of Pretoria Press. [in English].
13. Rio Declaration on Environment and Development (1992). [https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1\(vol.I\)](https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1(vol.I))
14. Sadigov, A (2008). *International Economic Law*. Textbook. Baku. [in Azerbaijani].
15. Schrijver, N. (2008). *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*. Leiden, Netherlands/Boston, USA: Martinus Nijhoff.
16. Xigen, W. (2019). *The Right to Development: Analysis of Sustainable Development and the Practice of Good Governance*. Leiden: Koninklijke Brill.

Айтек Бабаєва,

*аспірантка Академії державного управління при
Президентіві Азербайджанської Республіки*

***Роль принципів міжнародного права у формуванні
специфічних принципів сталого розвитку***

У статті аналізується роль принципів міжнародного права у формуванні специфічних принципів сталого розвитку. Наголошується на загальній значущості основних принципів міжнародного права, низки принципів (повага прав людини і основних свобод, принцип співробітництва держав, принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, принцип суверенної рівності держав), а також нові принципи міжнародного права (принцип міжнародно-правового захисту навколишнього середовища, принцип колективної безпеки). Сталій розвиток тісно пов'язаний із правами людини і соціальними, економічними та екологічними цілями. Концепція сталого розвитку поєднує економічні, екологічні та соціальні пріоритети і може бути реалізована в контексті національно-правового застосування, що відображає міжнародно-правове регулювання. Це вимагає єдиного підходу до проблеми з міжнародно-правової точки зору, оскільки національно-правове регулювання залежить від ефективного виконання міжнародних норм.

Міжнародні суди вже посилаються на документи про сталий розвиток. Сталій розвиток був предметом обговорення національних судів, а низку положень в цих галузях було включено до конституцій держав. Окрім цього, зазначаються такі процеси як глобалізація, акцент на фактор прав людини, залежність безпеки кожної держави від системи міжнародної безпеки, швидко зростаюча роль міжнародних відносин і міжнародного права у внутрішніх справах і т. д., що представляють нові тенденції. Нарешті, специфічні принципи сталого розвитку (рівність і скорочення бідності; принцип відповідальності держав; принцип обережного ставлення до здоров'я людини, природних ресурсів й екосистем; принцип участі громадськості й доступу до інформації та правосуддя; принцип належного врядування; принцип інтеграції та взаємодії та ін.) тісно пов'язані та формуються на основі міжнародного права і прав людини.

Ключові слова: *сталий розвиток, права людини, суверенна рівність, співробітництво держав, міжнародні зобов'язання, специфічні принципи, міжнародні угоди, економічне співробітництво, охорона навколишнього середовища, відповідальність держав, міжнародне право.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.12>

УДК 351.746(477):007]:327.88

Вознюк Євгенія Василівна,

кандидат політичних наук, доцент,

кафедра міжнародних відносин і регіональних студій

Волинського національного університету імені Лесі Українки

vozniukjane.vippo@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7828-7430

SWOT-АНАЛІЗ СТАНУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стан інформаційної безпеки держави є надзвичайно актуальним питанням як для інформаційного простору України, так і для усього світу, з огляду на постійне розширення спектру гібридних загроз. Метою статті є визначити сильні, слабкі сторони інформаційної безпеки України, дослідити наявні загрози та виокремити можливості подальшого їх усунення. У ході дослідження використано SWOT-аналіз - сукупно розглянуто сильні та слабкі сторони інформаційної війни і безпеки нашої держави (strengths and weaknesses), а також висвітлено усі існуючі її можливості та загрози (opportunities and threats). Детально розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження питання інформаційної безпеки України. Виокремлено ключові поняття інформаційної безпеки, інформаційної війни, інформаційного тероризму. Висвітлено основні напрями діяльності в галузі інформаційної

безпеки, проаналізовано головні загрози, які спричиняють порушення категорій інформаційної безпеки. Проаналізовано типи інформаційних війн, їх компоненти та види. Охарактеризована мета та інструменти сучасних способів реалізації інформаційного або кібертероризму.

Зазначено, що на відміну від інформаційної війни, для інформтероризму характерна нерівність конфронтуючих сторін, що змушує слабку сторону використовувати такі методи й засоби, які б при використанні мінімальних зусиль змогли найбільше зашкодити іншій стороні конфлікту. Звідси захист інформації є важливою складовою частиною підтримання загалом національної безпеки країн.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційний тероризм, SWOT-аналіз, Україна, гібридні загрози.

Вступ. На сучасному етапі розвитку український інформаційний простір не в змозі повноцінно протистояти гібридним загрозам з боку Російської Федерації, щоб донести цілісну картину та сучасну ситуацію для світової громадськості. Українські інформаційні джерела, доступні іноземними громадянам і жителям окупованих територій, подаються у вигляді фейкових новин російською мовою. Основна інформаційна пропаганда спрямована на міжнародну спільноту, внутрішню російську аудиторію та мешканців територій, де відбуваються воєнні дії (Донецька та Луганська області). Все це здійснює значний деструктивний вплив на інформаційну політику та безпеку України, що вимагає своєчасних та кардинальних рішень зі сторони влади та громадськості.

Метою статті є визначення сильних, слабких сторін інформаційної безпеки України, виокремлення можливостей подальшого її удосконалення, дослідження наявних загроз.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню інформаційної безпеки України присвячено праці таких вітчизняних вчених як В. Бурячок, Н. Карпчук, Н. Николаєнко, Н. Ротар, Н. Хома, Є. Тихомирова, А. Шуляк та ін. Значна частина публікацій присвячена аналізу поняття інформаційна безпека, визначенню можливих загроз, становленню нормативного забезпечення. Серед робіт, що присвячені цій тематиці, слід відзначити колективні монографії, підручники: «International and National Security: Politics, Information, Ecology, Economy» під редакцією А. Митко; «Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект під загальною редакцією» В. Толубка.

Результати та дискусії. Розглянемо теоретико-методологічні основи дослідження інформаційної безпеки України. Ключовим поняттям є інформаційна безпека (ІБ), що сучасними вченими визначається як стан захищеності систем обробки й зберігання даних, при якому забезпечено конфіденційність, доступність і цілісність інформації, або комплекс заходів, спрямованих на забезпечення захищеності інформації від несанкціонованого доступу, використання, оприлюднення, руйнування, унесення змін, ознайомлення, перевірки, запису чи знищення (у цьому значенні частіше використовують термін «захист інформації»). ІБ держави характеризується ступенем захищеності й, отже, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, науки, техносфери, сфери управління, військової справи, суспільної свідомості та ін.) стосовно небезпечних (дестабілізаційних, деструктивних, суперечних інтересам країни тощо) інформаційних впливів, причому як до впровадження, так і до вилучення інформації (Шуляк, 2019, с. 130).

Поняття інформаційної безпеки, на переконання учасних дослідників, є не лише безпекою технічних інформаційних систем чи безпекою інформації в чисельному або електронному вигляді, адже потрібно охопити усі аспекти захисту даних чи інформації, незалежно від їхньої форми. Проблему ІБ розглядають у таких основних аспектах: захист інформації, контроль за національним інформаційним простором, достатнє інформаційне забезпечення державних і недержавних органів, громадських, приватних організацій. У захисті інформації вбачається система заходів з недопущення несанкціонованого доступу до інформації, несанкціонованої її модифікації, втрати, знищення, порушення цілісності тощо.

Інформаційна безпека України – передбачений Конституцією захист політичних, державних, громадських інтересів країни, загальнолюдських і національних цінностей (Шуляк, 2019, с. 133):

1) дотримання вимог чинного законодавства щодо неприпустимості зловживань свободою ЗМІ, недопущення закликів до насильницької зміни конституційного ладу й захоплення влади, порушення територіальної цілісності держави, пропаганди війни, насилля, жорстокості, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, посягань на права та свободи людини, суспільства;

2) запобігання розміщенню відомостей, що становлять державну таємницю, чи відомостей з обмеженим доступом, а також текстових матеріалів, які переміщуються через державний кордон України (Шуляк, 2019, с. 133).

Інформаційна безпека охоплює й протидію технічним, маніпулятивним і психологічним впливам. Основним напрямом діяльності в цій галузі є збалансований захист конфіденційності, цілісності та доступності даних, також відомий як «Тріада ЦРУ», зберігаючи при цьому фокус на ефективній реалізації політики та відсутності суттєвої перешкоди продуктивності організації (Vetrov & Voznyuk, 2019, р. 35). Розглядаючи перелік інтересів ІБ щодо доступності інформації, відкритості інформаційних систем і новітніх інформаційних технологій як сучасних об'єктів вирішення безпекових питань, виокремлюємо такі основні категорії: доступність (можливість отримання будь-якої необхідної інформації за визначений проміжок часу); цілісність (отримання актуальної, несуперечливої інформації, а також визначення її надійності, захищеності від руйнування та несанкціонованого змінювання); конфіденційність (повна й цілковита захищеність від будь-якого несанкціонованого проникнення).

Головними загрозами, які негативно впливають на згадані раніше основи інформаційної системи, призводять до втрати інформації або її надійності, знищення чи збою функціонування, вважаємо: розголошення інформації, витік інформації, несанкціонований доступ до інформації (див. рис. 1.1).

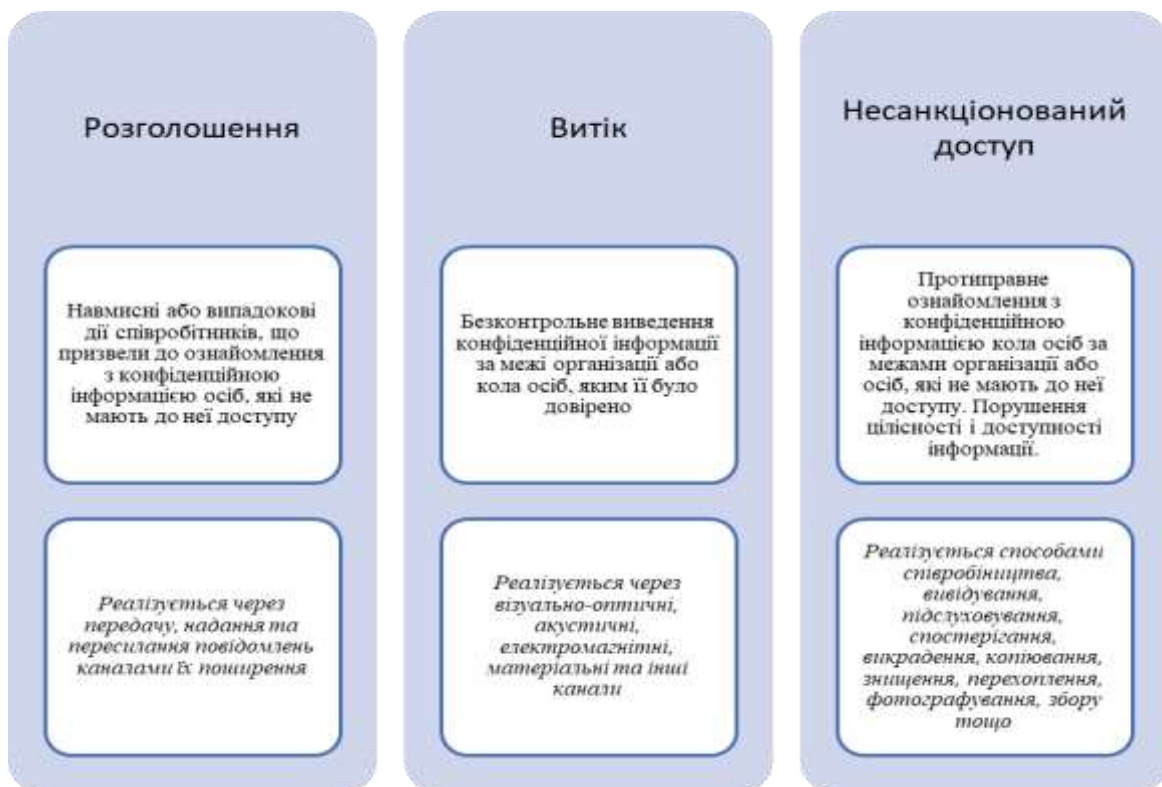

Рис. 1.1 Головні загрози інформаційної безпеки*

*Побудовано за: (Бурячок та ін., 2015, с. 13).

Інформаційна війна та інформаційний тероризм є формами порушення інформаційної безпеки держави. Інформаційна війна – це тактичне та стратегічне використання інформації для отримання переваги. Вона може охоплювати кілька типів операцій і проводиться різними способами протягом десятиліть. Інформаційна війна також відома як кібернетична війна, електронна війна та кібернетична атака. Дан Куель з Національного університету оборони визначив інформаційну війну як «конфлікт або боротьбу між двома та більше групами в інформаційному середовищі» (цит. за Ничипорчук та Вознюк, 2018, с. 68).

Сучасна інформаційна війна містить такі компоненти: збір тактичної інформації, перевірка точності інформації, розповсюдження пропаганди та дезінформації для деморалізації або маніпулювання супротивником та громадськістю; підривання якості інформації супротивника. Можливі види інформаційної війни: використання вірусів або шкідливих програм для проведення кібератак; використання «дірок» в мережі; викрадення інформації через різні типи несанкціонованого доступу.

Серед проявів інформаційної війни крайній – інформаційний тероризм. Це використання інформаційних технологій, засобів масової інформації, поширення інформації з метою цілеспрямованого впливу на обраний об'єкт, його дискредитація (Bondar, 2011, р. 128). У науковому вжитку є також ще одна його поширена назва – кібертероризм – використання комп'ютерних і телекомунікаційних технологій (особливо Інтернету) в терористичних цілях. Законодавство України визначає кібертероризм як терористичну діяльність, що здійснюється в кіберпросторі або з його використанням. Це вбивча атака, спрямована на залякування з метою досягнення політичних результатів або нанесення шкоди комп'ютерним мережам, особливо персональним комп'ютерам, підключеним до Інтернету, за допомогою таких засобів як комп'ютерні віруси (Vozniuk et al., 2018, р. 169).

На відміну від інформаційної війни, для інфотероризму характерна нерівність конфронтуючих сторін, що змушує слабку сторону використовувати такі методи й засоби, які б при використанні мінімальних зусиль змогли найбільше зашкодити іншій стороні конфлікту. Метою тероризму є залякування й деморалізація людства, а об'єктом такої діяльності є не ті, хто постраждали, а ті, хто залишився в живих. Інформаційний простір є ідеальним місцем для поширювання ідей тероризму, залучення до своєї діяльності все більше прибічників та для того, аби психологічно впливати на населення.

Захист інформації є важливою складовою частиною підтримання національної безпеки країн. Організація захисту інформації здійснюється за допомогою системи правових, організаційних та інженерно-технічних заходів. Реалізація організаційних та інженерно-технічних заходів є сутнісю процесів технічного захисту інформації. Правові заходи захисту інформації є базисом, на який спираються організаційні та інженерно-технічні заходи захисту інформації. Забезпечення інформаційної безпеки – це сукупність заходів, призначених для досягнення стану захищеності потреб особистостей, суспільства й держави в інформації. Форми і способи забезпечення інформаційної безпеки разом складають інструмент протидії внутрішнім і зовнішнім кіберзагрозам. Серед форм забезпечення інформаційної безпеки виділяють:

- інформаційний патронат;
- інформаційне протиборство;
- інформаційну кооперацію.

Отже, інформаційна безпека покликана захищати інформаційні системи й інформацію. Сучасні науковці переконують, що саме інформація, інформаційні системи, а також інформаційні технології є об'єктами безпеки. Відтак серед ключових загроз, негативних впливів варто визначити витік, розголошення інформації, несанкціонований доступ до такої неї. Формами ж порушення кібербезпеки є інформаційні війни та тероризм.

Задля забезпечення системного підходу до вивчення інформаційної безпеки України скористаємось SWOT-аналізом, тобто сукупним розглядом сильних і слабких сторін інформаційної війни та безпеки нашої держави (strengths and weaknesses), а також висвітлимо усі існуючі її можливості та загрози (opportunities and threats).

Проаналізувавши *сильні сторони* інформаційної безпеки України, зазначаємо, що ми одні з перших почали протистояти інформаційній війні з боку Росії, поступово навчилися протидіяти всьому інструментарію кремлівської «гібридної» атаки: психологічній війні; кібервійні; мережевій війні; ідеологічній війні. При цьому увесь світ згуртувався, підтримує і вчиться у нас. За підтримки трастового фонду НАТО створено Ситуаційні центри при СБУ та Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України (ДССЗІ). Представники України регулярно беруть участь у міжнародному співробітництві з реагування на кіберінциденти. Постійно й активно залучають місцеві громадські організації у протистояння інформаційній війні з боку РФ.

З огляду на покращення нормативно-правової бази, виокремимо основні досягнення українського уряду – проведено ряд реформ; ратифіковано Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність (дата ратифікації – 07 вересня 2005 р., дата набрання чинності – 01 липня 2006 р.); посилено базовий Проект Закону України «Про Концепцію державної інформаційної політики» (від 13 жовтня 2010 р.) (Закон України, 2010), зокрема йдеться про єдиний національний інформаційний простір, утвердження інформаційного суверенітету України, розвиток інформаційного суспільства, забезпечення прав на свободу слова та вільний доступ до інформації, підтримку суспільної моралі та національних інформаційних ресурсів (Закон України, 2010); внесено зміни до Закону «Про інформацію» (з останніми змінами від 16 червня 2020 р.); удосконалено Стратегію кібербезпеки України (14 травня 2021 р., «Стратегія» від 27 січня 2016 р. визнана такою, що втратила чинність); а також прийнято «Доктрину інформаційної безпеки України» (від 25 лютого 2017 р.), яка визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, загрози їх реалізації, напрями і пріоритети державної політики в інформаційній сфері (Доктрина, 2017).

Позитивно розцінюємо і реалізацію основних положень Будапештської конвенції, за умовами якої українські правоохоронці активно співпрацюють із представниками Ради Європи щодо ефективного забезпечення високого рівня протидії та розслідування кіберзлочинів. Зазначається, що кіберполіція спільно з іншими органами виконавчої влади проводить роботу з комітетами Верховної Ради України щодо приведення українського законодавства у відповідність до європейського (Рада Європи, 2020).

До сильних аспектів також віднесемо запровадження посади інформаційного омбудсмена, а також цілковите дотримання умов міжнародних домовленостей, а саме не застосування сили чи погрози силою у відповідь на провокації РФ. До переваг належить також можливість на самовизначення усіх народів, національних меншин і релігійних конфесій, що проживають на території України у всіх сферах життя і діяльності. Серед іншого варто також згадати створення сайтів, посібників та навчальних матеріалів, покликаних виявляти фейкові матеріали, протистояти негативним наративам.

Досліджуючи питання *слабких сторін* розвитку інформаційної безпеки України, варто розпочати із технічної, технологічної не готовності та надзвичайно застарілого обладнання не лише в державних органах влади. Більшість українських компаній все ще загалом не готові до нових хвиль кібератак, зокрема і з організаційних позицій, не наймають відповідних фахівців. Тривале й тісне попереднє співробітництво з РФ не давало можливості ефективного протистояння з огляду на «відкритість» усіх існуючих систем захисту.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (5 липня 1994 р.) (Закон України, 2020) та низка нормативних документів про технічний захист інформації суттєво застаріли, а обов'язковість впровадження так званої Комплексної системи захисту інформації («Що таке КСЗІ», н.д.) органами державної влади, об'єктами критичної інфраструктури та приватними компаніями, які хочуть надавати послуги державним органам, відкидає нас назад.

Серед слабких сторін також відсутність централізованого управління силами реагування на кіберінциденти на загальнодержавному рівні, а також те, що національна система кібербезпеки обмежується переважно участю в ній силових органів (Нацполіція,

СБУ, Держспецзв'язок тощо). Все ще недостатньо ефективна система кіберрозвідки (більш відома на заході як Threat Intelligence).

Україна досі нерідко осмислюється як буферна зона поміркованого впливу, «балансу сил». Однак на перетині енергетичних, газових і дипломатичних шляхів країна все ж стала випробувальним театром інтенсивного впливу «чорної» пропаганди, фейкових новин, що призвело до соціальної конфронтації, політичної нестабільності. Українці легко піддаються ініціюванню конфлікту, низькою є зокрема й поінформованість населення тимчасово окупованих територій, де інфогігієна не на належному рівні.

Виокремлюючи основні *загрози* інформаційній безпеці України, наголошуємо й на розвитку нових видів війни, або удосконалення старих (гібридна війна, асиметрична війна, е-джихад, iWar); новітніх засобах впливу, зброї; гібридних загрозах; посиленні новітніх компонентів гібридної війни – «мутація пристосованості» – війна свідомості.

Наступною важливою складовою є утворення сформованими «державними структурами суверенного утворення», тобто незаконними військовими регіональними формуваннями, які відділилися, військами центральної влади і найбільш активними прибічниками центру – також незаконними військовими формуваннями, які управляються місцевою адміністрацією ворожою до новоутвореного «уряду» відокремленої території. Шляхом поширення подвійних цінностей для українських громадян, значно загострюючи ворожнечу між західними та східними регіонами, спричиняють велику кількість локальних конфліктів.

Щодо міжнародного впливу на загальну ситуацію в країні, то варто наголосити на суперечностях між сучасними світовими центрами сили щодо конфлікту на території України та шляхів його вирішення, а також порушення гарантій безпеки з боку українських «захисників» на міжнародній арені та й втрата українським політикумом іміджу надійного і передбачуваного партнера на міжнародній дипломатичній арені не на останньому місці.

Зрештою, у зв'язку зі значним поширенням пандемії багато галузей знову працюють онлайн і відповідно масованість кібератак посилюється, а кількість зростає. Сьогодні кожен громадянин є суб'єктом кіберпростору, наприклад мобільний телефон або ж будь який інший гаджет, що має вихід в Інтернет, вразливий перед щоденними атаками, серед яких розповсюдженим є розсилання фішингових листів зі сумнівними пропозиціями. В цьому аспекті варто згадати і про «тюремну кіберактивність», яка за останній два роки отримала передові позиції внутрішнього пошуку протидії та боротьби.

Говорячи про *можливості* покращення інформаційної безпеки України необхідно почати з активізації та посилення міжнародного співробітництва з НАТО, ОБСЄ, ЄС, ООН в усіх сферах, також про можливість самим відстоювати власні позиції та інтереси на міжнародних переговорах, форматах співпраці і в міжнародних судах. Продовжуємо активно застосовувати європейські і міжнародні стандарти у сфері кібербезпеки, розвивати роботу спеціальних органів, які здатні ефективно взаємодіяти з відповідними органами ЄС і НАТО, коли іноземні спеціалісти постійно залучають українців до спільних навчань / тренінгів.

Серед можливих сценаріїв розглядаємо і повернення окупованих територій до складу України не силовими засобами (Мінські домовленості, Нормандська 4, Кримська платформа, Люблінський трикутник), для яких українська ситуація є свого роду «тренувальним майданчиком» по відбиттю гібридних загроз та інноваційною сферою розробки необхідних технологій і видів протистояння гібридним загрозам.

Серед потенційних можливостей покращення інформаційної безпеки України варто відзначити запровадження Центру кіберзахисту (установи, яка безперервно займається захистом державних інформаційних ресурсів), а також функціонування єдиної у нашій державі команди CERT-UA, яка є членом міжнародного форуму FIRST і постійно здійснює обмін інформацією з усіма міжнародними партнерами (Голова Держспецзв'язку, 2021).

Висновки. Отже, стан розвитку інформаційної безпеки в Україні перебуває у стані реформування та удосконалення. Розглянувши сильні та слабкі сторони, а також визначивши загрози і проаналізувавши можливості, можемо стверджувати, що основні переваги

інформаційної безпеки на стороні української держави у сфері оновлення нормативно-правової, технічної та професійної сфер. Тісне міжнародне співробітництво з ЄС та НАТО у сфері кібербезпеки, а також по відбиттю гібридних загроз призведе до повної цифровізації / диджиталізації, подолання корупції в країні, духовної і політичної єдності українського народу, а також бажання захистити не лише себе, а й свою державу від іноземного інформаційного впливу.

На нашу думку, **подальші дослідження** варто зосередити, зокрема на комплексному підході до визначення гібридних загроз та вдосконаленні усіх сучасних можливостей щодо забезпечення інформаційної безпеки України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Доктрина інформаційної безпеки України (2017) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text/>
2. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» (2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Закону України «Про Концепцію державної інформаційної політики» (2011) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2897-VI#Text>.
4. Закону України «Про Концепцію державної інформаційної політики» (2010) <https://ips.ligazakon.net/document/LF5LF00A?an=15>.
5. Толубко, В. (Ред.) (2015) *Інформаційна та кібербезпека : соціотехнічний аспект : підручник*. Київ: ДУТ. 288 с.
6. Ничипорчук, Н. та Вознюк, Є. (2018) Секрет успіху США у сфері інформаційної безпеки. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. №1(3). С. 66-71.
7. Рада Європи готова до співпраці з Україною для імплементації Будапештської конвенції про кіберзлочинність (2020) <https://ua.interfax.com.ua/news/general/638709.html>.
8. Шуляк, А. (2019) Інформаційна безпека. А. М. Шуляк (Ред.) *Глосарій : навч. енцикл. слов.-довід. із питань інформ. безпеки*. (130-133) Київ: МПБП «Гордон».
9. *Що таке комплексна система захисту інформації (КСЗІ)* <http://altersign.com.ua/korysna-informacija/pobudova-kszi/shcho-take-kompleks-na-systema-zahystu-informaciji-kszi>.
10. *90% кібератак в Україні пов'язані з РФ і хакерськими групами, які фінансує російська влада – голова Держспецзв'язку* (2021) <https://armyinform.com.ua/2021/06/90-kiberatak-v-ukrayini-povyazani-z-rf-i-hakerskymy-grupamy-yaki-finansuye-rosijska-vlada-golova-derzhspetszzvyazku/>.
11. Bondar, Yu. (2011) Freedom of speech as a factor in information security. *The Actual problems of international relations. International Information Security : Contemporary Concepts and Practices. Issue 102 (Part I)*. Kyiv. 127-129
12. Vetrov, K. & Voznyuk, Y. (2019) Information Terrorism as a Modern Threat for Information Security of European States. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. №1(5). 34-42.
13. Vozniuk E. (2018) *Information Terrorism as a Modern Dynamic Part of International Terrorism* A. Mytko (Ed.) [Collective monograph] International and National Security: Politics, Information, Ecology, Economy. Kyiv: MPBP «Hordon».

REFERENCES:

1. *Doktryna informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Doctrine of Information Security of Ukraine] (2017) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text/>. [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy «Pro zakhyst informatsii v informatsiino-telekomunikatsiinykh systemakh»* [«On Information Protection in Information and Telecommunication Systems»] (2020) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

3. *Zakon Ukrainy «Pro Kontseptsiuu derzhavnoi informatsiinoi polityky»* [«On the Concept of the State Information Policy»] (2011) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2897-VI#Text>. [in Ukrainian].
4. *Zakon Ukrainy «Pro Kontseptsiuu derzhavnoi informatsiinoi polityky»* [«On the Concept of the State Information Policy»] (2010) <https://ips.ligazakon.net/document/LF5LF00A?an=15>. [in Ukrainian].
5. Tolubko, V. (Red.) (2015) *Informatsiina ta kiberbezpeka : sotsiotekhnichniyi aspekt: pidruchnyk*. [Information and Cybersecurity: Socio-Technical Aspect: textbook]. Kyiv: DUT. 288 s. [in Ukrainian].
6. Nychporchuk, N. ta Vozniuk, Ye. (2018) *Sekret uspikhu SShA u sferi informatsiinoi bezpeky*. [The Secret of US Success in the Field of Information Security]. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. №1(3). S. 66-71. [in Ukrainian].
7. *Rada Yevropy hotova do spivpratsi z Ukrainoiu dlia implementatsii Budapeshtskoi konventsii pro kiberzlochynnist* [Council of Europe is Ready to Work with Ukraine to Implement Budapest Cybercrime Convention] (2020) <https://ua.interfax.com.ua/news/general/638709.html>. [in Ukrainian].
8. Shuliak, A. (2019) *Informatsiina bezpeka*. [Information security]. A. M. Shuliak (Red.) Hlosarii: navch. entsykl.slov.-dovid. iz pytan inform. bezpeky. (130-133) Kyiv: MPBP «Hordon». [in Ukrainian].
9. *Shcho take kompleksna systema zakhystu informatsii (KSZI)* [What is a Comprehensive Information Security System] <http://altersign.com.ua/korysna-informacija/pobudova-kszi/shcho-take-kompleks-na-systema-zahystu-informaciji-kszi>. [in Ukrainian].
10. *90% kiberatak v Ukraini pov'iazani z RF i khakerskymy hrupamy, yaki finansuie rosiiska vlada – holova Derzhspetsv'iazku* [90% of Cyber Attacks in Ukraine are Related to Russia and Hacker Groups Funded by the Russian Government – the Head of the State Special Service] (2021) <https://armyinform.com.ua/2021/06/90-kiberatak-v-ukrayini-povyazani-z-rf-i-hakerskymy-grupamy-yaki-finansuye-rosijska-vlada-golova-derzhspetsv'iazku/>. [in Ukrainian].
11. Bondar, Yu. (2011) Freedom of speech as a factor in information security. *The Actual problems of international relations. International Information Security: Contemporary Concepts and Practices. Issue 102 (Part I)*. Kyiv. 127-129
12. Vetrov, K. & Voznyuk, Y. (2019) *Information Terrorism as a Modern Threat for Information Security of European States*. Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii. №1(5). 34-42.
13. Vozniuk E. (2018) *Information Terrorism as a Modern Dynamic Part of International Terrorism* A. Mytko (Ed.) [Collective monograph] *International and National Security: Politics, Information, Ecology, Economy*. Kyiv: MPBP «Hordon».

Yevheniia Vozniuk,

Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department for International Affairs and Regional Studies,

Faculty of International Relations, Lesya Ukrainka Volyn National University

Swot-analysis of the State of Ukraine's Information Security

The condition of the state information security is an extremely important issue for the information space of Ukraine and for the whole world, as of the constant hybrid threats range expansion. The purpose of the article is to identify the strengths and weaknesses of Ukraine's information security, explore the existing threats, and identify opportunities for their further elimination. The study used SWOT-analysis - collectively considered the strengths and weaknesses of information warfare and security of our state, as well as highlighting all its existing opportunities and threats. In conclusion, it can be noted that the theoretical and methodological foundations of the study of Ukraine's information security are considered in detail. The key concepts of information security, information warfare, information terrorism are singled out. The main directions of activity in the field of information security are covered, the main threats that

cause violations of information security categories are analyzed. Types of information wars, their components, and types are analyzed. The purpose and tools of modern ways of realization of information or cyberterrorism are characterized.

It is noted that, unlike information warfare, infoterorism is characterized by inequality of the opposing parties, which forces the weak side to use such methods and means that could use the least effort to do the most harm to the other side of the conflict. Hence, we state that information protection is an important part of maintaining the overall national security of countries.

Keywords: information security, information war, information terrorism, SWOT-analysis, Ukraine. hybrid threats.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.13>

УДК 351.746

Воляннюк Ольга Ярославівна,

кандидат політичних наук, доцент,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

volianyuk@ukr.net; ORCID 0000-0002-1606-7416

«ПОСТПРАВДА»:

БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ, НАУКОВІ ДИСКУСІЇ, ПОЛІТИЧНИЙ СЛЕНГ

Від здатності суспільства розпізнавати реальне й уявне залежать політичний розвиток і політична стабільність, міжнародна та національна безпека загалом. У статті акцентується увага на змісті поняття «постправда» – такій інтерпретації явищ / відносин / процесів (зокрема й суспільно-політичних), що не відповідає дійсності або частково спотворює її. Постістинне (постправдиве) у політичному житті свідчить про зниження уваги до фактів при окресленні стратегій політики, певну «девальвацію» першоджерел при прийнятті політичних рішень, кризу довіри на шляху розвитку демократії, миру, безпечного світу. Це інструмент політичної боротьби та сучасних воєн. Суперечливий зміст поняття, на думку авторки, потребує якісного політологічного осмислення. Проблематику проаналізовано у структурі категоріального апарату політичної науки, громадсько-політичного сленгу, а також актуальних суспільно-політичних, безпекових викликів.

Якісно роз'яснити зміст і сучасні виклики постправди допомогли міждисциплінарні підходи та методи. Опрацьовані політологічні словники та енциклопедії, офіційні документи, матеріали популярних сайтів, умовні «рейтинги» часто вживаних слів. Ретроспективний аналіз, зокрема відсилання до радянської історії дозволили з'ясувати окремі чинники поширених деформацій у розумінні феномену правди суспільством. Загалом постправдива політика характеризується як маніпулювання базовими знаннями про історію та політику, як спрощення, посилення емоційних компонентів політичних ідеологій. Це загроза порозумінню, ефективному обміну політичною інформацією, політичній соціалізації. Це випробування спільноти на грамотність і витривалість. У статті не йдеться про запровадження нового наукового поняття, але акцентується на відповідальності інтелектуального середовища перед постправдивими обставинами сучасності.

Ключові слова: постправда, безпека, політична реальність, дезінформація, оруеллізм, політична ідеологія, політична комунікація, (само)виправдання.

Вступ. Поява та резонанс у публічному дискурсі категорії «постправда» спонукає більшість наук, які вивчають соціум, переглянути окремі підходи та концепти. Розуміння політичних відносин і процесів не обмежується тільки вивченням формальних правил і процедур, або номінальним переліком усіх зацікавлених суб'єктів, стейкхолдерів, чи встановленням лінійних причинно-наслідкових зв'язків. Розуміння політики – це також розпізнавання у ній реальних і вигаданих сюжетів, інфоприводів і штучно маргіналізованих

подій, збалансування великих наративів і локальних, нетипових історій, аналіз і системних, і мережевих суспільно-політичних зв'язків. До переосмислення сутності й завдань сучасного політологічного дослідження зобов'язує часто небезпечна, дискусійна і, одночасно, цілком впізнавана, інтуїтивно зрозуміла ситуація постправди – суперечливого та провокативного середовища, за якого особливо актуалізується відчуття часу, витриманість, високі стандарти об'єктивності, необхідність колективної дії, додаткових заходів безпеки, прагматичний розрахунок сил і можливостей у політиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження, що окреслюють вказану проблематику, умовно можна розділити на декілька груп. Загалом сьогодні вже чимало західних науковців, у тому числі й політологів, зосередилися навколо проблеми «постфактів» і «постправдивих» обставин у політиці як центральному предметі дослідження (Crilly, 2018; Fish, 2016; Fraune, Knodt, 2018; Fuller, 2018; Montgomery, 2017; Ford Derek, 2019; Speed, Mannion, 2017; Tallis, 2016). У своїх працях вони зупиняються не тільки на самому феномені, а і його проявах на різних рівнях та у різних секторах політики (міжнародному, передвиборчому, гендерному, природоохоронному, енергетичному, освітньому, медичному та ін.) У роботах українських дослідників (О. Бабкіної, В. Гобатенка, Г. Зеленько, Б. Дем'яненка, А. Колодій, Н. Латигіної, О. Новакової, О. Фісуна та багатьох інших), присвячених проблемам пострадянської політичної свідомості, демократизації, політичного прогнозування, вбачаємо важливе підґрунтя для розуміння сучасної «епохи постправди» в політиці. Прикметно, що зі зростанням міжнародного інтересу до проблеми з'являється і корпус російських наукових і псевдонаукових праць, що вбачають у явищі «постправди» кризу, деградацію та навіть «самознищення західної демократії» (див. напр. Чугров, 2017).

Метою цієї статті бачимо увиразнення політологічного змісту проблематики, її розпізнавання в існуючому категоріальному апараті політичної науки, у громадсько-політичному сленгу, а також у перспективі вирішення актуальних суспільно-політичних, зокрема й безпекових проблем. Як емпіричну основу обґрунтовуємо необхідність опрацювання матеріалів популярних сайтів, які значною мірою формують та/або відображають світогляд сучасника, його політичні погляди, переконання, упередження, мотиви політичної поведінки тощо. При цьому свідомі недоліки відповідної методології. Кількісне вимірювання позаінституційних вимірів політики завжди викликає ряд дискусій та труднощів. Тут часто використовують дані соціологічних моніторингів. Однак сучасні соціологи в Україні визнають певну відносність результатів соціологічних опитувань, при чому саме у зв'язку з проблематикою (не)правди. Так ще у 2005 р. Є. Головаха публікує «Альтернативний соціологічний словник», де у дещо сатиричній формі фактично піддає сумніву важливу умову отримання достовірної інформації – щирість відповідей при опитуваннях, адже «одні люди щиро говорять правду, а інші – настільки ж щиро брешуть» (с. 199). Політологів це особливо зобов'язує до пошуку додаткових емпіричних аргументів дослідження. Таким, наприклад, може слугувати аналіз списків часто вживаних у мережі інтернет слів, які щороку публікують авторитетні міжнародні та українські організації. Перспективним вбачаємо й роботу з методологією гугл трендів.

Насправді, поява у політологічному словнику поняття постправди вкотре актуалізує міждисциплінарні підходи до дослідження політичних явищ і процесів. У цьому випадку йдеться про деякі зв'язки з проблемами філософії, філології, журналістики, соціології, психології. Загалом сучасні експерти, аналітики та науковці, що досліджують політичні проблеми, все частіше звертаються до неологізмів, ідіом, часто вживаних термінів, не лише для того, щоб дати означення політичної реальності, але власне роз'яснити певні її особливості, охарактеризувати суспільство, що вживає такі поняття. Відтак у цій статті саме **методологія** міждисциплінарності буде наскрізною, що одночасно орієнтуватиме на нові політологічні горизонти осмислення проблем безпеки, влади, держави, демократії тощо.

Результати та дискусії. Запровадження у науку нового поняття – дуже відповідальне завдання, що потребує достатньої аргументації, підтвердження емпіричними підставами, і

навіть при цьому не завжди знаходить підтримку в академічному середовищі. Відносно нове поняття «постправа» потребує кореляції у категоріальному апараті політичної науки. У політологічному словнику це поняття близьке до таких важливих категорій як політична комунікація, масова свідомість, громадська думка, політична мова, інформаційна війна, політика пам'яті, політична довіра, політична відповідальність та інші. Постправдиві обставини однаково цікаві й у контексті обміну політичною інформацією, і у розрізі проблеми порозуміння, засвоєння суспільно-політичних норм, і як інструмент політичної боротьби, навіть війни. Відтак нашу увагу привертають енциклопедичні видання та тематичні словники, які дозволяють відстежити зміну акцентів політологічних досліджень останніх років і їх наближення до аналізу проблеми постправи.

У «Енциклопедії політичної думки» від Blackwell publishers, 1991 р. (за укр. виданням Міллер, 2000) одне з найчастіше вживаних слів – (само)виправдання. У цьому викладі історія політичної думки постає, зокрема, і як історія більш чи менш вдалих виправдань певних суспільно-політичних ідей, позицій, дій, рішень тощо. Йдеться про те, що мислителі та школи різних історичних періодів найчастіше були зосереджені на пошуку різних аргументів та обґрунтувань на користь тих або інших політичних візій і вже реалізованих політичних цілей влади. Однак (само)виправдання – не єдина категорія, що видається близькою до сучасного поняття «постправа». Нашу увагу привертає дефініція «ідеологія», що у цій енциклопедії тлумачиться як «приклад символічно навантажених вірувань і понять, за допомогою яких існує, інтерпретується й оцінюється світ». Цікаво, що первинно неологізм «ідеологія» використовувався у глузливому значенні, він висміював брак реалістичності політичних претензій деяких умоглядних доктрин. Можна припустити у цьому певну схожість зі сучасним сленгом, зокрема вживанням поняття «постправа». Ідеології, на думку авторів, формують, актуалізують, спрямовують, структурують і, що важливо у контексті нашого дослідження, виправдовують певні способи чи напрями одних видів діяльності перед іншими (с. 141). У цьому сенсі постправдиві факти для політики – це все ті ж нераціональні, емоційні компоненти політичних ідеологій. Останні суттєво трансформуються, але не втрачають значення в сучасному світі. Більш того, можна припустити, що саме чергова хвиля оновлення класичних ідеологічних установок (їх часткове змішування, відмова від рудиментарних елементів, пошук нових форм поширення тощо) сприяла дискусії про постправду як частину політичного життя сучасного суспільства та його світогляду.

В українській мові поняття «постправа» є структурною калькою з англійської мови (поморфемний, буквальный переклад), використання якої потребує додаткових роз'яснень та іноді викликає дискусії щодо вмотивованості використання. Йдеться про таку суспільно-політичну інтерпретацію політичних явищ, відносин і процесів, що не відповідає або не цілком відповідає дійсності. Ця невідповідність може торкатися важливих вимірів політики: принципів демократії, міжнародного права, дотримання виборчих процедур, розв'язання внутрішніх і зовнішніх конфліктів, послідовності певних суспільно-політичних подій, умов, причин і наслідків політичних рішень тощо. Маніпулювання базовими знаннями про політику, їх спрощення, примітивізація також вважається частиною постправдивої політики. Загалом слово має виражену негативну конотацію.

Одним із перших англійських термін «post-truth» вжив американський сценарист С. Тесич (1992) у короткій статті «Уряд брехні». Він діагностує жахливі реалії, за яких американське демократичне суспільство свідомо вибрало життя у світі постправи. Це світ, у якому дуже діяльний уряд і бездіяльна громада фактично відмовилися від самоочевидних істин. На його думку, досі усі диктатори повинні були наполегливо працювати саме над правдою. Поступове ж ухиляння від правди все більше наближує сучасне суспільство до тоталітарного уряду, про який могли лише мріяти такі диктори як Й. Сталін. «...Ми виробили духовний механізм, який може заперечувати правдивість будь-якого значення. Фундаментальним чином ми, як вільний народ, вільно вирішили, що хочемо жити в деякому світі постправи», – пише С. Тесич (р. 13). Власне саме цей контекст проблеми, попри

різночитання поняття, зберігся та актуалізувався в наукових і публіцистичних роботах вже в наш час.

Ще однією знаковою та у цій тематиці найбільш цитованою працею є книга американського автора Р. Кейеса «Епоха постправди: нечесність і обман у сучасному житті» (2004). У ній передбачаються загальні соціальні тенденції, які означає «постправдива епоха»: розмивання меж між правдою і брехнею, фактами або вимислами. Автор виходить з природи сучасної людини, її прагнення політкоректності. Це, на його думку, часто призводить до надмірно м'якого ставлення до неправди та все більшої недоступності істини (Keyes, 2004). Втім поняття постправди залишалось досить абстрактним і потребувало певних емпіричних обґрунтувань.

Справжній резонанс довкола нього викликали чергові річні підсумки Оксфордського словника англійської мови. Загалом досить логічним видається політологічний аналіз умовних «рейтингів» часто вживаних слів, які щороку публікують різноманітні авторитетні організації. На цю тенденцію звертають увагу багато учасників політичного процесу: публічні політики, громадські активісти, медіа-персони, аналітики.

Серед іншого прикметник «post-truth» ще у 2016 р. за версією видання «Oxford University Press» визначено словом року. Тоді укладачі словника поняття постістинного (постправдивого) роз'яснили як таке, що «описує обставини, за яких об'єктивні фактори менш впливові для формування громадської думки, аніж звернення до емоцій та особистих переконань» («Word of the Year», 2016). Поняття швидко поширюється після референдуму про вихід Великої Британії з ЄС, а також виборів президента США 2016 р. У 2017 р., підтверджуючи та конкретизуючи згаданий концепт, словник англійської мови «Collins Dictionary» визнав словом року словосполучення «фейкові новини», які визначаються тут як брехлива, сенсаційна інформація, що поширюється під виглядом інформаційних новин, репортажів («Collins 2017 Word», 2017).

Отже, зі складних категорій політико-філософського дискурсу слово «постправда» досить швидко поширилося як «медіавірус», мем. Сучасні онлайн-словники чимало уваги приділяють цьому поняттю. Слід зауважити, що деякі з подібних джерел є досить провокативними та дискусійними за свою сутність. Вони постійно та оперативно оновлюються (практично будь-хто може взяти у цьому участь), а отже, й самі по собі можуть розглядатися як певний суспільно-політичний і культурний зріз епохи, що потребує наукового дослідження. Серед таких, наприклад, «Urban Dictionary» – англійськомовний словник сленгу, неологізмів, субкультурних фраз, висловів поп-культури, який з 1999 р. пишеться, редагується і використовується здебільшого молодими людьми. За відомостями розробників, він займає 23-є місце в рейтингу найпопулярніших сайтів США, а це щомісяця бл. 80 мільйонів користувачів, здебільшого підлітків, «міленіалів» і «бумерів» (Urban Dictionary, n.d.).

Прикметно, що на цьому сайті поняття «post-truth» описане трьома користувачами ще у листопаді 2016 р. Перший вказує на відоме з інших джерел розуміння постправди як емоційних чи особистих переконань, що часто сприймаються важливішими за будь-які факти. Другий уточнює, зазначаючи, що постправда – це такі обставини, за яких істина достовірно невідома «через суперечливі джерела або велику кількість нісенітниць у світі». Відтак часто виникають дебати про те, чи мали місце певні факти насправді, замість того, щоб обговорити їх дійсну значимість чи взаємозалежність. Тут же використовується і поняття «постправдива політика» – як приклад наводиться фальсифікація виборів, коли консерватори та ліберали дискутують не стільки щодо того, як вирішити чи запобігти цій проблемі, скільки щодо існування такої проблеми загалом. Зрештою третє, найбільш сленгове визначення також акцентує на власне американському аспекті поняття. Стверджується, що вживається воно у зв'язку зі «справою Трампа», хоча саме явище не нове, давно відоме у дискусіях про природне право, свободу, корупцію, волонтаризм («Post-truth», 2016). Увагу привертають й поняття, що у словнику пропонуються як пов'язані з постправдою. Серед них зокрема «post-trump stress disorder» – різновид «стресового розладу,

коли страхи й нічні жахи викликані спогадами про результати перемоги Трампа на виборах». Це слово у згаданому «Urban Dictionary» також з'являється у листопаді 2016 р. та перегукується із поняттям «посттравматичний синдром», тому в окремих статтях викликає критичний осуд з етичних позицій («Post-trump stress disorder», 2016).

Український сленг поняття постправди, хоча й меншою мірою, та все ж також фіксує. З 2012 р. функціонує український словник сленгу та сучасної мови «Мислово». Він схожий на американський, тут будь-хто з користувачів може додати своє визначення. На цьому сайті чимало слів громадсько-політичного дискурсу. Майже одночасно з «Urban Dictionary» (у грудні 2016 р.) тут з'являється поняття «посткривда» як «те саме що і постправда», та пов'язується, серед іншого, з брехнею і «післявиборчим похміллям» («Посткривда», 2016). Загалом у громадсько-політичному просторі України поняття «постправда» досить впізнаване, часто використовується у публічних дискусіях, на медіа-майданчиках, науково-практичних конференціях і безпекових заходах.

Зауважимо, що не всі західні неологізми на політичну тематику однаково вкорінюються в українському лексиконі. Феномен постправди тут можна розглядати як дійсно важливий для усього демократичного світу виклик. Наприклад, уже в червні 2018 р. «Urban Dictionary» поповнюється близьким та не менш політичним за змістом поняттям «пелтерінг» – поширена (особливо серед політиків) практика брехні, «обман правдивими твердженнями», тобто така форма роздумування та відповіді на складне запитання, яка є правдивою, але не стосується початкового питання («Paltering», 2018). Ця ситуація зазвичай заплутує оточуючих, змушує перефразовувати первинні запитання, найчастіше призводить до відчуття розгубленості, розчарування як серед тих, хто розпитував, так і загалом у суспільстві. В українській політичній лексиці така проблематика вочевидь актуальна, втім частіше за все означуватиметься іншими поняттями – такими як маневрування політиків, зміщення акцентів, уникнення незручних питань, виверти, дріб'язковість, хитрощі, шахрайство та навіть блазнювання, «клоунада» (слова, які особливо активно використовувалися у передвиборчій боротьбі 2019 р.). Англomовний аналог відомий хіба вузькому колу фахівців.

Підкреслимо, що й радянський досвід закріпив специфічні асоціації та аналогії у масовій свідомості, які часто формують упереджене сприйняття західних концептів, зокрема й такої категорії як «постправда». Відома догматичним викладом матеріалу головна газета СРСР, партійний орган «Правда» з 1912 р. і аж до розпаду Союзу утвердила досить специфічну культуру опрацювання, поширення та споживання інформації. Про тотальність такої умовної «правди» свідчать хоча б такі рядки одного з номерів самої газети: «С первых шагов своей деятельности органы партийно-государственного контроля установили самые тесные связи с нашей печатью, радио, телевидением, начиная от заводских многотиражек и заводского радиовещания до центральных газет, журналов студий. Эти связи расширяются и крепнут...» («По-Ленински осуществляют», 1963, с. 1). Централізація, обов'язковість передплати, ідеологічна ангажованість видання до певної міри дискредитували і/або деформували розуміння правди в суспільстві. Одночасно можемо припустити, що така ситуація – однаково сприятливий ґрунт для (не)усвідомлення ризиків та викликів постправди у пострадянському суспільно-політичному просторі.

Водночас академічні джерела в Україні досить обережно використовують неологізми. Більшість політологічних енциклопедій і словників не оперують поняттям «постправда» чи схожими новотворами. Разом з тим, знаходимо в них близькі за змістом поняття, а також ті, які формують відповідний дискурс. Суттєво наблизили до розуміння сучасної постправдивої реальності політики окремі категорії, прописані у «Політологічному енциклопедичному словнику». Феномен оруеллізму, розкритий в словнику В. Горбатенком, з позицій сьогодення читається не лише як історичний і літературний термін ХХ ст., але і як деяке застереження, що увиразнює наше розуміння сучасності. Під поняттям вчений розуміє пропагандистське маніпулювання фактами, словами, цілеспрямоване спотворення владою правди, історичного минулого, істини за допомогою ЗМІ, заради цілковитого суспільного

контролю (Шемшученко, Бабкін, Горбатенко, 2004, с. 446). Поняття великою мірою перегукується з ключовими параметрами постправди.

Привертають увагу і, наприклад, такі поняття з цього словника як «інфократія» (Шемшученко, Бабкін, Горбатенко, 2004, с. 239-240), «політичний міф» (Шемшученко, Бабкін, Горбатенко, 2004, с. 360-361), «політична мова» (Шемшученко, Бабкін, Горбатенко, 2004, с. 364). Це ті категорії, що дозволяють сьогодні інтегрувати поняття пост правди у політологічний апарат, особливо осмислити його у системі політичної комунікації – процесу обміну політичною інформацією, який структурує політичну діяльність, формує громадську думку, впливає на політичну соціалізацію, політичну культуру тощо (Шемшученко, Бабкін, Горбатенко, 2004, с. 269-270). Комунікація у політиці вибудовує своєрідні умови для розвитку соціальних і політичних інститутів, а досить часто фактично підмінює їх. Медіа-продукт про політичні програми, соціальні проекти, громадсько-політичні ідеї частіше є не стільки відображенням реального, скільки цілеспрямованим витворенням бажаного. Тут видається досить доречною категорія «постправдивості».

Пізніше «Політична енциклопедія» присвячує вже цілу статтю концепту «правда», передусім, як ціннісному орієнтиру політики. Вона тлумачиться як «коректне співвіднесення і представлення зв'язків світу дійсного і уявлень про нього». Використовують концепт «правда», на думку авторів, і для становлення та розповсюдження будь-яких політичних концепцій, і для розгортання ідеологічних течій, і у боротьбі за соціальний вплив, і у політичних текстах, і у практиках політичних технологій. Причетність, наближеність конкретних позицій до правди, істини, знань сприймається як запорука успіху в політичному житті суспільства (Левенець, Шаповал, 2011, с. 364-365). Цей технологічний зріз проблематики дещо роз'яснює й появу терміну «постправда», коли прагнення успіху в політиці абсолютизується до такого рівня, що для його досягнення допускається можливість ігнорування реальних фактів, їх конструювання та вигадкування.

Загалом у суспільно-політичному дискурсі найчастіше приставка «пост-» критично вказує на те, як під впливом сучасності принципово, іноді «дзеркально» змінюють свої первинні сутність, зміст чи форму певні політичні явища, відносини, процеси. Відтак з'являється багато дискусійних понять: постмодерн, посттоталітарне суспільство, постнаціональна держава, постматеріальні цінності, постполітика, постдемократія, постпам'ять, посттравма, пострасове суспільство та багато інших

Політологічні словники, що з'являються після 2014 р. в Україні, увиразнюють проблематику спотворення інформації у помітно більшій кількості пропонованих категорій. Тут уже детальніше розкривається поняття дезінформації – як хибного, неправдивого, свідомо перекрученого, поширеного під виглядом достовірного повідомлення. Вказується, що дезінформація може також розглядатися як цілісна система прийомів і технологій. Її мета – омана громадської думки, маніпулювання політичною свідомістю, послаблення політичних конкурентів, приховування прорахунків та помилок (Климанська, Турчин, 2015, с. 77). Прикметно, що ще в радянських тематичних словниках можна було віднайти значення цього поняття, однак з відповідним ідеологічним наповненням. Наприклад, тогочасний «Політичний словник» вказує на французьке походження слова «дезінформація», тлумачить його як поширення тенденційної інформації, «засіб буржуазної антикомуністичної пропаганди» (Врублевський, Кравчук, 1987, с. 166). У словниках же 2015 р. окремо розглядаються і такі поняття як фальсифікація (навмисне створення та тлумачення якихось фактів, явищ, подій) та фальсифікатор (особа, яка долучається до фальсифікації історичних подій, політики тощо) (Климанська, Турчин, 2015, с. 412).

Заслужують уваги й спроби вітчизняних політологів узагальнити актуальні тенденції громадсько-політичного сленгу. У контексті нашого дослідження, серед іншого, тут привертають увагу такі сучасні новотвори як «політичний фейк», «фейкова інформація», «фейкрайтер». Йдеться про політичні «підробки» різного рівня: політичну (контр)пропаганду, фальшиві політичні новини, абсурдні ідеї, пародії, оманливі сайти й акаунти у соціальних мережах. Усіх їх складно відрізнити від правди, але вигідно

використовувати різним політичним силам. Подібні напрямки спотворення інформації, як зауважують автори, особливо затребувані під час передвиборчих кампаній, періодів соціально-політичної нестабільності, інформаційних воєн (Хома, 2015, с. 343-344).

Фейк і суміжні з ним досить провокативні категорії, що межують зі жаргонізмами, сьогодні знаходимо не лише у текстах промов чи дописах у соціальних мережах провідних політичних лідерів світу. Ці поняття включають і в сучасні офіційні документи. Наприклад, у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України (2019) налічуємо 5 згадок про фейки. Зокрема серед урядових цілей декларовано таке бачення майбутнього, коли «українець рідше стикається з маніпулятивними та фейковими новинами, повідомленнями та матеріалами». Профільне на той час Міністерство культури, молоді і спорту при цьому передбачало вдвічі знизити «маніпулятивний контент», а також «споживання контенту держави-агресора». Не зважаючи на часте вживання, у Програмі немає чіткого визначення цього феномену, однак зі змісту можемо узагальнити, що фейки оцінюються як вкрай негативне явище медіа ринку, яке є наслідком гібридної війни, завдають шкоду громадянам України, призводять до соціальних конфліктів. Вже у 2021 р. для виявлення та боротьби з такими явищами засновано дві окремі інституції: Центр протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони України, а також Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України.

Отже, важливий аспект окресленої категорії постправди, який неможливо оминати в сучасному політологічному дослідженні феномену, особливо в Україні, є аспект безпековий, а також відповідні, пов'язані з ним поняття, підходи, методи, напрями і техніки аналізу. Усвідомлення викликів постправдивої епохи у цьому контексті зближує дослідників, аналітиків, освітян країн, що вивчають і шукають нові механізми та способи протистояння російській інформаційній експансії. Польська дослідниця Х. Баторовська, наприклад, цілком слушно актуалізує проблему культури безпеки у сучасному інформаційному суспільстві. Вона наголошує на необхідності змінювати способи мислення про безпеку та реагування на небезпечні виклики сучасності. Інформаційна зрілість громадян осмислюється як важлива умова запобігання загрози їх виключення з еволюційного та технологічного прогресу. Така можливість вбачається у продуманій освітній та інформаційній політиці (Batorowska, 2016). Дійсно, більшість громадських та освітніх ініціатив, що нині в різній мірі оперують поняттям «постправда», зосереджуються на проблемах захисту національних інтересів, забезпечення безпеки, на медіації та переговорних практиках тощо.

Висновки. Отже, постправда – це характеристика окремих проявів сучасного суспільно-політичного життя, що свідчать про зниження цінності фактів при окресленні політичних стратегій, умовну «девальвацію» першоджерел при прийнятті рішень, потенційну успішність вторинності під час виборів, кризу довіри на шляху розвитку демократії, миру, безпечного світу. З іншого боку, сама поява та осмислення такого поняття свідчить також про динамізм, насиченість і різноманіття політичного життя сучасного суспільства, відкритого до демократичних змін, активістських практик, прозорих технологій, інтелектуального розвитку.

Підсумовуючи осмислення різних аспектів поняття «постправда», яке активно привноситься у науковий вжиток з художніх, публіцистичних текстів, сленгу, припускаємо, що сьогодні ще зарано говорити про збагачення чи навпаки спрощення політологічного словника відповідними значеннями. Однак можна констатувати його розширення. Такі важливі для наукової дефініції параметри як точність, системність, мотивованість, однозначність, не зовсім властиві для категорії «постправда». До того ж і з багажем (пост)радянського досвіду, і в умовах гібридної війни цей західний концепт набуває ще й своєрідного звучання, та вочевидь не може однаково сприйматися усіма.

Водночас сам феномен «післяправдивої епохи» серйозно мобілізує **подальші політологічні пошуки**. Адже багато суспільно-політичних протистоянь сьогодні – це протистояння на витривалість, у яких дуже важливо не втратити пильності, ще системніше опрацьовувати відомості, збирати якомога багатогранніші дані, розуміти взаємопов'язаність

чинників. Постійний моніторинг, який до того ж не завжди допускає можливість публічно репрезентувати проміжні результати – ось важлива складова якісного знання про політику. Сьогодні йдеться про напрацювання таких методів і технік пізнання, які б допомогли краще зрозуміти усіх політичних акторів, відрізнити (а)симетрії політичних викликів, попередити наростаючі протистояння, вийти за межі стереотипів чи кліше про політику.

Поняття постправди, фейків, дезінформації впливають на емоції, світогляд, політичну свідомість, громадську думку, використовуються у боротьбі за владу, впливовість, репутацію. Вони сконструйовані та продовжують трансформуватися не так академічними колективами, як ЗМІ, інтернет-спільнотою, публічними персонами. Цей механізм і сам по собі є досить цікавим з огляду на специфічний період в історії науки та експертного знання. Час постправди – це час, коли дослідники суспільства (політологи, історики, соціологи, антропологи, психологи, культурологи) вимушені знову й знову повертатися на медіа-майданчики, а також до бібліотек, архівів, навчальних закладів, щоб зуміти доступніше роз'яснити сутність і значення першоджерел для широких суспільних мас, для усіх тих, хто сьогодні отримав широкі можливості доступу до політики.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Врублевський, В. К., Кравчук, Л. М., Кудрицький, А. В. (Ред.). (1987). *Політичний словник*. 4-те вид., перероб. і доп. К.: Голов. ред. УРЕ.
2. Головаха, Е. И. (2005). *Альтернативный социологический словарь. Социология: теория, методы, маркетинг. No. 2*. 197-203.
3. Климанська, Л. Д., Турчин, Я.Б., Хома, Н. М. (Ред.). (2015). *Політологія: сучасні терміни і поняття*. 4-те видання, виправлене і доповнене. Львів: Новий Світ –2000.
4. Левенець, Ю., Шаповал, Ю. (Ред.). (2011). *Політична енциклопедія*. К.: Парламентське видавництво.
5. Міллер, Д. (Ред.). (2000). *Енциклопедія політичної думки*. Пер. з англ. К.: Дух і Літера.
6. *По-Ленински осуществляют контроль*. (1963). Газета «Правда», Орган ЦК КПСС. №81(16302). 22 марта. С. 1.
7. *Посткривда*. Мислово.
<http://myslovo.com/?dictionary=%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%82%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%b2%d0%b4%d0%b0>
8. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. (2019). 29.09.2019. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66959
9. Хома, Н. М. (Ред.). (2015). *Сучасна політична лексика: навч. енциклопед. словник-довідник*. Львів: «Новий Світ-2000».
10. Чугров, С. В. (2017). Post-truth: трансформація политической реальности или саморазрушение либеральной демократии? *Полит. Политические исследования. № 2*. 42-59.
11. Шемшученко, Ю. С., Бабкін, В. Д., Горбатенко, В. П. (Ред.). (2004). *Політологічний енциклопедичний словник*. 2-е вид., доп і перероб. К.: Генеза.
12. Batorowska, H. (2016). *Wybrane aspekty kultury bezpieczeństwa w społeczeństwie informacji i wiedzy*. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 6. 200-208.
13. *Collins 2017 Word of the Year Shortlist*. Collins English Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/collins-2017-word-of-the-year-shortlist,396,HCb.html>
14. Crilley, R. (2018). International relations in the age of 'post-truth' politics. *International Affairs. Volume 94. Issue 2*, 417–425.
15. Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Cambridge, UK: Polity.
16. Fish, W. (2016). “Post-Truth” Politics and Illusory Democracy. *Psychotherapy and Politics International. Volume 14, Issue 3. October*, 211-213.
17. Ford Derek, R. (2019). *Politics and Pedagogy in the “Post-Truth” Era: Insurgent Philosophy and Praxis*. London: Bloomsbury Academic.

18. Fraune, C., Knodt, M. (2018). Sustainable energy transformations in an age of populism, post-truth politics, and local resistance. *Energy Research & Social Science*. Volume 43, September. 1-7.
19. Fuller, S. (2018). *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*. London-NY: Anthem Press.
20. Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. N.Y.: St. Martin's.
21. Montgomery, M. (2017). Post-truth politics? Authenticity, populism and the electoral discourses of Donald Trump. *Journal of Language and Politics*, Volume 16, Issue 4, Jan, 619–639.
22. Paltering. Urban Dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Paltering>
23. *Post-trump stress disorder*. Urban Dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=post-trump%20stress%20disorder>
24. *Post-truth*. Urban Dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=post-truth>
25. Speed, E., Mannion, R. (2017). The Rise of Post-truth Populism in Pluralist Liberal Democracies: Challenges for Health Policy. *International journal of Health Policy Manag. May*; 6(5), 249–251.
26. Tallis, B. (2016). Living in Post-truth: Power / Knowledge / Responsibility New Perspectives. *Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations*. 24. No: 1. 7-18.
27. Tesich, S. (1992). A Government of Lies. *The Nation*, January 6/13. 12-14.
28. *Urban Dictionary*. <https://ads.urbandictionary.com/>
29. *Word of the Year 2016 is post-truth*. Oxford Dictionaries. <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

REFERENCES:

1. Vrublevskiy, V. K., Kravchuk, L. M., Kudrytskyi, A. V. (Red.). (1987). *Politychnyi slovnyk*. [Political dictionary]. 4-te vyd., pererob. i dop. K. : Holov. red. URE. [in Ukrainian].
2. Holovakha, E. Y. (2005). Al'ternativny`j socziologicheskij slovar`. [Alternative Sociological Dictionary]. *Socziologiya: teoriya, metody, marketing*. No. 2. 197-203. [in Russian].
3. Klymanska, L. D., Turchyn, Ya.B., Khoma, N. M. (Red.). (2015). *Politolohiia: suchasni termini i poniattia*. [Political science: modern terms and concepts.]. 4-tie vydannia, vypravlene i dopovnene. Lviv: Novyi Svit –2000. [in Ukrainian].
4. Levenets, Yu., Shapoval, Yu. (Red.). (2011). *Politychna entsyklopediia*. [Political encyclopedia]. K.: Parlamentske vydavnytstvo. [in Ukrainian].
5. Miller, D. (Red.). (2000). *Entsyklopediia politychnoi dumky*. [Encyclopedia of political thought]. Per. z anhl. K.: Dukh i Litera.
6. *Po-Leninski osushhestvlyat` kontrol`*. [Lenin-style to exercise control]. (1963). *Gazeta «Pravda»*, Organ CzK KPSS. №81(16302). 22 marta. S. 1. [in Russian].
7. *Postkryvda*. [Post-Truth]. Myslovo. <http://myslovo.com/?dictionary=%d0%bf%d0%be%d1%81%d1%82%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%b2%d0%b4%d0%b0> [in Ukrainian].
8. Prohrama diialnosti Kabinetu Ministriv Ukrainy. (2019). [Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. 29.09.2019. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni veb-portal. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66959 [in Ukrainian].
9. Khoma, N. M. (Red.). (2015). *Suchasna politychna leksyka: navch. entsykloped. slovnyk-dovidnyk*. [Modern political vocabulary: a dictionary]. Lviv : «Novyi Svit-2000». [in Ukrainian].
10. Chugrov, S. V. (2017). Post-truth: transformacziya politicheskoi real'nosti ili samorazrushenie liberal'noj demokratii? [Post-Truth: Transformation of Political Reality or Self-Destruction of Liberal Democracy?]. *Polis. Politicheskie issledovaniya*. № 2. 42-59. [in Russian].
11. Shemshuchenko, Yu. S., Babkin, V. D., Horbatenko, V. P. (Red.). (2004). *Politolohichni entsyklopedichni slovnyk*. [Political science encyclopedic dictionary]. 2-e vyd., dop i pererob. K.: Heneza. [in Ukrainian].

12. Batorowska, H. (2016). *Wybrane aspekty kultury bezpieczeństwa w społeczeństwie informacji i wiedzy*. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 6. 200-208.
13. *Collins 2017 Word of the Year Shortlist*. Collins English Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/word-lovers-blog/new/collins-2017-word-of-the-year-shortlist,396,HCB.html>
14. Crilley, R. (2018). International relations in the age of 'post-truth' politics. *International Affairs*. Volume 94. Issue 2, 417–425.
15. Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Cambridge, UK: Polity.
16. Fish, W. (2016). "Post-Truth" Politics and Illusory Democracy. *Psychotherapy and Politics International*. Volume 14, Issue 3. October, 211-213.
17. Ford Derek, R. (2019). *Politics and Pedagogy in the "Post-Truth" Era: Insurgent Philosophy and Praxis*. London: Bloomsbury Academic.
18. Fraune, C., Knodt, M. (2018). Sustainable energy transformations in an age of populism, post-truth politics, and local resistance. *Energy Research & Social Science*. Volume 43, September. 1-7.
19. Fuller, S. (2018). *Post-Truth: Knowledge As A Power Game*. London-NY: Anthem Press.
20. Keyes, R. (2004). *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. N.Y.: St. Martin's.
21. Montgomery, M. (2017) Post-truth politics? Authenticity, populism and the electoral discourses of Donald Trump. *Journal of Language and Politics*, Volume 16, Issue 4, Jan, 619 – 639.
22. Paltering. Urban Dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Paltering>
23. *Post-trump stress disorder*. Urban Dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=post-trump%20stress%20disorder>
24. *Post-truth*. Urban Dictionary. <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=post-truth>
25. Speed, E., Mannion, R. (2017). The Rise of Post-truth Populism in Pluralist Liberal Democracies: Challenges for Health Policy. *International journal of Health Policy Manag.* May; 6(5), 249–251.
26. Tallis, B. (2016). Living in Post-truth: Power / Knowledge / Responsibility New Perspectives. *Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations*. 24. No: 1. 7-18.
27. Tesich, S. (1992). A Government of Lies. *The Nation*, January 6/13. 12-14.
28. *Urban Dictionary*. <https://ads.urbandictionary.com/>
29. *Word of the Year 2016 is post-truth*. Oxford Dictionaries. <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>

Olha Volianiuk,

*Ph.D. in Political Sciences, Associate Professor,
National Pedagogical Dragomanov University*

"Post-Truth": Security Challenges, Scientific Discussions, Political Slang

Political development and political stability, international and national security depends on society's ability to recognize the real and the imaginary. The concept of "post-truth" is such an interpretation of phenomena / relations / processes (including socio-political) that does not correspond to reality or partially distorts it. The post-truth in political life indicates a decrease in attention to facts when defining strategies, a certain "devaluation" of primary sources when making political decisions, a crisis of confidence on the way to the development of democracy, peace, a secure world. It is an instrument of political struggle and modern wars. The contradictory meaning of the concept requires a political science understanding. This problem as a part of the categorical apparatus of political science, socio-political slang, and security challenges is analyzed.

Interdisciplinary approaches and methods are used. Political dictionaries and encyclopedias, official documents, materials of popular sites, "ratings" of frequently used words are analyzed. A retrospective analysis, in particular to Soviet history, made it possible to elucidate certain factors of widespread deformations in society's understanding of the phenomenon of truth. Post-truth politics is characterized as the manipulation of basic knowledge of history and politics, as simplification, strengthening the emotional components of political ideologies. It is a threat to understanding, effective exchange of political information, political socialization. It is a test of community literacy and endurance. There aren't talks about the introduction of a new scientific concept, but focuses on the responsibility of the intellectual environment to the post-truthful circumstances of our time.

Keywords: *post-truth, security, political reality, misinformation, Orwellian, political ideology, political communication, (self)justification.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.14>

УДК 330.02

Лерник Світлана Степанівна,

докторантка, Міжрегіональна академія управління персоналом;
lanucik@ukr.net; ORCID 0000-0001-7413-9425

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА СВІТОВОМУ РІВНІ

У статті аналізуються найактуальніші, неоднозначні та недостатньо розглянуті в політичній науці аспекти та проблеми державного регулювання розвитку економіки та управління економічними процесами на світовому рівні. На теоретичному рівні дослідження використовувалися комплексний, синергетичний та аналітичний методи, а також інституційний підхід до розгляду сучасних вимірів розвитку економіки та політико-економічних процесів, структурно-функціональний аналіз. Окреслено питання еволюції та розвитку зовнішньоекономічної діяльності держав та охарактеризовано специфіку й політичні особливості функціонування світового економічного ринку. Підкреслюється, що аналіз зовнішньополітичних процесів не можна здійснювати без таких суспільних феноменів як «світовий ринок», «міжнародні економічні зв'язки», «міжнародна торгівля» та інші, а також без врахування особливостей розвитку економіки як на національному, так і світовому рівнях. Окреслюється та характеризується специфіка державного управління економікою в руслі економічної політики України на сучасному етапі, особливості євроінтеграційних та світових економічних процесів, притаманних сучасній Україні. Обґрунтовується, що розвиток національної економіки в Україні має здійснюватися більш послідовно, у тісній співпраці з іншими країнами і, найперше, країнами Європейського Союзу. Підкреслюється, що державне управління економікою України має бути науковим, інноваційним, з урахуванням як власного національного, так і світового досвіду у цій сфері.

Ключові слова: *економіка, економічна політика, національна та світова економіка, державне управління національними та зовнішньоекономічними процесами.*

Вступ. Світова економіка, що великою мірою обумовлює стан і особливості функціонування фактично усіх національних економік країн, нині розвивається надто потужно, породжуючи як багато позитивних здобутків, так і складних, суперечливих і навіть надто гострих проблем у політичному житті. У зв'язку з цим виникає потреба глибокого теоретичного аналізу того, у який спосіб сформувати державну економічну політику, скоординувати національні та світові економічні процеси та визначити, якими мають бути дії тих загальносвітових (в тому числі регіональних, континентальних та інших) структур в управлінні економікою світових масштабів, але, головне – як має розвиватися економіка, державне управління, регулювання економічних процесів безпосередньо на національному

рівні, з тим, аби економіка окремих держав відповідала не лише вимогам і особливостям світового економічного розвитку але, найперше, потребам громадян конкретних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані зі станом, особливостями, проблемами розвитку світової економіки, регулювання й управління національними та зовнішньополітичними процесами, нині досліджуються досить широко, всебічно, хоча є немало і питань, проблем, що потребують поглибленого аналізу. У процесі аналізу означених в статті питань в першу чергу бралися до уваги праці таких зарубіжних і вітчизняних вчених як В. Алієва-Барановська, А. Амосова, Я. Бернуллі, А. Баронін, М. Вебер, І. Дахно, Е. Гідденс, В. Горбатенко, Дж. Гелбрайт, Е. Дюркгейм, Ж. Дельоз, О. Костенко, О. Кримський, С. Лаплас, Р. Лукас, А. Мартинов, В. Малиновський, З. Партико, И. Самуельська, Е. Тоффлер, М. Фуко, Ф. Фукуями та інших.

Окремо має розглядатися питання еволюції та розвитку зовнішньоекономічної діяльності держав, державного регулювання цими процесами. Серед українських вчених помітною цьому плані є колективна праця «Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності» за загальною редакцією О. Юлдашева, навчальний посібник «Регулювання зовнішньоекономічної діяльності» за загальною редакцією І. Дахна, навчальний посібник Д. Стеценка «Державне регулювання економіки», підручник М. Лукашевича «Соціологія економіки» та ін. Серед зарубіжних авторів ми найперше орієнтувалися на праці М. Вебера, Дж. Гелбрейта, Е. Дюркгейма, П. Самуельса, Ф. Тоффлера та інших дослідників. Проте далеко не всі питання й аспекти державного регулювання економіки та управління зовнішньоекономічними процесами досліджені достатньо глибоко і предметно.

Мета та завдання статті. Відтак постає завдання виокремити та проаналізувати саме ті питання і процеси державного управління економікою на національному та світовому рівнях, що викликають найбільший науковий інтерес на початку ХХІ ст. На теоретичному рівні для досягнення основної мети дослідження використовувалися комплексний, синергетичний та аналітичний методи, з тим, аби розглядати економічні системи національного і світового рівнів як цілісні, багатовимірні, взаємопов'язані, зокрема й в політичному сенсі. За допомогою інституційного підходу аналізувалися сучасні виміри розвитку економіки, економічних процесів. Структурно-функціональний аналіз дав можливість розглянути специфіку, форми і методи діяльності основних суб'єктів управління економікою.

Результати та дискусії. Світовій економічній ринку нині стрімко розвивається та є тим складним і глобальним економічним простором, де вирішується доля не просто окремих країн, суб'єктів господарювання, але й цілих континентів. Маємо при цьому брати до уваги (в теоретико-прикладному плані) дві особливості. Перша: стрижнем сучасних ринкових систем є пріоритет свободи підприємницької діяльності у всіх її аспектах, свобода придбання (в основі якої є право приватної власності) і конкуренція. Друга: нових ознак набуває механізм регулювання сучасних ринкових відносин. Українські вчені В. Вілков і О. Салтовський (2004) пишуть: «Характерними рисами сучасної ринкової економіки розвинених країн є підвищення ролі держав у прямому чи опосередкованому регулюванні економічної системи за допомогою бюджетної та податкової політики, митні збори, субсидії вітчизняним виробникам, різні програми соціального захисту» (с. 304).

Одночасно, поряд з маркетингом (market – ринок) важливішим елементом світової економіки нині стає менеджмент, тобто система управління процесом виробництва, розподілу виробленого. Зазначимо, що найважливішими ознаками світового ринку є: товари, виробництво, що вже вийшло за національні рамки, переміщення товарів не лише за внутрішнім, але й за зовнішнім попитом і пропозиціями; максимальна оптимізація використання факторів виробництва і забезпечення конкурентоспроможності товарів та їх виробників (Дахно, 2009, с.9). Водночас, зростає роль неурядових інституцій у регулюванні світових економічних процесів і стають потужними інші сфери економічної діяльності, регулювання яких може відбуватися саме на глобальному рівні, на основі міжнародного права, яке «регулює відносини між державами, недержавними організаціями у зв'язку з імплементацією їх діяльності» (Bezzubov, 2020, с. 16).

Звернемо увагу й на те, що світова економіка та світова економічна інтеграція не можуть розглядатися без розуміння суті таких феноменів як «світовий ринок», «міжнародні економічні зв'язки», «міжнародна торгівля» та інші, які є базовими для вивчення і управлінських проблем і процесів у національних та світових економіках. Суть не у понятійному, але змістовному значенні подібних понять соціально-економічного характеру, які, з одного боку, є загальними для усіх суб'єктів світової системи господарювання, а, з іншого, відповідним чином «прочитуються» в політичному-правовому, соціальному й інших планах в окремих країнах.

У процесі регулювання економіки, держава найперше орієнтується на такі показники, що у сукупності характеризують і рівень економічного розвитку країни, і якість життя громадян:

–тривалість життя людини. Такий показник широко використовується у більшості країн світу та різноманітних світових організаціях – ООН, СОТ, ЄС і т. ін.;

–дохід (валовий внутрішній продукт). Також вживаний і яскравий показник в першу чергу статистичного, фактичного виміру економіки;

–рівень зайнятості населення. Тут найперше постають питання безробіття, створення нових робочих місць, а останнім часом даються взнаки і широкі міграційні процеси;

–ступінь реалізації прав людини. Зі стрімким розвитком широких демократичних процесів, зростанням ролі функціонування великих соціумів (громадянських суспільств), показники реального забезпечення прав людини займають особливе місце в національних та світових соціально-економічних моніторингах;

–стан та охорона навколишнього середовища. Цей фактор (показник) набув особливого значення й ваги уже в другій половині ХХ ст.

Варто погодитися з вченими, на думку яких, параметрами впливу держави на економіку є: регулювання процесу входження в ринок загалом; регулювання ринкового ціноутворення; регулювання ринкових обсягів виробництва (Дахно, 2009, с. 7). Національний і міжнародний рівні державного регулювання економічними процесами, хоча і досить тісно пов'язані, поєднані, взаємозалежні, однак, вони значно різняться. Полишимо вироблення державою загальної політики (стратегії) національного і зовнішньоекономічного курсу розвитку, а зорієнтуємо увагу саме на особливостях державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни.

В Україні сьогодні організація зовнішньоекономічної діяльності та відповідне державне керівництво найбільшою мірою обумовлені Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (2012 р.). Перший закон з такою ж назвою було ухвалено Верховною Радою України ще у квітні 1991 р., потім прийнято і його другу редакцію.

Хоча немало авторів звертають увагу на недосконалість цього закону, він все ж прописує багато доречних аспектів регулювання й управління зовнішньоекономічними процесами. Тут, однак, слід звернути увагу на проблему взаємин держави та економіки, яка в багатьох випадках є визначальною для управління економікою загалом. Прочитуємо лише думку американського економіста, лауреата Нобелівської премії (1995 р.) Р. Лукаса (Lucas), який вважає, що не бажано здійснювати жодних несподіваних для суб'єктів господарювання заходів з боку держави, навіть ефективних, оскільки вони породжують додаткову непевність. На думку вченого, держава може тільки контролювати рівень цін і пропозицію, причому друге – шляхом зниження податків (Lucas, 1976).

У дійсності є певний набір спеціальних інструментів державного регулювання зовнішньоекономічними процесами, які більшість фахівців поділяють на економічні та адміністративні:

а) економічні інструменти:

–економічні інструменти прямої дії: державні видатки; контроль за економічними процесами (регулювання імпорту й експорту); законодавчі постанови держави;

–економічні інструменти непрямої дії: митні тарифи, податки і збори, імпорнтні депозити, пільгові кредити експортерам, гарантії, субсидії, звільнення від оподаткування, надання фінансової допомоги.

б) адміністративно-політичні методи:

- ембарго;
- ліцензування;
- квотування;
- специфічні вимоги до товару, маркування й упаковки;
- обмеження поставок експортерам;
- антидемпінгова політика.

Подібні інструменти, пов'язані з певними обмеженнями ринку, що базуються на теорії протекціонізму, «асоціюються з сертифікацією продуктів, лобізмом, захистом [внутрішніх ринків] на світовому ринку» (Eken, 2020, с. 94). Такі обмеження є основою економічної політики держави задля укріплення внутрішнього ринку та забезпечення сталого розвитку.

Український вчений М. Лукашевич (2005) при дослідженні процесів управління економікою, в тому числі в міжнародному плані, висловлює своє розуміння такого, недостатньо опрацьованого в науковому плані феномену як «світове господарство». Під ним він розуміє «систему, що об'єднує національні, регіональні, континентальні, трансконтинентальні та інші за масштабами та устроями економіки, що взаємодіють щодо забезпечення умов спільного виживання людства під впливом глобальних процесів» (с.259).

У цьому випадку доречно нагадати думку Е. Гідденса стосовно того, що поділ на суспільства «першого», «другого» і «третього світу» розпочався ще у XVIII ст. за часу існування колоній. Е. Гідденс (1999) пише : «І хоча, — фактично майже всі в цих колоніях на сьогодні здобули незалежність, наступ колоніалізму був тим вирішальним фактором, який зробив суспільну мапу світу такою, якою ми її сьогодні знаємо» (с.79).

Виділяють також декілька груп моделей розвитку світового господарства, без чого його управління також не можна розглядати: а) моделі однолінійного розвитку (найбільш поширеною є відома марксистська теорія економічного розвитку); б) модель паралельного розвитку світу господарства (дволінійний розвиток, модель метричного розвитку (Ф. Бродель, І. Валлерстайн); в) цивілізаційні моделі розвитку світового господарства (В. Мірабо, М. Данилевський, М. Гумільов, А. Тойнбі, О. Шпенглер та інші). Водночас, за твердженням Н. Д'юнн (N. Dunne) (2015), вибір моделі розвитку ринкової теорії як і моделі розвитку світового господарства повинен бути скоріше прагматичним, ніж ідеологічним (с. 7).

З усього кола державного управління національними економічними процесами, управління світовою економікою, виділимо характер зовнішньоекономічних зв'язків окремих держав саме у XXI ст. Оскільки соціальна функція усіх держав світу головним чином залежить від потреби створення належних умов життя громадян, забезпечення їх прав і свобод, виокремлюють в першу чергу два основних напрями здійснення зовнішньоекономічних зв'язків країн світу: 1) практична реалізація зовнішніх функцій держави загалом; 2) реалізація функцій держави, пов'язаних з формуванням держави соціальної (Гелбрейт, 1969, с. 6). Соціальна держава – це правова держава, зі соціально орієнтованою високорозвиненою економікою, виразник, представник і захисник публічних і загальних інтересів усіх громадян, це держава з високо розвинутим і соціально активним громадянським суспільством.

Міжнародні економічні відносини мають власний зміст (структуру), характерні ознаки, що потребують як належного розвитку, так і інтеграції національних економік. Цими ознаками є:

- відносини у сфері матеріального виробництва (спільні підприємства, будівництво різних господарських об'єктів, спеціалізація і кооперація виробництва, окремі виробничі зв'язки);
- відносини у сфері розподілу (розвиток спільного підприємництва, міжнародний рух капіталу, міжнародна міграція робочої сили тощо);

- відносини у сфері обміну (купівля-продаж товарів, капіталів, робоча сила тощо);
- відносини у сфері споживання (взаємні поставки продукції, спільні господарські об'єкти тощо) (Амеліна та ін., 2013).

Суб'єктів міжнародних економічних відносин, що значною мірою впливають на їх стан і характер, багато: держави; групи держав; міжнародні організації; фізичні особи; юридичні особи; транснаціональні компанії; об'єднання окремих фізичних, юридичних осіб; представники іноземних фірм; місцеві органи влади; представники інших держав на території держави, що представляють її інтереси. Відповідному управлінню на національному та світовому економічних рівнях піддаються такі конкретні економічні відносини як: торгівля; міграція робочої сили; валютно-фінансові відносини; валютно-кредитні відносини; виробнича співпраця й інвестиційна діяльність; співпраця у сфері послуг; науково-технічна співпраця; транспортні відносини.

Практичний механізм світового регулювання економіки базується на наявності відповідних державних установ у кожній країні; різноманітних громадянських організацій, асоціацій, що обстоюють і забезпечують реалізацію інтересів країн на світовому рівні. У цьому випадку особливо слід виділити такі міжнародні інституції: а) Група Всесвітнього банку і його спеціалізовані структури (Міжнародний Банк реконструкції і розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Багатостороннє агентство по інвестиційним гарантіям); б) Міжнародний валютний фонд, Всесвітня торговельна організація; г) ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН; г) ЮНІДО – Організація Об'єднаних націй з промислового розвитку; д) Міжнародна агенція з атомної енергії.

Не вдаючись у характеристику суті та практичних аспектів діяльності перерахованих організацій, зазначимо, що для успішного управління сучасним світовим економічним господарством є достатньо дієві засоби. Крім того, щодо окремих держав світу маємо брати до уваги такий виправданий десятиліттями політичний засіб як зовнішня політика. Як зазначає українська дослідниця Л. Чекаленко (2010): функціонування зовнішньополітичної сфери має два рівні (визначальні і специфічні). Перший рівень містить життєві інтереси держави, які гарантують їй безпеку існування, незалежність, процвітання. Другий рівень – це спільні інтереси держав, що укладають між собою договори і співпрацюють (с.4).

Висновки. Аналізуючи особливості розвитку національних і світової економік, співпраці країн в економічному плані на міжнародному рівні, державного регулювання цими процесами, зробимо такі узагальнення.

1. Світова модернізація країн і суспільств у ХХІ ст. найбільш помітно, інтенсивно, послідовно і не безпроблемно здійснюється на політичному й економічному рівнях. Економічне господарювання, за усього багатоманіття національних моделей, ринкових механізмів в окремих країнах, потребує міждержавних інтеграцій і спільних зусиль країн і народів, аби створити гідні умови життя, соціальне благополуччя і захист максимально більшої кількості громадян, сформуванню дійсно соціальних суспільств.

2. Враховуючи, що нині та надалі, в умовах глобалізації світової інтеграції, світова економіка буде відігравати велику роль у піднятті рівня національних економік, розвитку їх конкурентоздатності, ще більшу організуючу й координуючу роль будуть брати на себе Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі, Конференція з питань торгівлі й розвитку ООН, Міжнародна організація праці та інші.

3. Розглядаючи стан та характер державного управління економікою на національному рівні (йдеться про економіку сучасної України), робимо акцент на тому, що таке управління має носити специфічний інноваційний характер через: врахування як вітчизняного, так і кращого зарубіжного досвіду такого управління; впровадження в систему управління нових інноваційних механізмів прийняття та практичної реалізації управлінських рішень; визначення та свідомого розмежування державного управління і самоврядування (держава і громадянське суспільство); посилення ролі й значення в державному управлінні людського фактору (підбір, підготовка, підвищення кваліфікації, ротація і тощо) державних службовців.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Амеліна, І., Попова, Т. та Владимиров, С. (2013). *Міжнародні економічні відносини*. Київ: «Центр учбової літератури».
2. Вілков, В. та Салтовский, О. (2004). *Людина і світ*. Київ.: Центр навчальної літератури.
3. Гелбрейт, Дж. (1969). *Новое индустриальное общество*. Москва: Прогресс. (Оригинальная работа опубликована 1967 г.).
4. Гіденс, Е. (1999). *Соціологія*. Київ: Основи. (Оригінальна робота опублікована 1982 р.).
5. Дахно, І. (Ред.). (2009). *Регулювання зовнішньоекономічної діяльності*. Київ: Центр учбової літератури.
6. Лукашевич, М. (2005). *Соціологія економіки*. Київ: Каравела.
7. Чекаленко, Л. (Ред.). (2010). *Зовнішня політика України (від давніх часів до наших днів)*. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал».
8. Bezzubov, D. (2020). Administrative and Legal Forms of Regulation of the Modern Market of Space Services and Technologies. *Advanced Space Law. Vol. 5.* 14-24.
9. Dunne, N. (2015). *Competition Law and Economic Regulation*. Cambridge. Cambridge University Press.
10. Eken, I. (2020). Anti-Dumping Regulation of the World Market at the Present Stage. *Journal of Management Policy and Practice. Vol. 21 (1).* 93-104.
11. Lucas, R. (1976). Econometric Policy Evaluation: A Critique. *Rochester Conference Series on Public Policy. № 1.* 19-46. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167223176800036>

REFERENCES:

1. Amelina, I., Popova, T. & Vladymyrov, S. (2013). *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny*. [Foreign international affairs]. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury». [in Ukrainian].
2. Vilkov, V. & Saltovskiy, O. (2004). *Liudyna i svit*. [A Human being and the world]. Kyiv.: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].
3. Helbreit, Dzh. (1969). *Novoe yndustryalnoe obshchestvo*. [The new industrial state]. Moskva: Prohress. (Original work was published in 1967 h.). [in Russian].
4. Hidens, E. (1999). *Sotsiologhiia*. [Sociology]. Kyiv: Osnovy. (Original work was published in 1982 r.) [in Ukrainian].
5. Dakhno, I. (Red.). (2009). *Rehuliuivannia zovnishnoekonomichnoi diialnosti*. [The regulation of foreign economic activity]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
6. Lukashevych, M. (2005). *Sotsiologhiia ekonomiky*. [The sociology of economic]. Kyiv: Karavela. [in Ukrainian].
7. Chekalenko, L. (Red.). (2010). *Zovnishnia polityka Ukrainy (vid davnikh chasiv do nashykh dniv)*. [Foreign policy of Ukraine: from antient times to modernity]. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal». [in Ukrainian].
8. Bezzubov, D. (2020). Administrative and Legal Forms of Regulation of the Modern Market of Space Services and Technologies. *Advanced Space Law. Vol. 5.* 14-24.
9. Dunne, N. (2015). *Competition Law and Economic Regulation*. Cambridge. Cambridge University Press.
10. Eken, I. (2020). Anti-Dumping Regulation of the World Market at the Present Stage. *Journal of Management Policy and Practice. Vol. 21 (1).* 93-104.
11. Lucas, R. (1976). Econometric Policy Evaluation: A Critique. *Rochester Conference Series on Public Policy. № 1.* 19-46. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167223176800036>

Svitlana Lernyk

PhD Student, Interregional Academy of Personnel Management

On the Problem of State Regulation of the Economy and Management of Foreign Economic Processes at the World Level

It was analyzed the most relevant, ambiguous and insufficiently considered in political science the aspects and problems of state regulation of economic development and management of economic processes at the global level. It was used the methods such as complex, synergetic and analytical at the theoretical level of the article as well as an institutional approach to the consideration of modern dimensions of economic and political development and economic processes and structural-functional analysis, the issues of evolution and development of foreign economic activity of states in the field of economy are outlined and the political specifics and peculiarities of functioning of the world economic market are characterized. It is emphasized that the analysis of foreign policy processes can not be carried out without such social phenomena as «world market», «international economic relations», «international trade» etc. as well as without taking into account the peculiarities of economic development at both national and global levels. The specifics of state management of the economy in line with the economic policy of Ukraine nowadays, the features of European integration and world economic processes inherent in modern Ukraine are outlined and characterized. The conclusion is substantiated that the development of the national economy in Ukraine should be carried out more consistently, in close cooperation with other countries and, first of all, the countries of the EU. It is emphasized that the state management of Ukraine economy should be scientific, innovate, taking into account both its own national and world experience in this field.

Keywords: *economy, economic policy, national and world economy, state management of national and foreign economic processes.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2021.30.15>
УДК 321.323

Перегида Євген Вікторович,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук та права,
Київський національний університет будівництва і архітектури
yevgennn@ukr.net

**СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ
СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ**

(рецензія на підручник *Правова політологія. Академічний курс за ред. І. О. Кресіної, Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.*)

До уваги читачів пропонується рецензія на новий підручник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України «Правова політологія. Академічний курс» за редакцією І. О. Кресіної, виданий у Києві 2021 року. Видання орієнтоване на формування цілісної системи знань щодо політико-правової реальності. Йдеться про черговий етап розвитку в Україні нового науково-дослідницького напрямку – правової політології – як показового прикладу одночасного поглиблення спеціалізації та посилення прагнення до інтеграції. Окреслені основні тематичні блоки пропонованого підручника: теоретико-методологічні проблеми, що стосуються обґрунтування правової політології як науки і навчальної дисципліни; взаємовплив політики і права; політична влада, що охоплює своїм впливом правові питання; функціонування держави як політико-правового інституту; основні характеристики суб'єктів і об'єктів політики; правовий вимір політичних режимів, політичної участі й політичного представництва, політичних партій і партійних систем тощо. Наголошується на структурованості матеріалу, оригінальності авторського підходу, його актуальності для державотворчої діяльності. Осмислюючи політичні та правові чинники суспільного розвитку, автори розширили розуміння поняттєво-категоріального апарату сучасної науки, зокрема і через такі поняття як «політичне право», «політико-правова система», «правова політика», «політико-правове прогнозування» та інші.

Ключові слова: правова політологія, міждисциплінарний підхід, підручник, академічний курс, навчально-методична література.

Одне з визначень науки пояснює її кризь призму процесу творчої діяльності з отримання нового знання. Результатом цієї діяльності є формування цілісної системи знань щодо певних явищ суспільного буття. Наука завжди розвивається у конкретних історичних умовах, що обумовлені передусім рівнем розвитку суспільства. Властиві суспільству засоби виробництва і технології, особливості суспільних відносин, ставлять перед наукою конкретні завдання, створюють можливості реалізації її досягнень.

Протягом усього періоду розвитку наукового знання в ньому взаємодіяли дві тенденції, які доповнювали одна одну – поглиблення спеціалізації й посилення прагнення до інтеграції. На різних етапах розвитку науки співвідношення цих тенденцій змінювалося. На початкових етапах формування наукових знань (до Нового часу) переважали процеси інтеграції, дослідники намагалися розглядати речі, явища та процеси в їх сукупності та єдності. Одночасно в роботах Аристотеля дослідники виявляють початки диференціації наукового знання. Наука Нового часу сконцентрувала увагу на окремих аспектах і конкретних проявах буття природи і людини. Диференціація наук була закономірним наслідком швидкого

збільшення та ускладнення знань. Вона неминуче приводила до спеціалізації та поділу наукової праці.

Процеси диференціації в гуманітарних науках у XIX ст. привели до класичного поділу на дисципліни. Власне в цей час філософія, історія, філологія тощо розмежували предмет своїх досліджень, випрацювали методологію та методи пізнання. І в цей же час в межах еволюціоністської концепції на основі еволюції, що розглядається як універсальна закономірність, здійснюється спроба синтезу різних наук.

Політична наука остаточно виокремилася з правознавства уже в XX ст., активно розробляючи власні предмет і об'єкт, поняттєво-категоріальний апарат, методологічний арсенал. І нині політологія остаточно утвердилася та зайняла чільне місце серед інших соціогуманітарних наук.

Однак життя не стоїть на місці. Політика і право в сучасних суспільствах тісно переплітаються і формують нові явища, які складно описувати методами класичної політології або класичної юриспруденції. Сучасна політико-правова реальність вимагає від науковців застосування нових підходів для її адекватного відображення. В Україні такою відповіддю на «виклик часу» стало народження нового науково-дослідницького напрямку – правової політології, що його започатковано в Інституті держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України. Аналізуючи політичні та правові чинники суспільного розвитку, нова наука спрямована, насамперед, на дослідження реальних політико-правових процесів, що відбуваються сьогодні в державі.

Першою «пробою пера» став вихід наприкінці 2019 р. колективної монографії за редакцією І.О. Кресіної «Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації». І ось через півтора роки копіткої праці, тим самим авторським колективом, «посиленим» рядом провідних вітчизняних політологів, випущено підручник «Правова політологія. Академічний курс». Продовжуючи розвиток нового напрямку наукових досліджень, авторами здійснено спробу створення цілісної та логічно взаємопов'язаної концепції політико-правового розвитку суспільства.

У пропонованому підручнику системно розглянуто теоретико-методологічні проблеми, що стосуються обґрунтування правової політології як науки і навчальної дисципліни через відповідний світовий та вітчизняний досвід, основні наукові підходи і методи дослідження. Авторами осмислені традиційні для класичної політології проблеми з урахуванням взаємовпливу політики і права. Йдеться про такі проблеми, як політична влада, що охоплює своїм впливом правові питання; функціонування держави як політико-правового інституту; основні характеристики суб'єктів і об'єктів політики, правовий вимір політичних режимів, політичної участі й політичного представництва, політичних партій і партійних систем. Поряд із цим у підручнику всебічно висвітлені такі недостатньо з'ясовані правовою наукою проблеми, як політичне право, політико-правова система, правова політика, політико-правове прогнозування.

Підручник поділено на 15 розділів, що охоплюють основні тематичні блоки. Авторами узагальнені й систематизовані теоретичні надбання політичної та правової наук. Теоретичний матеріал органічно поєднано з методичною частиною. Кожен розділ містить комплекс параграфів та завершується питаннями для самоконтролю, які допомагатимуть студентам готуватися до іспиту, а також розлогий список рекомендованої літератури.

Слід зазначити, що аналогів подібного навчального видання в Україні не існує. Впровадження авторами комплексного підходу до державотворчої діяльності знаходиться в руслі сучасного розвитку наукового знання. У постіндустріальну епоху в науці активно виявляються інтеграційні тенденції, що спираються на розвиток інформаційних технологій, спрощення оброблення і пошуку інформації, звільнення її від надлишку методів, моделей та концепцій і формування на цій основі міждисциплінарних дисциплін. Відтепер до цього процесу приєдналися і вітчизняні вчені.

Yevhen Pereguda,

Doctor of Political Sciences, Professor,

Kyiv National University of Construction and Architecture

***Formation of Law and Political Science as a Reflection of Current Trends in the
Development of Humanitarian Knowledge***

Readers are offered a review of the new textbook of the Institute of State and Law V. M Koretsky NAS of Ukraine «Law and Political Science. An Academic Course» which is edited by I. Kresina and published in Kyiv in 2021. The publication is focused on the formation of a holistic system of knowledge about the political and legal reality. This is the next stage in the development of a new research area in Ukraine that is called law and political science. It is an illustrative example of the simultaneous deepening of specialization and strengthening the desire for integration. The main thematic blocks of the proposed textbook are outlined: theoretical and methodological problems related to the substantiation of legal political science as a science and academic discipline; interaction of politics and law; political power, which covers legal issues through its influence; functioning of the state as a political and legal institution; main characteristics of subjects and objects of policy; legal dimension of political regimes, political participation and political representation, political parties and party systems, etc. Emphasis is placed on the structure of the material, the originality of the author's approach, its relevance for state-building activities. Understanding the political and legal factors of social development, the authors expanded their understanding of the conceptual and categorical apparatus of modern science, including through such concepts as «political law», «political and legal system», «legal policy», «political and legal forecasting» and others.

Keywords: *law political science, interdisciplinary approach, textbook, academic course, educational and methodical literature.*

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНА ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

Вонсович С.

ТРАНЗИТОЛОГІЯ: ДОЛАННЯ КРИЗИ ТА ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ.....5

Корнієнко В., Ротштейн О.

РАНЖУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ
МЕТОДОМ НЕЧІТКОЇ ПЕРФЕКТНОСТІ.....13

Меньшеніна А.

ПОСТМОДЕРН VS. ПОСТПОСТМОДЕРН: МОЖЛИВОСТІ ОСЯГНЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ
ДІЙСНОСТІ.....30

Опанасюк В.

ДЕМОКРАТИЧНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ
(НА ПРИКЛАДІ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ З ДЕМОКРАТІЇ
ДЛЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ).....37

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ

Лікарчук Н., Лікарчук Д.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ЕТИКА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....49

Некряч А., Гергель А., Буцький О.

ЕЛІТА ЯК КЛЮЧОВИЙ СУБ'ЄКТ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ НА
МІСЦЕВОМУ РІВНІ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ.....56

Муха В.

РЕФЕРЕНДУМ ЯК ФОРМА ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ.....70

Мельник Н.

РОЛЬ РЕГІОНАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИКИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРИНЦИПУ
СУБСИДАРНOSTІ В УКРАЇНІ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «НОВОГО
РЕГІОНАЛІЗМУ».....80

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

Бровко О.

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ЄВРОРЕГІОНИ90

Степко О., Степко В.

ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ
ГЛОБАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ООН.....98

Бабаєва А.

РОЛЬ ПРИНЦИПІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ФОРМУВАННІ СПЕЦИФІЧНИХ
ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....107

Вознюк Є.

SWOT-АНАЛІЗ СТАНУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....116

Воляннюк О.

«ПОСТПРАВДА»: БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ, НАУКОВІ ДИСКУСІЇ,
ПОЛІТИЧНИЙ СЛЕНГ.....124

Лерник С.

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ ТА УПРАВЛІННЯ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ НА СВІТОВОМУ РІВНІ.....134

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Перегуда Є.

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУЧАСНИХ
ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ.....141

CONTENT

POLITICAL THEORY AND METHODS OF ITS TEACHING

- Vonsovych S.***
TRANSITOLOGY: WAYS TO OVERCOME THE CRISIS AND VECTORS OF DEVELOPMENT.....5
- Kornienko V., Rothstein A.***
RANKING OF POLITICAL PARTIES OF UKRAINE BY THE METHOD OF FUZZY PERFECTION.....13
- Menshenina A.***
POSTMODERN VS. POSTPOSTMODERN: THE POSSIBILITIES OF UNDERSTANDING POLITICAL REALITY.....30
- Opanasiuk V.***
DEMOCRATIC EDUCATION AS AN IMPORTANT FUNCTION OF THE STATE (IMPLEMENTATION OF THE INTEGRATED DEMOCRACY COURSE FOR HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS).....37

POLITICAL ACTIVITY AND POLITICAL PARTICIPATION

- Likarchuk N., Likarchuk D.***
PARLIAMENTARY ETHICS: POLITICAL SCIENCE ANALYSIS.....49
- Nekriach A., Herhel A., Butskiy O.***
ELITE AS A KEY SUBJECT OF TRANSFORMATIVE TRANSFIGURATIONS AT THE LOCAL LEVEL IN CONDITIONS OF DECENTRALIZATION OF UKRAINE.....56
- Mukha V.***
REFERENDUM AS A FORM OF DIRECT DEMOCRACY: PROBLEMS AND PROSPECTS OF APPLICATION IN UKRAINE.....70
- Melnyk M.***
THE ROLE OF REGIONAL POLICS ACTORS IN ENSURING THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY IN UKRAINE AND IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE «NEW REGIONALISM».....80

FOREIGN RELATIONSHIPS AND NATIONAL SECURITY

- Brovko O.***
REGIONAL POLICY AND EUROREGIONS.....90
- Stepko O., Stepko V.***
REORIENTATION OF THE UNITED NATIONS DEPARTMENT OF GLOBAL COMMUNICATIONS.....98

Babayeva A.

THE ROLE OF THE PRINCIPLES OF INTERNATIONAL LAW IN THE FORMATION OF SPECIFIC PRINCIPLES OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....107

Vozniuk Ye.

SWOT-ANALYSIS OF THE STATE OF UKRAINE'S INFORMATION SECURITY.....116

Volianiuk O.

"POST-TRUTH": SECURITY CHALLENGES, SCIENTIFIC DISCUSSIONS, POLITICAL SLANG.....124

Lernyk S.

ON THE PROBLEM OF STATE REGULATION OF THE ECONOMY AND MANAGEMENT OF FOREIGN ECONOMIC PROCESSES AT THE WORLD LEVEL.....134

REVIEW

Pereguda Ye.

FORMATION OF LAW AND POLITICAL SCIENCE AS A REFLECTION OF CURRENT TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HUMANITARIAN KNOWLEDGE.....141

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методика викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська.

Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків).

У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення невирішених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітеровані список оформлюються за APA Style (7th edition). Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsprd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання.

Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com, +38(044) 486-25-83.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

*Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 30

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор – Т. В. Семигіна
Відповідальний редактор – О. В. Бабкіна
Відповідальний секретар – О. Я. Волянчук
Технічний секретар – А. Є. Меньшеніна

Підписано до друку *30 жовтня 2021 р.* Формат 60x84/8.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 11,75. Облік. видав. арк. 8,44.

Наклад 300. Зам. № 217.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає.